

INNLEDNING

Hovedtemaet for dette nummeret av Vardøger er vår tids kapitalistiske vekstregime, hvordan det har tatt form og er avhengig av USAs lederskap og evne til å utforme og opprettholde spillereglene for den såkalte liberale verdensordenen. Det var i hovedsak USA som var førende i utformingen av disse reglene og tjente som garantist for håndhevingen av dem. Etter Sovjetunionens fall spilte utformingen av disse internasjonale spillereglene USAs ubestridte teknologiske, økonomiske/finansielle og maktpolitiske hegemoni. Gradvis har denne hegemonisk strukturerte verdensorden blitt utfordret ved at det økonomiske og industrielle tyngdepunktet i verdensøkonomien har flyttet seg i retning Asia og i særdeleshet Kina.

For 20-30 år siden ble den mest mulig åpne økonomiske verdensordenen hyllet i den vestlige offentligheten som veien til økonomisk vekst og velstand for alle og til frihet fra nasjonalstatlige stengsler og særinteresser som hindret en slik markedsstyrt utvikling. Det vi kan konstatere, er at denne «markedsfriheten» ga de store vestlige selskapene, for en stor del kontrollert av amerikanske kapitalinteresser, relativt fritt armslag til å omstrukturere produksjonen i tråd med sine profittinteresser i global skala. Dette innebar en internasjonal reorganisering av den industrielle arbeidsdelingen innenfor rammene av et omfattende flettverk av globale verdikjeder. Denne prosessen skjøt fart etter Sovjetunionens oppløsning og etter at Kina åpnet sine grenser for utenlandske kapitalinteresser, noe som åpnet nye og store arbeidsmarkeder koblet med lettere tilgang til store råstoff- og energiresurser. De rike landenes multinasjonale selskaper fikk i denne perioden et langt videre rom for å reorganisere sin industrielle produksjon- og tjenestevirksomhet i global skala. Dette var den egentlige dynamiske motoren i den raske globaliseringsprosessen som fulgte.

Hovedsaken her er at etableringen av den internasjonale «liberale» verdensordenen og den tilhørende raske globaliseringsprosessen samtidig ga opphav til økende motsetninger langs to dimensjoner som begge bidro til å undergrave denne samme globaliseringsprosessen. På den ene siden ble globaliseringsprosessen en døråpner for Kinas ekstremt raske og i utgangspunktet eksportbaserte vekst. På den andre siden førte globaliseringsprosessen til et kraftig skift i den industrielle arbeidsdelingen med tilhørende sterk tilbakegang i industrisysselsetting i de rike industrilandene, noe som bidro til økende sosiale og politiske spenninger i de rike landene, ikke minst i USA.

Kinas raske økonomiske utvikling ga landet en betydelig og voksende slagkraft til å forme sin politiske og økonomiske dagsorden både nasjonalt og internasjonalt uten å la seg presse inn i og underkaste seg det vestlige globale

makthierarkiet. I den vestlige maktpolitiske diskusjonen ble Kina etter hvert «forfremmet» fra en stadig viktigere søyle i verdensøkonomien til å bli en rivaliserende stormakt som truer USAs og Vestens hegemoniske status. Vi kan også si det slik at den politiske eliten i USA gradvis mistet troen på at de frie markedskreftene innenfor rammen av «den regelstyrte og liberale verdensorden» av seg selv ville reproducere denne ordens hierarkiske struktur og USAs hegemoniske posisjon i den. Formulert i gjengs akseptert vestlig maktspråk var Kina i ferd med å seile opp som en framtidig sikkerhetstrussel for USA og Vesten. Dette motiverer og legitimerer USAs økende bruk av avhengighetsbindinger i internasjonal økonomi som sanksjonsvåpen for å svekke Kinas teknologiske og økonomiske muligheter og ambisjoner. Gradvis driver dette det internasjonale økonomiske klimaet i retning mer proteksjonisme og skarpere økonomiske og maktpolitiske tvekamper.

For konsumentene i de rike industrilandene bød globaliseringsperioden på en tilsynelatende utømmelig strøm av billige konsumvarer. Men denne globaliseringen innebar samtidig hardhendt restrukturering av næringslivet karakterisert ved tap av relativt godt betalte industriarbeidsplasser. Ikke minst i USA fikk denne omstruktureringen av næringslivet råkapitalistiske former som svekket lønnsarbeidernes evne til å yte organisert motstand og bidro til å skjerpe de sosiale spenningene og den og politiske polariseringen. Dette kan vise seg å få svært negative konsekvenser for USAs evne til å forankre de stormaktpolitiske ambisjonene innenrikspolitisk og gi den en realpolitisk stabil og konsistent form.

Dette er hovedtemaer som drøftes ut fra ulike innfallsvinkler i dette nummeret av Vardøger. I sin artikkel beskriver Arne Overrein USAs framvekst som en kontinentalmakt med en dynamisk, ekspanderende kapitalisme og en misjonerende ideologi. Etter den andre verdenskrigen utviklet USA et globalt «uformelt imperium» med økonomisk, militær og ideologisk dominans uten territoriell kontroll. Olav Fagerlids artikkel gir en historisk skisse av etterkrigstidens kapitalistiske vekstregime med vekt på spenninger og gnisninger som oppstår i dette regimet på grunn av ulikevektig utvikling mellom industrilandene. Etter Sovjetunionens oppløsning legges det spesiell vekt på etableringen av et omfattende globalt nettverk av verdikjeder og hvordan disse kjedene speiler de store internasjonale foretakenes profittstrategier. Dette gir bakgrunn for å drøfte ulike aspekter ved den økende rivaliseringen mellom USA («Vesten») og Kina. Kristen Nordhaug beskriver i sin artikkel «symbiosen» mellom USA og Kina fra 1990-årene til utpå 2000-tallet basert på handel, lån og tette forbindelser mellom amerikanske og kinesiske selskaper. Disse forbindelsene svekkes etter Den store finanskrisa. Under presidentene Trump og Biden tas sanksjonsvåpenet i bruk i form av embargo mot kinesisk høyteknologi med militærstrategisk betydning. Dette svekker, men avviker ikke forbindelsene mellom amerikanske og kinesiske selskaper.

Rune Skarsteins første artikkel: «USA: økonomiske og sosiale endringer i ei hegemonimakt i trengsel» drøfter hvordan det sterke fallet i industri-sysselsetting og finansakkumulasjon skaper store og voksende ulikheter i USA når det gjelder inntekter, helse, utdanning og boliger. Levekårene for den hvite arbeiderklassen og for den lavere middelklasse forringes med tilhørende statustap og truende deklassering. Dette skjerper klasse- og raseskillene i USA og bidrar til økt politisk polarisering som blokkerer et dels arkaisk politisk system og gjør USAs internasjonale maktpolitikk ustabil. Lars Mjøset drøfter bakgrunnen for historisk inngrodde sosiale spenningsflater i amerikansk samfunnsliv. Artikkelen hans drøfter sosiale og politiske følger av migrasjonsbølger til nybyggerstaten USA med særlig vekt på raseforhold. Slaveriet ble avskaffet i 1865, men slavenes etterkommere i sørstatene ble i stedet utsatt for et apartheidsystem. 1960-årenes borgerrettighetsmobilisering ga dem formelle politiske rettigheter, men uformell sosial og politisk ekskludering tok ikke slutt. De seinere års svekking av den hvite arbeider- og middelklasse har gitt spillerom for Trumpismen som et nytt kapittel i USAs rasekrig.

I Skarsteins andre artikkel: «USAs dollarmakt» drøftes dollarens rolle som verdensvaluta og som sentralt element for USAs internasjonale finansmakt og evne til å bruke det internasjonale betalings- og finanssystemet som våpen i utøvelsen av USAs sanksjonsmakt, noe som er svært tydelig illustrert ved sanksjonsregimet utløst av Russlands brutale invasjon av Ukraina. Av ulike grunner har Vardøger en lang planleggings- og produksjonstid. Alle artiklene i dette Vardøgernummert er planlagt og skrevet før Russlands invasjon av Ukraina. Vardøger vil i løpet av høsten gi ut et nummer som analyserer bakgrunnen for krigen og drøfter mulige økonomiske og maktpolitiske konsekvenser av den.

Arne Overrein

FRIHETENS IMPERIUM. USAs OPPRINNELSE, POLITISK IDEOLOGI OG MAKTGRUNNLAG¹

Innledning: Om imperier

Siden 1945 har USA vært den sterkeste militære makt i verden, og den eneste med global rekkevidde. Ingen andre makter har hatt eller har en lignende militær styrke. Sjøl om Sovjetunionen under den kalde krigen var en alvorlig utfordrer, var USA alltid et imperium med et bredere og mer solid maktgrunnlag enn det sovjetiske. Etter Sovjets oppløsning har USA vært det eneste virkelige imperium. USA har dominert verdenspolitikken – og det til tross for en rekke indre og ytre problemer, og til tross for utfordringene fra Russland, fra Kina og fra andre stater. Hva består det bredere og mer solide maktgrunnlag i, og hva mener vi med at USA er et imperium? Hvordan er det historisk blitt til og vil USA opprettholde sin posisjon i framtida? Det følgende er et forsøk på å besvare disse spørsmålene.

Et fungerende imperium baserer seg ikke kun på militærmakt. To momenter kommer i tillegg. Det må finnes et økonomisk fundament. Imperiet må i det minste ha en økonomi som greier å opprettholde imperiets militærmakt. Både marxistiske og andre teorier framholder at et imperiums drivkrefter befinner seg på det økonomiske området. Grunnlaget er kapitalismens ekspansive karakter. Her er det normalt et samspill mellom imperial stat og kapitalister som opererer på globale markeder. Sovjetunionens sammenbrudd er et eksempel, men ikke det eneste, på et imperium med et ikke-kapitalistisk underlag som fikk store problemer med å opprettholde sin militærmakt. Gorbatsjovs reformperiode hadde som premiss at landet manglet den økonomiske styrken som var nødvendig for å følge USA i rustningskappløpet. Økonomisk styrke, adgang til og helst kontroll av markeder i utlandet er et kjennetegn på et kapitalistisk imperium.

I tillegg til militær og økonomisk styrke kommer et tredje kjennetegn – de ideologiske og juridiske betingelsene. Et imperium må ledes av en sammensveiset politisk elite. Denne eliten må ha en langsiktig strategi og en visjon for imperiet som – under demokratiske forhold – kan få tilslutning fra en betydelig del av imperiets befolkning. Imperiet må ha en appell og framstå med en misjon. Det er nesten aldri full konsensus, men i det minste må en stor del av imperiets egne innbyggere tro at imperiet opprettholder eller kjemper for et gode og bekjemper det onde. Imperiets misjon må, formulert i humanitære termer, være forbundet med menneskehetens beste. Det kon-

tinuerlige strevet med å overtale både egen befolkning og verdensopinionen om denne misjonen, er en sentral del av et moderne imperiums væremåte. Videre er det avgjørende at imperiet leder et nettverk av allianser (NATO er det beste eksempel) og har avtale-baserte relasjoner med andre stater – helst økonomisk og militært avanserte stater.

Noen historikere har gjort et skille mellom formelle og uformelle imperier. Formelle imperier har direkte kontroll, suverenitetsutøvelse, over store fremmede territorier, dvs kolonier. Uformelle imperier utøver derimot makt over andre stater gjennom avtaler og allianser, og gjennom sanksjoner og straff dersom stater ikke opptrer etter imperiets ønsker. Selve maktutøvelsen er da ikke formalisert, den er «indirekte». Under uformelle imperier opphører ikke de andre statenes suverenitet, men de bøyer seg «frivillig» for imperiet. Etter at den klassiske kolonialismens epoke ble avsluttet, er det klart at et moderne imperium er et «uformelt» imperium. Men det kan innvendes at denne ordbruken ikke er helt dekkende, fordi også et uformelt imperium inngår en lang rekke formelle avtaler med andre stater. Slike formelle avtaler inngås nesten alltid på imperiets premisser, sjøl om de involverte parter også alltid insisterer på at inngåtte avtaler er frivillige. Et uformelt imperium har med andre ord en formalisert (juridisk) side. En viktig del av imperiets aktivitet er å kjempe for sin tolkning av folkeretten og de internasjonale avtaler som imperiet er medlem av.

Hva angår språkbruk er det et annet forhold som bør nevnes. Ordet imperium er gått ut av bruk. Maktthavere i dag vil aldri vedstå seg at de er ledere for et imperium eller har imperiale ambisjoner. Ideen om imperiet er blitt problematisk. Men det faktum at det ikke lenger snakkes om imperier i positive, offisielle termer er sjølsagt ikke noe bevis for at imperier ikke finnes.

Opp til første verdenskrig la ikke imperier skjul på at de var imperier. Den europeiske kolonialismen begynte rundt år 1500, men det var først i de siste tiårene før første verdenskrig at omfanget av koloniimperiene nådde sitt høydepunkt. Da hadde de europeiske maktene, med deltakelse fra USA og Japan, delt mesteparten av verden mellom seg. Koloniimperiene nådde sin største utstrekning i mellomkrigstida, da Storbritannia og Frankrike som følge av Tyrkias nederlag i første verdenskrig, fikk kontroll over store deler av den arabiske verden. På samme tidspunkt begynte også en global motstand mot imperiene. Dette ble kalt kampen mot imperialism og kolonialisme. Det Britiske Imperiet var ikke bare det største av de europeiske koloniimperiene, men overhodet det største imperium noensinne med 35,5 millioner km² i 1920. Det var et resultat av motstand mot imperialism og et tegn i tida da dette imperiet i 1931 sluttet å kalle seg imperium. Det offisielle navnet British Empire forsvant og ble erstattet av British Commonwealth of Nations.

Ordet imperialism kom først sporadisk i bruk seint på 1800-tallet, og ble nesten alltid brukt i en kritisk sammenheng.² Etter hvert skulle imperialism,

kolonialisme og rasisme bli allment fordømt, blant annet i FNs organer. Disse fordømmelsene er dypest sett ideologiske reflekser av folkemassenes kamper i det som en gang var kolonier eller halvkolonier. Disse kampene hadde både et nasjonalt og sosialt siktemål. De ikke-vestlige samfunn gjorde opprør mot vestlig dominans. Det var noe av det aller viktigste som skjedde i det 20-århundre. Foreløpig har denne prosessen endt opp i en fragmentert verden og en mengde stater som strever med å konsolidere seg som fungerende stater.

Vi har nå skissert det vi kan kalle et idealtypisk imperie-begrep. Et imperium i idealtypisk mening er i dag nesten umulig å realisere, siden det er så mange stater og politiske bevegelser som virker i anti-imperial retning. Ut fra at et imperium må bygge på både solid militærkraft, økonomisk kraft og ideologisk hegemoni synes det klart at kun USA kan regnes som et imperium, sjøl om heller ikke USA når opp til imperiets ideelle begrep. Verken Kina eller Russland, eller noe annet land, oppfyller de nødvendige kriteriene for et imperium. Russlands Ukraina-krig, som i skrivende stund ikke er avsluttet, blottstiller at Russlands lengsel tilbake til imperial storhet, forblir en drøm – med tragiske konsekvenser. I særdeleshet mangler det for disse land mye hva angår ideologi med en global utstråling og allianser med andre land. Men heller ikke når det gjelder militærkraft og økonomi kan Kina og Russland måle seg med USA.

Frihetens imperium – USAs ideologiske opprinnelse og tidlige historie

Ved starten på USAs invasjon i Irak i 2003 oppsto det en debatt om hvorvidt den eneste gjenværende supermakta skulle betraktes som et imperialistisk land og om, i så fall, dette var et gode eller ikke. Rett før krigen startet mente New York Times at man nå bare måtte «venne seg til» det amerikanske imperiet. Max Boot, en redaktør i Wall Street Journal, anbefalte «en dose av US-imperialisme» som svar på terrorismen.³ Den venstreliberale filosofen Richard Rorty mente at en verden dominert av USA, et Pax Americana, var det beste man kunne håpe på. Debatten nådde også USAs ledelse, som imidlertid ikke ville ha det på seg at de ledet et imperialistisk land. I 1999 mente Sandy Berger, president Clintons nasjonale sikkerhetsrådgiver, at USA var «historias første globale makt som ikke er en imperial makt». I valgkampen i 2000 sa den kommende president George W. Bush: «Amerika har aldri vært et imperium... Vi er antakelig den eneste stormakt i historia som hadde muligheten til det, men avsto fra det.»⁴

Denne offisielle fornektelsen er en sannhet med modifikasjoner. Særlig ideen, men også realiteten om et amerikansk imperium, har fulgt landet siden dets fødsel, altså siden løsrivelseskrigen mot Storbritannia og uavhengighetserklæringa i 1776. Ifølge en historiker var det i de nordamerikanske koloniene at man fant de mest «standhaftige imperialister» i det britiske imperiet. Den rådende ideen blant de store eiendomsbesitterne som var ledere for

kolonistene, var at Storbritannias konstitusjon var grunnlagt på frihet og dets formål var «å utvide friheten over hele verden.»⁵ Men Storbritannia forrådte denne ideen. Forræderiet besto i at settlerkoloniene i Nord-Amerika ikke fikk de samme rettighetene som man hadde på de britiske øyer.

Verken når det gjelder målsetting eller resultat var den amerikanske revolusjon en sosial revolusjon, men en politisk revolusjon gjennomført av ledere som ønsket å bevare de økonomiske relasjonene i de hvite settlerstatene. Krigen mot britene gikk over flere år, uten altfor stor entusiasme blant settlerne som tilhørte de lavere klasser (svarte og indianere var utelukket fra revolusjonshæren). At den amerikanske revolusjonen likevel ble et demokratisk framskritt, skyldtes at de lavere, hvite klassene bare kunne mobiliseres til krig mot britene med demokratiske argumenter. Og ved at en del av jorda som var konfiskert fra landeiere som støttet britene ble utdelt til småbønder.⁶ I de 13 koloniens uavhengighetserklæring av 1776 anklages britene for å ha skapt «an absolute Tyranni over these States».

På slutten av 1700-tallet var verken Storbritannia eller de 13 koloniene som rev seg løs i nærheten av demokrati og like rettigheter for alle. At kvinner ikke fikk politiske rettigheter var så sjølsagt at det ikke nevnes i USAs forfatningsdokumentene. Men to folkegrupper får en spesiell omtale i disse dokumentene. Uavhengighetserklæringa omtaler indianerne som barbariske «ville» og det fryktes av britene vil oppildne dem til å gjøre opprør mot de hvite settlerne. De fleste indianer-stammene kjempet da også på britenes side under uavhengighetskrigen. Enda merkeligere er omtalen av de svarte slavene. USAs grunnlov (Constitution) vedtatt i 1787 sier at alle «free persons» skal telles med når antallet delegater fra den enkelte delstat til Representantenes hus skal bestemmes. Men i tillegg sier grunnloven at en annen persongruppe, omtalt som «other persons», også skal telles med når delegat-tallet fra den enkelte stat bestemmes. Men disse skal bare telles som 3/5 av deres faktiske antall. Disse other persons er slaver. En slave er en vare uten rettigheter, og at de skal telle med som en 3/5-del av deres antall, kom sjølsagt de statene til gode som hadde en stor slavebefolkning.

Uttrykket «telle med» betydde ikke stemmerett. Verken slaver eller indianere, og heller ikke hvite med lite eiendom, hadde på dette tidspunktet stemmerett. I denne verdens frieste forfatning – med de berømte ordene fra Uavhengighetserklæringa om at «all men are created equal» – er både klasse-samfunnet og rasismen «innskrevet» i grunnloven. Slaveriet er anonymisert til «other person». 89 år seinere, i 1865, ble slaveriet forbudt gjennom Amendment 13 til grunnloven, men rasismen fortsatte.

USA er det land som tok eierskap til det store ordet – frihet. Thomas Jefferson, som forfattet uavhengighetserklæringa, omtalte USA som et «frihetens imperium». Han sa også at «vi handler på menneskehetens vegne». Ideen var at den amerikanske republikken har satt et eksempel for alle andre og dermed «are acting for all mankind».⁷ I og for seg hadde denne ideen sin

berettigelse i en tid med enevedlige monarker og i et Europa som praktiserte slaveri og kolonialisme. Å handle på menneskehetens vegne høres vakkert ut, men i det øyeblikk denne ideen skulle omsettes i praktisk politikk viklet den seg alltid sammen med ekspansjon og politisk-økonomiske interesser. Monroedoktrinen fra 1823 var en ensidig erklæring fra USAs side om at USA ville motsette seg all europeisk innblanding i den amerikanske verdensdelen. Den skulle også sikre US-hegemoniet over hele Amerika. De latin-amerikanske statene som var direkte berørt av doktrinen ble ikke spurt. Historikeren William Appleman Williams kalte doktrinen «imperial anti-kolonialisme.»

Den amerikanske nasjonen er vendt mot framtida. Den er optimistisk – ikke tilbakeskuende og alvorstynget. Lange historiske linjer peker framover mot den imperialistiske supermakt som ledet verden etter 1945. Ambisjonen om et imperium var der fra første stund. Blant grunnlovsfedrene verserte ideer om at USA skulle utvides både vestover, mot Canada og mot Cuba. Et USA som strakk seg helt til Stillehavet ble også realitet, dels ved oppkjøp av land fra Frankrike og Russland, dels ved krig, først og fremst mot Mexico. Den hvite settlerstaten, brydde seg ikke om at kong Georg den 3. i 1763, i forståelse med indianerne, hadde satt en grense for den vestlige ekspansjonen ved Appalache. En bølge av emigranter og kapitalistisk sivilisasjon skyllet over indianerstammene som med tvang ble forflyttet vestover. Det engelske ordet for dette var removal – i dag heter det etnisk rensing. I løpet av det 19. århundre ble den indianske kulturen ødelagt og urfolkene nesten utslettet.

Også et forbilde – det romerske imperium

Men skulle USA være et republikansk fyrstårn, var ikke Det britiske imperiet egnet som forbilde. Riktignok overtok man engelsk forfatningstradisjon med maktdeilinga mellom president, senat og representantenes hus, som tilsvarte monark, overhus, underhus hos britene. Men USA var født i en revolusjon rettet mot et monarki. Gruunlovsfedrene så til det antikke Roma for å finne inspirasjon for sitt republikanske imperium.⁸

Det var særlig den republikanske perioden i Romas historie som ble forbilde for seinere tiders politikk, historieskrivning og oppdragelse for Europas overklasser – og for USAs politiske elite. Roma endret seg til et monarki etter Cæsars diktatur, og da framsto imperiet mer som en forfalls-historie. Men det republikanske Roma forble en standard for politikk og kultur. I USA har den humanistiske dannelsen vært knytta opp mot en euro-sentristisk skolering i greske og latinske klassikere, noe som i våre dager utløser bitter strid om universitetenes humanistiske studier.

USA slik det møter oss er oppfylt av den romerske arven. Offentlige bygninger, reist i det første hundreåret etter USAs fødsel i 1776, etterlignet antikkens stil. De sentrale bygningene i Washington ble oppført i nyklassisk

stil, og dette ble kopiert når delstatene oppførte sine offentlige bygg. Grunnlovsfedrene ga bygget for folkerepresentasjonen (Kongressen i Washington) navnet Kapitol – etter Romerrikets politiske sentrum. De ga navnet senat til den øverste avdeling i folkerepresentasjonen, etter det romerske senat. Kapitol-bygget ble bygd av slaver – et urovekkende faktum for en bygning som skal være et «symbol for demokrati». De ny-klassiske bygningene (i tillegg til kongressbygget Det hvite hus og Høyesterett) og kunstverkene de er smykket med, var tenkt, og oppleves den dag i dag, som uttrykk for at USA er den sanne arvtaker av den vestlige sivilisasjon. Fraværet av indianere og svarte i denne utsmykningen, forteller at disse gruppene i utgangspunktet var ekskludert fra USAs nasjonale identitet. Dette er i dag en del av den strid om rase og identitet som landet sliter med.

Romersk tenkemåte går igjen i den amerikanske imperie-ideologien. En sentral tanke hos romerne var at deres ekspansjon og herredømme over andre folkeslag var gjennomført til beste for alle. Ekspansjonen skjedde ut fra en høyere form for rettferdighet og aldri kun av egoistiske interesser. Romas makt var «rettferdig». Imperiet var, som det het, et «imperium iustum».⁹ Cicero, en forsvarer av det republikanske Roma, framstiller imperiet som den store beskytter av andre folkeslag.

Religion og patriotisme

I USAs ideologiske utgangspunkt skal vi heller ikke glemme et tredje element, religionen. USA skulle virkeliggjøre puritanernes visjon om et Gudsrike på jord – de hadde jo flyktet fra forfølgelse og undertrykkelse i Europa. De hadde med seg en ganske primitiv bibeltro og innpodet USA med en religiøs grunnholdning og med en tradisjon av enkel, bokstavtro lekmannsforkynnelse som var fremmed for den historisk-kritiske bibel- og religionsvitenskap som utviklet seg i Europa. Skriften skulle detalj-regulere samfunnslivet, en ide som fortsatt har mange tilhengere. USA var Guds eget land, skjenket til puritanerne – men ikke til katolikkene, heller ikke til jødene og slett ikke til muslimer og asiater. Det oppsto konflikter da disse grupperingene (katolske irer og italienere var de første på 1800-tallet) innvandret til Amerika. Konfliktene ble dempet fordi innvandrerne med sin billige arbeidskraft var uunnværlige, ikke i det nye Gudsriket, men i det kapitalistisk drømmerike som vokste fram.

Religion har større betydning i USA enn i Europa. Holdningen er at den som ikke istemmer litaniet om God bless America ikke kan være en sann patriot, og aldri bli president. Ifølge den norske USA-eksperten Ole Moen preges USA av «en slags sekulær, politisk religion». Han omtaler den som en «supernasjonalisme». Den uttrykkes i lojalitetsløftet, The Pledge of Allegiance, som «resiteres av lydige skolebarn over hele nasjonen hver dag.» Her loves trofasthet mot flagget, republikken og til «one nation under God».

Dette passer ikke helt til ideen om livssyn-toleranse, men amerikanerne har ifølge Moen lært seg å leve med disse spenningene i den grad at de fleste «ikke er dem bevisst».¹⁰

USA vokste i troen på en republikansk patriotisme i et samfunn av uavhengige borgere, basert på et system av småeiere, med basis i jordbruket. Thomas Jefferson, president fra 1801 til 1809, ville hindre at USA ble et kommersialisert storby-samfunn i moralsk forfall, slik han mente det dekadente Europa var i ferd med å bli. Ifølge grunnlovsfedrene hadde de politiske institusjonene som hovedoppgave å hindre maktkonsentrasjon. Mot slutten av sitt liv (død 1826) advarte Jefferson mot høyesterett, som hadde tiltatt seg retten til «exclusively explaining the constitution». Gang på gang ble denne anti-maktideologien brukt særlig mot den føderale sentralstaten i Washington. Det ble et hovedargument i Sørstatenes forsvar av slaveriet at den føderale staten ikke hadde noe med dette å gjøre. Det måtte en borgerkrig til for å gjøre slutt på slaveriet, men det ble ikke slutt på delstatenes pukking på «states' rights» og ikke på undertrykkelsen av de svarte. Jefferson forfektet en republikanisme som gikk i retning libertarianisme og et forsvar for delstatenes rettigheter, samtidig som han (i en tilstand av politisk schizofreni) var blind for den maktkonsentrasjon han sjøl representerte som eier av 600 slaver.¹¹

Sikkerhetshysteri og paranoia

I USA er patriotisme et referansepunkt alle må forholde seg til. I den evige kampen om hvem som var god patriot, er USAs historie oppfylt av tapere som ble utdefinert. I begynnelsen katolikker og andre ikke-protestanter, sjøl om de gjorde alt for å «bevise» sin lojalitet til USA. Omsider ble disse tatt inn i varmen. Verre gikk det med samfunnsfiender som anarkister, kommunister, sosialister og fagforeninger som ble utsatt for forfølgelser, justismord, politistatmetoder og private hærer og et rekordhøyt antall drepte streikende. Høydepunkter var den «røde skrekken» på 1920-tallet og McCarty-ismen på 50-tallet, men en linje går fram til våre dagers voldskultur og opphissede debattklima. Denne spesielle formen for offentlighet er en del av forklaringen på at sosialistiske organisasjoner aldri har slått dype røtter i dette samfunnet.

Frykt for konspirasjoner og undergravning fra utlandet er et stadig tilbakevendende tema. Like opp til våre dagers påstand om at presidentvalget i 2016 ble manipulert av Russland (påstanden gjentas stadig som et faktum, også i norske media, men er ikke bevist). Tanken om at amerikanske borgere er styrt eller påvirket av utenlandske makter er like uutholdelig for amerikanske myndigheter, som det omvendt er like sjølsagt at USA bruker milliarder av dollar på å styre – og av og til omstyrte – fremmede nasjoner – såkalt democracy promotion. Logikken synes å være at USA sprer det gode

og derfor har rett til det, mens dem som påvirker USA sprer noe ondt, og derfor ikke har rett til det.

Vi har med en nasjon å gjøre med de høyeste tanker om seg sjøl, sin makt og sin misjon i verden og samtidig en nasjon i stadig angst for undergraving, konspirasjoner og snarlig undergang. Knapt noen stat har vært så sikret mot angrep, av to grunner. For det første er landet geografisk beskyttet av store hav. For det andre har USA alltid vært militært sterkt nok til å avverge en angriper. Og siden andre verdenskrig langt sterkere enn alle andre stater. Man kan her innvende at landet har vært utsatt for terror-angrep, både fra islamske fundamentalister og fra egne høyreekstremister. Terror av denne typen er momentane angrep, men kan ikke sammenlignes med en invasjon av eget territorium som USA aldri har opplevd. Terror er grusomt, men truer ikke statens eksistens som sådan.

Ole Moen omtaler angsten slik: «Frykten for undergravingsvirksomhet og fragmentering har alltid ligget på lur i den amerikanske nasjonale psyke.» Han nevner The Alien and Sedition Act (1798), Red Scare, mccarthyismen på 1950-tallet og lovgivninga etter 11. september 2001. «Denne kollektive frykten synes å ha blitt internalisert i nasjonens sentralnervesystem.»¹²

Historikeren Richard Hofstadter (død 1970) snakket om den paranoide stilen i amerikansk politikk. I amerikansk historie har det stadig dukket opp ressurssterke politiske grupper som hevder at USA er utsatt for undergravning, at «the american way of life» er truet og at regjeringa i virkeligheten er styrt fra utlandet, eller at regjeringsmedlemmer rett og slett er «kommunistiske agenter». Den paranoide stilen er «framfor alt en måte å se verden på». Den ser verden i svart/hvitt. Når man tror at Amerika står foran undergangen i en evig kamp mellom mørkets og lysets krefter, påvirker dette beslutninger som fattes.

Riktignok har den paranoide stilen utgangspunkt i mindre grupper, men holdningene har i visse situasjoner skapt hysteri og moralsk panikk blant store grupper. Hofstadter nevner at senator McCarthy, som blant annet påsto at Eisenhower-administrasjonen var infiltrert av kommunister, på det meste i 1954 hadde oppslutning fra 50% av USAs borgere.¹³ Vi skal ikke gå videre på dette temaet, men kun sitere Ole Moen som sier om den kollektive frykten at den er «en viktig side av nasjonalkarakteren som sjelden kommer fram i lyset, fordi den overskygges av den dominerende optimismen og framtidstroen som ellers preger nasjonen.»¹⁴

Trusselscenarier og liberal imperialism

Når det gjelder utenrikspolitikk så viser både USAs og andre lands historie at forestillinger om trusler, overforenklede fiendebilder og apokalyptiske visjoner om domino-effekter dersom man «ikke gjør noe», har hatt stor betydning for fattede beslutninger.

USAs måte å se utenrikspolitikk på har vært preget av det som kalles trussel-overdrivelse (threat exaggeration). På bakgrunn av USAs krigspolitikk, særlig under Clinton og Bush, sier Christopher Layne: «Det er ikke lett for dem som utformer USAs politikk å forklare for et hjemlig publikum hvorfor landet må intervenere i områder av marginal strategisk betydning eller hvorfor det må handles før det er noen tydelig trussel mot amerikanske interesser.»¹⁵ Trussel-overdrivelse er egnet til å mobilisere opinionens støtte på hjemmebane, men også å skaffe internasjonal støtte for drastiske utenrikspolitiske tiltak. Et eksempel er overdrivelsen av den trussel som Saddam Husseins regime utgjorde i forkant av USAs angrep på Irak i 2003. Da ble også informasjon til FNs Sikkerhetsråd forfalsket for å understøtte trusselvurderingene. Et annet eksempel er at Kinas økonomiske vekst i seg sjøl blir framstilt som en trussel både av USA og generalsekretær Stoltenberg i NATO. Begrepet trussel er med andre ord sterkt utvidet. Et land som har kraftig økonomisk vekst, blant annet som følge av den globalisering Vesten har gått i spissen for, blir oppfattet som en trussel så lenge Vesten ikke har styring med dette landet. Et tredje eksempel er overdrivelsen av Russlands militærmakt. Når Russland knapt nok greier å overvinne Ukraina – hvordan da tro at Russland står klar til å angripe Europa, der et par større NATO-land alene overgår Russlands militærmakt, og der USAs forsvarsbudsjett er ca 12 ganger større enn Russlands? Trusseloverdrivelsen har en funksjon. Den skremmer Europa og sikrer lojal samling bak USAs ledelse av NATO.

Universelle prinsipper kan ha farlige, absolutistiske sider når de skal «anvendes» på komplekse, historiske situasjoner. Å handle på menneskehetens vegne, og ut fra humanitære prinsipper, høres prisverdig ut. Ideen er imidlertid farlig, nettopp i sin ubestemthet. Den er et hovedpunkt i den liberale imperialisme fra John Stuart Mill og fram til våre dager. Ideen går ut på at en sterk liberal-kapitalistisk stat (eller en allianse) med våpenmakt kan påtvinge en annen stat et gode (ved regimeskifte) eller hindre at staten gjør et onde (undertrykkelse av egen befolkning).¹⁶ Den liberale imperialismen bygger videre på en premiss om at den liberal-kapitalistiske stat sjøl er god, og ikke styrt av egen-interesser, og videre at den besitter en overlegen innsikt om hva det gode er. Standpunktet er at den liberal-kapitalistiske orden er den endelig oppdagede, perfekte samfunnsform. USA er normaltilstanden og andre land er mer eller mindre avvik fra normalen.

Liberalismen viser liten interesse for å forstå konflikter i lys av samfunnsstrukturen eller i klasse-motsetninger. Dermed er det heller ikke nødvendig å endre samfunnsstrukturen. Liberalismens fokus er individet – konflikter skyldes ledere som «forstyrrer» den naturlige evolusjon mot den liberal-kapitalistiske utopien. Disse lederne – Lenin, Hitler, Putin osv – er irrasjonelle og onde i motsetning til alle de andre som er fornuftige. Liberalismen fordømmer slike ledere, men uten noen dypere forståelse av hvordan de har fått den makt de har fått. Moralisme erstatter forståelse. I disse dager, med

Russlands krig mot Ukraina, er det å være «Putin-forståer» i seg sjøl uakseptabelt.

John Stuart Mill mente at britene ikke lot seg lede av egeninteresse i erobringen av India. Britene intervenerte, skriver han i artikkelen *A Few Words on Non-Intervention*, «heller i andres tjeneste enn for egen skyld». Imperiet var «desinteressert». Makt ble brukt for å «hindre uforsonlige borgerkriger, å forsone krigførende... og... sette en stopper for nasjonale forbrytelser.»¹⁷ Dette sies av et kunnskapsrikt menneske som ikke kan ha unngått å ha hørt om britenes opiumskrig, deres krigføring i Afghanistan eller opprør i India to år før Mill skrev sin artikkel i 1859.

I USA grunnla demokraten Woodrow Wilson, president fra 1912 til 1920, den liberale imperialismen som en utenrikspolitisk hovedstrategi. Da USA i 1917 gikk inn i første verdenskrig argumenterte han med at landet ikke hadde egeninteresser, men universelle interesser. «Vi har ingen egoistiske mål å strebe etter. Vi ønske ingen erobringer, intet herredømme. Vi søker ingen skadeserstatning for oss sjøl, ingen materiell kompensasjon for de ofrene vi frivillig gjør.» Wilson var overbevist om at USA var et produkt av «Guds forsyn». Gud hadde latt et kontinent være «ubrukt og ventende på et fredsomt folk som elsket frihet og menneskerettighetene mer enn noe annet.». Kissinger, som siterer disse ordene, påpeker at Wilson var den president som forvandlet visjonen om USA til et «operasjonelt program» for utenrikspolitikken. Det gjaldt å gjøre verden «safe for democracy».¹⁸

Den liberale imperialismen har vært brukt som argument for angrepskriger i nyere tid. Mest kjent er krigene mot Jugoslavia, Afghanistan, Irak og Libya. Alltid har en rekke NATO-land deltatt, noen ganger hele NATO-alliansen. Det amerikanske imperium har gitt seg sjøl retten til å gå til krig og til å påføre andre nasjoner sitt samfunnssystem. Hver gang USA har gått seirende ut av en stor strid, som de to verdenskrigene og den kalde krigen mot Sovjetunionen, har ideen om det «velgjørende imperium» fått en kraftig vitamininnsprøytning og blitt applaudert langt utafor landets grenser. Imidlertid – hver gang USA har gått på nederlag, slik som i Vietnam, seinere i Irak og seinest i Afghanistan, har landet gjennomgått en periode med ettertanke, sjølkritikk og depresjon. Vi har nå vært gjennom en slik periode. Kollapsen i Afghanistan sommeren 2021 avslørte svakheter ved den amerikanske krigsmaskin, blant annet etterretningssvikt. Når dette skrives har Biden gitt massiv våpenstøtte til Ukraina, men verken USA eller NATO sender egne tropper dit, sjøl om det folkerettslig ikke er forbudt og Ukraina har bedt om det.

Trusseloverdrivelser og liberal imperialisme er to måter å begrunne krig på. Trusseloverdrivelser handler om at USA og NATO mener seg truet av fiendtlige makter, og av den grunn kan gå til preventivkrig. Liberal imperialisme handler om at man lager en begrunnelse for å føre en angrepskrig uten å være truet. NATO endret sitt charter i 1999 med dette formål for øye.

Europas særegne statsutvikling – det westfalske system

På 1800-tallet ekspanderte USAs grenser over hele kontinentet og verdens til da største frihandelsmarked ble skapt. Rammevilkårene for kapitalismen var her bedre enn i Europa med sine mange føydale etterlatenskaper. USA var så enormt at det kunne lukke seg sjøl inn bak tollmurer og likevel utvikle en ekspansiv kapitalisme med grunnlag i massiv innvandring. Dette var USAs opprinnelige akkumulasjon. De frie krefters spill i det sivile samfunn sørget, gjennom hegemonisk meningsdannelse, stort sett for at økonomisk sterke grupper fikk satt gjennom sine interesser.

Europa var og ble i økende grad et mangfold av stater (antallet økte fra rundt 20 i 1900 til 50 i dag), mens USA ble en imperial makt som ekspanderte sitt territorium fra kyst til kyst. USA dekket til slutt et område omtrent som fra Pyreneene til Uralfjellene. Territoriet er 9,6 millioner kvadratkilometer mens Europas er 10,2 million kvadratkilometer. 39% av Europa flate omfattes av Russland, som også er Europas mest folkerike stat. På de øvrige 61% befinner det seg et mylder av stater.

I Europa var det kun en makt som var et virkelig vellykket imperium, nemlig Storbritannia og Storbritannia befant seg i periferien, på ei øy. Maktbasisen var herredømme på havet og internasjonal sjø-handel. Europa hadde også fra Peter den Stores dager et annet imperium, Russland, som likeledes befant seg i periferien av Europa, og underla seg store deler av Asia. Dette imperiet gikk til grunne gjennom kriger og revolusjoner (1905 og 1917) i begynnelsen av det 20. århundre, ble vekket til live igjen gjennom Sovjetunionens seier i andre verdenskrig, men så oppløst i 1991. Dagens Ukraina-krig er en slags ettervirkning av dette imperiets oppløsning. De andre europeiske imperiene (for eksempel Hitlers Stor-Tyskland) var aldri vellykkede og varige imperier.

I Europa utviklet det seg siden renessansen maktbalanse-konstellasjoner der et mangfold av stater var involvert. I tilknytning til dette utviklet det seg en ide om at statene var suverene entiteter som burde anerkjenne verandre som likeverdige. Dette var begynnelsen på det såkalte westfalske statssystem, som har sitt navn fra fredsavtalene etter 30-årskrigen inngått i 1648 i Westfalen i Tyskland. Karakteristisk nok var verken England eller Russland deltakere i Westfal-freden. Vinnere etter denne freden var de «moderne» statene Frankrike og Sverige. De var allierte til tross for at den ene var katolsk og den andre protestantisk. Her gikk rene politiske makthensyn foran religiøse hensyn. Taper var Det hellige tysk-romerske riket med hovedbase i Østerrike. Taper var også den katolske kirka som nektet å slutte seg til fredsavtalen. Resultatet var at en rekke mindre stater, Nederland, Sveits og de mange tyske delstatene ble anerkjent som suverene. De tyske delstatene var fortsatt del av det tysk-romerske riket, men dette ble nå kun en formalitet. Freden i Westfalen bestemte at disse delstatene kunne ha en egen hær og

inngå avtaler med andre stater og sjøl ordne indre forhold, blant annet egen religiøs tilknytning, uten innblanding utenfra. De beveget seg i retning av suverene stater.¹⁹

Europa tok dermed et stort skritt vekk fra middelalderen, dominert av ideen om imperiet. Middelalderens store politisk-teologiske kontrovers handlet om hvorvidt Gud har delegert all makt i det dennesidige til paven, som så delegerer makt videre til keiseren (som så delegerer videre nedover i hierarkiet til lokale fyrster). Eller om keiseren har fått sin makt direkte delegert fra Gud, slik at keiser og pave er likestilte herrer over hvert sitt område. Uansett er ifølge denne politiske teologien all rettmessig makt en utstråling av Guds vilje og verden er politisk sett et ordnet hierarki.

Det westfalske system representerte i kimeform et annet prinsipp: enhver ordnet stat med makt over et gitt territorium er likeverdig med enhver annen. Dette statssystemet var med andre ord ikke hierarkisk, det fantes ingen øverste autoritet over de enkelte statene. Her ble politisk makt forstått atskilt fra teologiske anfektelser.

Vi skal her imidlertid huske at det tok flere hundre år før denne sekulære tenkemåte ble dominerende. Når det gjelder USA med sin puritanske hang til absolutisme kom dette landet til å være uberørt av den europeiske sekulære utviklinga. Det amerikanske imperiet har opp til denne dag hatt vansker med å anerkjenne at verden består av likestilte og suverene stater.

Det westfalske system konsoliderte seg fordi forholdene i Europa var særegne. Mange stater gjennomgikk (på 1600- og 1700-tallet) en byråkratisering og militarisering, statens voldsmonopol ble en realitet og det ble orden på statsfinansene som skulle dekke krigføringen. I tillegg kom evnen til å mobilisere store folkegrupper bak politiske programmer. Noe både den engelske og den franske revolusjon viser. Kostnadene ved å føre krig økte. I dette bildet hører også demokratiets utvikling og retten til opprør mot urettmessige herskere.

Den sekulære staten tolererte og sørget for fred mellom ulike religioner, men identifiserer seg ikke totalt med en bestemt religion. Innafor denne rammen søkte man å eliminere religionsstrid som årsak til krig, i det hele tatt å hindre krig av rene ideologiske årsaker. Politikk handlet fra nå av kun om dennesidige verdier, ofte kun om makt og økonomiske interesser. Den rent teoretiske forståelse av staten og forholdet mellom stater ble på denne bakgrunn mer realistisk og kritisk i Europa enn den tilsvarende i USA, som ikke var nødt til å innpasse seg i et westfalsk system. I USA ble staten aldri betraktet som en nødvendig forutsetning for et sivilisert liv, slik det var tilfellet i Europa. Den var mer et nødvendig onde som burde begrenses mest mulig.

De dennesidige verdiene i det westfalske system var og er i korthet: fred innad i staten, velstand for statens borgere, og forbud mot angreps- og erobringskriger (ikke-innblanding). De to første av disse verdiene ble alt formulert i Westfalfredens epoke, blant andre av Thomas Hobbes. Den siste

verdien, ikke-innblanding i en stats indre anliggender, ble anerkjent først i det 20. århundre, etter to ødeleggende verdenskriger. I dag finner vi disse prinsippene igjen i FN-pakten.

Når jeg her bruker plass på det westfalske system, så er bakgrunnen den rivaliseringa mellom mektige stater som har gått for seg i det siste tiåret. Etter den økonomiske verdenskrise fra 2008 og Kinas raske oppstigning har vi fått en debatt om hva slags verdensorden verden bør ha og særlig om USAs og Kinas plass i denne orden. Henry Kissinger, tidligere amerikansk utenriksminister, har i boka *World Order* gjort seg til talsmann for et westfalsk system. Samtidig forsvarer han USAs imperiale dominans over verden. Ifølge hans modifiserte versjon av det westfalske system trengs det en overordnet makt som kan sikre balanse og stabilitet, slik Det britiske imperiet en gang fungerte. I vår tid er det USA som må være denne makta. Samtidig vedgår han at USA har vært ambivalent i forhold til de westfalske prinsippene. USA har gitt seg sjøl retten til å spre demokratiske verdier, slik USA definerer disse verdiene (=liberal kapitalisme), til resten av verden. Dette er jo noe annet enn det westfalske system, men mer en form for liberal imperialisme. Kissinger omtaler USAs situasjon slik: «Etter å ha trukket seg ut av tre kriger i løpet av to generasjoner – alle begynt med idealistiske aspirasjoner og omfattende offentlig støtte, men avsluttet i nasjonale traumer – kjemper Amerika med å definere forholdet mellom sin egen makt (fortsatt enorm) og sine prinsipper.»²⁰

Opp mot dette står en lang rekke stater, særlig i den ikke-vestlige verden, som forsvarer prinsippet om statenes likeverdighet og som er skeptiske til en supermakt på toppen av systemet. Man mener at FN, og ikke USA, må fungere som sentrum, meklingsforum og fredsbevarer. Kina har relativt konsistent forsvart denne posisjonen, mens Russland, gjennom sin opptreden i Ukraina, har undergravd sin egen troverdighet i så måte. Den noe paradoksale situasjon har oppstått at de sterkeste forsvarerne av et «westfalsk system» i dag ikke befinner seg i Europa, og heller ikke i Nord-Amerika, men i Kina. Kina er åpenbart bekymret for utenlandsk innblanding i Xinjiang, Tibet, Hong Kong og Taiwan. Disse konfliktene betraktes som indre anliggender. Kina er avvisende til prinsippet om sesesjon, at en del av en nasjon har rett til å løsrive seg fra hele nasjonen dersom et flertall i denne delen vil det. På dette grunnlaget har Kina vært avvisende til USAs intervensjonisme, men også reservert seg mot Russlands annektering av Krim og mot Russlands invasjon av Ukraina.

I 2017 forsvarte Xi Jinping Kinas posisjon med direkte henvisning til de westfalske prinsippene:

«Fra prinsippene om likhet og suverenitet som ble fastlagt i freden i Westfalen for 360 år siden til internasjonal humanitarisme i Genevekonvensjonen for mer enn 150 år siden; fra de fire formål og de sju prinsippene som er nedlagt i FN-pakten for mer enn 70 år siden til de fem

prinsippene om fredelig sameksistens utarbeidet på Bandungkonferansen for over 60 år siden – gjennom alle disse årene har mange prinsipper utvikla seg i tråd med evolusjonen av de internasjonale forholdene, og disse har blitt akseptert i vide kretser. Disse prinsippene bør lede oss i bygginga av et fellesskap, som vi alle har del i, for menneskehetens framtid.»²¹

Dette er ikke revolusjonære ord, men et konservativt-pragmatisk standpunkt. Denne posisjonen er rettet mot USA som etter Sovjetkommunismens sammenbrudd gikk inn i det maktvakum som dette sammenbruddet skapte og i økende grad ønsket å forme verden gjennom å intervenere i andre lands indre anliggender, i form av regimeendringer, humanitære intervensjoner, foregripende krig og støtte til «frigjøringskrigere». Dette er en linje som i verste fall, fryktet Kina, kan bli anvendt mot Kina sjøl.

USA og NATO ved generalsekretær Stoltenberg forsvarer en såkalt lovregulert verdensorden (rulesbased world order). Det ser ikke ut til at en lovregulert verdensorden er det samme som den rådende folkeretten og FN-systemet, men noe i retning av Kissingers ide om USA som vokter over stabiliteten i statssystemet og med rett til å gripe inn når stabiliteten trues. USA og NATO har både i teori (gjennom NATOs charter) og i praksis (gjennom flere kriger) brutt med FNs klare forbud mot angrepskrig. Det framgår av USAs egne strategi-dokumenter at landet insisterer på en lederrolle i den eksisterende verdensorden. Landet opptrer både som anklager, dommer og eksekutør av straff – og samtidig deltaker i det verdenspolitiske spillet. Denne rolleblanding er et tydelig kjennemerke på et imperium.

Fra europeisk imperialisme til europeisk nedgang

Det westfalske system var opprinnelsen til et system av i prinsippet likestilte stater. Den moderne statstypen må sees i sammenheng med kapitalismen og et borgerskap som både ytet finansstøtte og betalte skatt til myndighetene. Staten på sin side førte og fører krig og en koloni- og handelspolitikk i borgerskapets interesser. Mellom stat og borgerskap oppsto det en gjensidig avhengighet, borgerskapet ble dermed «nasjonalisert». Opprinnelsen til denne statstypen falt i en periode der Europa dominerte verden. Det westfalske system var i sin tidlige fase kun for Europa, det fantes ikke en global folkerett, kun en europeisk. Den ikke-europeiske verden var objekter for Europas imperialistiske agering. I Europa snakket man uten å skamme seg om de andre som usiviliserte, barbariske og ville folkeslag.

Fra første verdenskrig begynte imidlertid kolonialismens og imperialismens nedgang. Europa mistet gradvis det historiske initiativet. Ingen av de krigførende statene i Europa kom styrket ut av første verdenskrig. Tyskland, Russland (Sovjetunionen), Frankrike og Storbritannia var alle økonomisk svekket. Og sjøl om omfanget av kolonibesittelser var på sitt største for de to

sistnevnte statene etter verdenskrigen, var også motstand i koloniene økende (blant annet i India, Palestina, Irak og Irland for britenes vedkommende). I 1922 fastslo Bonar Law, statsminister og Torypartiets leder, at Storbritannia ikke lenger kunne være «policeman of the world».²² Og det var på dette tidspunkt uklart hva den britiske imperiemakt skulle erstattes med. Det skjedde en desentralisering av verdensøkonomien (Europa tapte eksportmarkeder) og det oppsto stater (Sovjetunionen) og revolusjonære bevegelser som ikke var kontrollert av Europa. En global fragmentering begynte som har fortsatt fram til i dag. I den såkalte tredje verden fikk vi en uoversiktlig blanding av nasjonal sjølhevdelse (for eksempel Vietnams frigjøringskriger, Kinas vekst), religiøs revitalisering (innen islam og hinduismen), og statsbygging, ofte avbrutt av brutale borgerkriger. Samtidig overtok statene i den tredje verden prinsippene for den moderne territorialstaten i Europa. De tidligere koloniområdene ble sterke forsvarere av folkerettens prinsipper, ganske enkelt fordi disse prinsippene utgjør en rettslig beskyttelse av statlig suverenitet.

Den sjølhevdelse som her er beskrevet (meget summarisk), var imidlertid ikke den eneste viktige endring som avtegnet seg. Det skjedde en annen utvikling, som gikk mer eller mindre på tvers av den anti-imperialistiske tendensen som her er beskrevet og som i den vestlige verden fikk større oppmerksomhet. USA trådte inn på den verdenspolitiske arena og overtok Storbritannias posisjon som ledende kapitalistiske stat. Dette dobbelte perspektivet – periferiens sjølhevdelse og USA som den nye hegemon – gir en nøkkel til forståelsen av vår egen tid og dens konflikter. Det nye amerikanske imperium kom til å dominere hele det 20. århundres historie og særlig årene etter det sovjetiske imperiets kollaps.

Imperiebygging – USAs positive omdømme

Mellomkrigstida manglet et fast strukturert imperialt system. President Wilsons ideer om amerikansk styring av de internasjonale forholdene ble aldri realitet. Det måtte enda en verdenskrig til før en samlet politisk vilje og et overordnet program, en såkalt Grand Strategy for ledelse av verden, ble en realitet.

For at USA skulle bli det nye imperium, var det viktig å bygge et image av USA som et ikke-imperium. Fordi – som nevnt – antiimperialistiske bevegelser og holdninger var på sterk frammarsj. I så måte var det tre omstendigheter som begünstiget USA.

For det første var ikke USA en kolonimakt i den gamle stil, men kunne vise til at landet sjøl hadde vært en koloni. Det var ikke et formelt, men et uformelt imperium. Riktignok var ikke dette helt sant, for USA hadde også på 1890-tallet, da man var ferdig med den indre koloniseringa av det nord-amerikanske kontinent, en ekspansiv fase der man gjennom krig mot Spania

annekterte Puerto Rico, Guam og Filipinene og okkuperte Cuba. Hawaii, som var en sjølstendig stat, ble annektert i 1898. Den seinere president, Woodrow Wilson, omtalte i 1901 USAs ekspansjon mot Asia som en plikt. De forente stater måtte «spille en rolle, og en ledende rolle, i åpningen og transformeringen av Østen.»²³ Denne tradisjonelle kolonialismen ble relativt begrenset. Filipinene og Cuba ble etter hvert sjølstendige stater. Guam er i dag amerikansk territorium og en viktig militærbase – innbyggerne er borgere av USA, men uten stemmerett i presidentvalg. USAs kolonialisme kom i skyggen av Europas langt større kolonibesittelser.

For det andre kunne USA argumentere med at landet ikke var part i de konfliktene som utløste to verdenskriger i Europa, og var uten ansvar for disse krigene. Og ikke minst at USA i begge verdenskrigene kom de demokratiske land til unnsetning mot Tyskland og Japan og dermed uselvisk reddet verden fra despotiske regimer. Dette er sjølsagt en fortelling med flere tvilsomme sider, blant annet ignorering av Sovjetunionens avgjørende rolle i andre verdenskrig. Men denne fortellingen hadde virkning på opinionen i inn og utland. Fortellingen var og er viktig for amerikansk sjølførståelse.

For det tredje forsvarte Wilson som president prinsippet om nasjonenes sjølbestemmelsesrett. Dette ble tolket som at USA var motstander av enhver kolonialisme, sjøl om Wilson kun støttet de nye øst-europeiske lands sjølstendighet. Wilsons 12 punkter fra 1918, som minnet om bolsjevikenes proklamasjon av folkenes sjølbestemmelsesrett i 1917, var likevel et ideologisk bidrag til oppløsning av den formelle imperialismen.

USAs omdømme ble også styrket gjennom immigrasjon av millioner av europeere og ved at USA som det første land under 1920-tallets høykonjunktur kunne framvise en helt ny form for massekonsum og masseunderholdning som virket tiltrekkende på europeerne.

Krig, depresjon og krig. USA blir økonomisk verdensmakt

Ved begynnelsen av det 20. århundre hadde USAs kontinuerlige ekspansjon («westward movement») lagt under seg det territorium som i dag er USA. Ekspansjonen beveget seg over til andre kontinenter. Den første verdenskrig ble et vendepunkt. Før krigen var USA fortsatt et land som møtte sterk konkurranse fra de europeiske maktene, særlig Tyskland og Storbritannia. Sistnevnte land dominerte verdensøkonomien og sto ved århundreskiftet for 1/3 av total verdenshandel. Tyskland sto for 22,4% og USA for 11,7%. Under industrialiseringa etter den amerikanske borgerkrigen var ikke landet konkurransedyktig i forhold til britisk og tysk industri. Det Republikanske partiet, ledet av president Lincoln og med flertallet i kongressen, vedtok høye tollsatser, blant annet på jern- og stålprodukter, for å skjerme USAs industrireisning. I 1864 var gjennomsnittet av toll/avgifter på importvarer til USA 47%. USAs handelsflåte var beskjeden, og hadde problemer med omstillinga

fra seil til damp og fra kull til olje. Kun 9% av USAs utenrikshandel ble fraktet på amerikanske skip i 1913. Det forteller noe om hvor begrenset USAs makt var at amerikanske skip ikke fikk adgang til å benytte Suezkanalen da denne åpnet for trafikk i 1869. (Kanalen sto under britisk-fransk kontroll.) Når utenriksøkonomien ikke avstedkom mer bekymring, så hang det sammen med det enorme hjemmemarkedet som fortsatt ga gode investeringsmuligheter. I 1910, da USAs var den tredje største handelsnasjon i verden, var verdien av eksporten kun 4,8% av brutto nasjonalprodukt.²⁴ Den dag i dag atskiller USA seg fra de eksport- og import-avhengige europeiske land, for eksempel Tyskland

Det er blitt hevdet at det ikke er lett å påvise klare økonomiske interesser bak beslutningen om USAs inntreden i første verdenskrig. Men det er ingen tvil om at USA kom ut av krigen som verdens økonomiske stormakt. Krigskonjunkturen førte til økt amerikansk eksport til Europa av både matvarer og våpen. Bedriftene opplevde en «gevinst-eksplosjon». Fra krigens begynnelse til 1918 steg industriens nettoutbytte med 120%.²⁵ Denne profitten la grunnlaget for at New York avløste London som verdens finanssentrum. USA var før krigen en låntakernasjon, etter krigen ble USA en kreditor-nasjon. Storbritannia og Frankrike hadde kjøpt varer med penger lånt i amerikanske banker. I tillegg ble USA på begynnelsen av 20-tallet en avgjørende långiver til Tyskland som skulle dekke de store krigsskadekostnadene Tyskland var pålagt i Versaillesfreden, og som skulle betales til Storbritannia og deres krigsallierte. Tyske bedrifter og den tyske stat lånte penger i USA. Amerikanske bedrifter, især innen bilindustrien som Ford, General Motors og Chrysler, etablerte avdelinger i Tyskland. USA hindret at Tyskland ble tilsluttet den britiske sterling-blokken. Den tyske utenriksminister, Stresemann, uttalte at «avgjørelsene om Europas framtid i det vesentligste ligger i De forente staters hender.»²⁶ USA var nå involvert i europeiske forhold på en helt ny måte. Landet satt med en maktposisjon som kunne gi grunnlag for politisk dominans. De tre største industrinasjonene, USA, Storbritannia og Tyskland var, som følge av at kapitalismen nå vokste utover den enkelte statens grenser, i ferd med å vikles sammen i et komplekst forhold. Disse tre land produserte i 1870 68% av verdens industrivarer og i 1938 fortsatt 52% av industrivarene.²⁷

I et memorandum skrevet i USAs utenriksdepartement (State Department) i 1924 oppsummeres landets posisjon etter verdenskrigen slik:

«Vi har avansert til en posisjon med makt og innflytelse blant nasjonene. Vi har uten tvil utviklet politisk styrke...Vi har utvidet vår suverene kontroll til oversjøiske posisjoner. Vi har utviklet og er i økende grad innstilt på en omfattende oversjøisk handelsvirksomhet. Vi har deltatt i andre kontinenters politiske rådslagninger. Vår medvirkning har vært ønsket og har blitt gitt i henhold til lov og rettferdighet i den største

konflikten nasjoner på denne jorda noensinne har vært engasjert i. Vi er blitt en mektig verdensmakt.»²⁸

Disse ordene, den gang ikke offentliggjort, dementerer myten om USAs isolasjonisme i mellomkrigstida. Riktignok avviste kongressen Wilsons idealisme og stemte ned forslaget om å tiltre Folkeforbundet. Men USA var involvert i europeiske saker. Landet gikk heller ikke av veien for å ivareta sine interesser når det kom til konflikter med europeiske stater.

Fra 1928 og gjennom den store depresjonen ble USAs kredittfinansiering av Europa redusert. USAs import fra Europa falt kraftig etter børskrakket høsten 1929. Konflikten med Storbritannia og Frankrike om deres krigsgjeld til USA fortsatte. I Tyskland bidro kredittreduksjonen til massearbeidsløshet. Massearbeidsløsheten førte til et gjennombrudd for Hitlers nazi-parti (NSDAP) ved riksdagsvalget høsten 1930. Og seinere til at partiet ble Tysklands største og kom i maktposisjon i 1933. Deretter begynte Tyskland sin territoriale ekspansjon og spenningen økte. USA svingte inn på en proteksjonistisk linje. På begynnelsen av 30-tallet var import til USA belagt med 50% avgifter.²⁹ Mellomstatlig samarbeid for å motvirke depresjonen ble umuliggjort, blant annet av USAs torpedering av den internasjonale konferansen om verdensøkonomien i 1932. «USA dro seg tilbake bak en Maginot-linje av toll-barrierer. Autarki ble 1930-tallets slagord».³⁰ Tendensen var en fragmentering av verdensøkonomien. I økende grad foregikk handelen innen ulike handelsblokker, for eksempel britenes sterling-blokk der samveldelandene, men ikke USA, deltok.

Ved presidentvalget i 1932 ga utfordrerens Roosevelt sittende president Hoover skylda for depresjonen, og mente at flommen av US-kreditt til utlandet og deretter problemene med å inndrive kreditten, hadde forårsaket depresjonen.³¹ Roosevelts politiske linje gjennom 30-tallet var diffus. Hans New Deal innførte visse velferdsprogrammer i offentlig regi. Men han greide ikke å føre USA ut av depresjonen. Da Japan angrep i 1941, var det fortsatt 3 millioner arbeidsløse i landet. Det var rustningsproduksjonen som følge av den nye verdenskrigen som fikk USA ut av kronisk depresjonen. Produksjon av krigsmateriell utgjorde i 1939 2% av BNP, i 1943 utgjorde krigsmateriell 40% av BNP. Dette kunne ikke skje uten at staten tok styring med økonomien. Rasjonerings på basis matvarer ble innført og det ble ikke produsert privatbiler mellom 1941 og 1945.

Krigen betydde en styrking av arbeiderklassens posisjon, både i USA og i Storbritannia. I USA vokste antallet fagorganiserte under krigen fra 10,5 millioner til 14,7 millioner, som var en toppnotering til da.³² Det var flere streiker i USA og Storbritannia under krigen enn på 1930-tallet, til tross for at streik var ulovlig i Storbritannia og praktisk talt ulovlig i USA. Den enorme etterspørselen etter arbeidskraft forklarer de lønnsavhengiges styrkede posisjon.³³

Dette var nye tider og et tilbakeslag for kapitalistklassen som på 30-tallet hadde motsatt seg Roosevelt arbeidslovgivninger. Det er blitt sagt om USAs historie at big business kom før big government. Big business var vant med å ordne sakene på egen hånd. De personene som forhandlet om krigsreparasjonene i Europa på 20-tallet, opptrådte fra USAs side som privatpersoner og var knytta til storselskapene, blant andre General Electric. Først depresjonen fra 1929 og så verdenskrigen tvang fram statsintervensjon og noe som kan kalles big government i USA.

Under den andre verdenskrig aksepterte deler av kapitalistklassen statlige intervensjoner. Storselskapene styrket seg på de smås bekostning og fikk størsteparten av de statlige oppdragene. Staten hadde også lov hjemmel (Wagner Act) for å nekte krigsoppdrag til bedrifter som ikke ville forhandle om tariffavtaler med arbeiderne. Særlig de mindre, arbeidsintensive bedriftene som solgte til hjemmemarkedet fryktet fagforeningene. De utgjorde en klassebetinget reaksjon mot Roosevelt. Fra slutten av 40-tallet fikk vi igjen en ytre høyre motoffensiv mot Roosevelts og Trumans «sosialistiske» politikk, en motoffensiv som peker framover mot nyliberalismen.

Med det som her er beskrevet som bakteppe, svinget store deler av opinionen i løpet av krigen mot et mer positivt syn på statlig intervensjon, særlig som garantist for stabile og åpne markeder, men også for trygge arbeidsforhold. Låne-leie-avtalen som sikret forsyninger av krigsmateriell og matvarer fra USA til særlig Storbritannia og Sovjetunionen, bestemte at den føderale staten kjøpte krigsmateriell fra private bedrifter og lånte dette ut til de allierte. Mottakerne betalte ikke for dette. Det lå i kortene at man ikke ønsket noen gjentakelse av gjeldsproblemene etter første verdenskrig, så realiteten var at disse utleggene (totalt 44 milliarder dollar, det meste gikk til Storbritannia med Sovjetunionen på andreplass) ble inndekket av den amerikanske staten. Som motytelse for denne generøsiteten ble det forventet at de allierte ville samarbeide om å realisere visjonen om en verden av åpne markeder og fred under USAs ledelse i etterkrigstida.³⁴

Produksjonskapasiteten i den amerikanske økonomien ble så sterkt utbygd, at man alt i 1941 bekymret seg alvorlig for at USA og Europa kunne falle inn i depresjon når krigen var over. En betingelse for sysselsetting og full kapasitetsutnyttning etter krigen var å sikre utenlandske markeder for overskuddskapital akkumulert av amerikanske selskaper. Disse markedene måtte kunne absorbere en varemengde som tilsvarte krigsmateriell som var solgt til utlandet under krigen. Utlandet måtte settes i stand til å kjøpe amerikanske varer.

Den enorme veksten i amerikansk økonomi under den andre verdenskrig blir tydelig dersom vi sammenligner med andre perioder. Den gjennomsnittlige årlige veksten i industriproduksjon mellom 1896 og 1939 var 4%. Under første verdenskrig var den 7%. I åra 1940 til 1944 vokste produksjonen av industrivarer med 300%.³⁵

Etter 1945 – imperiet mot høyden

De to verdenskrigene førte med seg en omveltning av det internasjonale systemet. Europas tidligere posisjon gikk tapt og USA framsto som det ubestridte imperium. Dette til tross for Sovjetunionen og til tross for at britene fortsatt betraktet seg som en supermakt og strittet imot sitt imperiums avvikling. De ledende politikerne, i allianse med «internasjonalistene» innen kapitalistklassen, så det slik at USA måtte forme både de økonomiske og de politiske forholdene i sitt bilde, dersom man skulle unngå mellomkrigstidas kaos og en repetisjon av ekspansive makter av typen Hitler-Tyskland. Som Franz Shurmann sa det: «Hvilken form etterkrigstidas orden enn tok, så måtte den først og fremst skape sikkerhet for USA mot at en ny trussel dukket opp, lik den som framprovoserte den andre verdenskrig.»³⁶

Ved slutten av krigen produserte USA mellom 50 og 60% av verdens BNP. Det var verdens sterkeste militærmakt og utviklet etter hvert et nettverk av allianser og militærbaser (i dag rundt 800) over hele verden. Militært, økonomisk og ideologisk sto imperiet på høyden. Tiårene etter verdenskrigen ble en historie om at andre land kortet inn på USAs lederskap økonomisk og militært – men uten å kunne frata USA selve lederposisjonen.

I dag står USA for om lag 40% av verdens totale forsvarsutgifter, med Kina på andre plass. I 2020 var USAs forsvarsbudsjett på 778 milliarder dollar og Kinas på 252 milliarder dollar. USA har i alle år vært den suverent største våpenprodusent. Det ble utviklet en permanent rustningsøkonomi som fikk president Eisenhower til å advare mot et «militært-industrielt kompleks». Riktignok er det i dag konkurranse mellom amerikanske og europeiske selskaper, men på de fem første plassene over verdens våpenbedrifter kommer amerikanske selskaper, med Lockheed Martin på førsteplass. Amerikanske våpenprodusenter sto i perioden 2015-19 for 36% av verdens våpeneksport. For overhodet å kunne selge til USAs forsvar må utenlandske selskaper ha et datterselskap i USA og styret i dette datterselskapet må bestå av US-borgere. Importandelen i dette markedet var i perioden 2007 til 2017 på 5,5%. Det er i dag ingen militær-teknologisk kooperasjon mellom Vesten og Russland/Kina.³⁷

USA har aldri lagt skjul på at planen etter 1945 var å dominere verden. I tradisjonen etter Wilson mener man at motivene for denne dominansen er de aller beste – en uselvisk omsorg for verden. Dette betyr likevel ikke at imperiet ble til etter en plan. Verdenskrigene var en nødvendig forutsetning, men ansvaret for disse krigene lå ikke hos USA. Det som kan sies er at krigsdeltakelsen styrket USAs imperiale mytologi om å være det utvalgte land som skal redde verden.

Det amerikanske imperiet møtte økende utfordringer, særlig etter at kapitalismens gullalder var tilbakelagt omkring 1970. Vi skal, uten å gå i detalj, se litt på fire hovedutfordringer: utfordringer knyttet til USAs allianse-

system og dermed til forholdet mellom USA og andre avanserte kapitalistiske stater, utfordringene fra Russland og Kina, utfordringer som følge av imperiets kriger i periferien, og utfordringer knyttet til indre opposisjon mot imperiet i USA og Europa.

Et nettverk av allianser og organisasjoner

I 1945 var det bred enighet om at mellomkrigstidas konflikter ikke skulle gjenta seg og føre til nye kriger. På initiativ fra USA ble det skapt institusjoner som skulle sikre stabilitet i det globale økonomiske systemet, blant annet Verdensbanken, Pengesfondet og GATT. FN, som skulle vokte freden, var i all hovedsak en amerikansk konstruksjon. Fordi medlemstallet i FN økte drastisk da koloniene ble uavhengige stater og fordi disse statene tilkjennega antiveistlige holdninger, ble FN ikke et rent redskap for USA. Da USA og europeiske land fryktet at Sovjetunionen kom til å bli en trussel, ble NATO dannet i 1949. Formelt var NATO en organisasjon av likestilte stater for felles forsvar, men i praksis ble den dominert av USA og kunne ikke fungere uten denne dominansen. Et flertall i NATO kan aldri drive gjennom en politikk imot USAs interesser. Omvendt vil det alltid være kostbart for andre stater å motsette seg imperiets vilje. Gjennom NATO ble medlemsland dratt inn i kriger de ikke var interessert i og aldri på egen hånd ville ha igangsatt. Deltakelsen var «betaling» for den beskyttelsen USA ga. Når så USA bestemte at man skulle avslutte krigen, fulgte resten av NATO lydlig med. Et sentralt eksempel er Afghanistan. Krigen mot Jugoslavia i 1999 viste at et samlet NATO kan vedta en angrepskrig. Ved uenighet står USA uansett fritt til å handle utafør NATO. I det siste tilfellet, slik som i Irakkrigen, laget USA en «koalisjon av villige».

Gjennom NATO fikk USA styring med den europeiske utviklinga, noe landet ikke hadde i forhold til det europeiske økonomiske samarbeidet, i dag EU. Her var ikke USA medlem og forholdet til EU og Europa er ambivalent.

USAs avtale- og allianse-systemer utgjør en hovedforskjell i forhold til Det britiske imperium på 1800-tallet. Med sine relativt varige allianser og i tillegg med Marshall-hjelp og andre former for assistanse, greide USA å binde opp sine allierte. Lojalitet var gjenytelse for hjelp og beskyttelse. Storbritannia på sin side sto mellom 1815 og 1914 (det britiske imperiets storhetstid) mer på sida av de europeiske forholdene. Landet hadde ikke faste allierte. Konstellasjonene skiftet, og det britiske bidraget var å sikre stabilitet og å hindre framveksten av nye hegemoner. En mulig forklaring på denne forskjellen er at kapitalismens internasjonalisering på 1800-tallet ikke var kommet så langt at økonomisk avhengighet mellom land la føringer på mellomstatlige allianser. Alliansene ble dermed «løse» og mer forbigående. A.J.P. Taylor, i sin analyse av de internasjonale forholdene mellom 1848 og 1918, siterer den britiske diplomaten Haldane som i 1909 omtalte det britiske

imperiets stilling slik: «Som følge av at landet er en øy og av at landet ikke har noen allianse med noen stormakt i Europa, står Storbritannia alene.» Taylor påpeker at Storbritannias mest faste alliert var USA. Prinsippet var «to keep on good terms with the United States».³⁸ Dette er overraskende siden Storbritannia blant annet hadde en rekke handelspolitiske uoverensstemmelser med USA. Poenget er i hvert fall at USAs involvering i Europa etter 1945 var mer dyptgående og beslutsom enn den britiske mekler- og balansefunksjonen på 1800-tallet.

Noen analyser vektlegger kontinuiteten mellom britisk og amerikansk hegemoni. Global marinemakt var felles for begge imperiene, men også kulturelt og språklige fellesskapet. Dersom denne kontinuiteten er viktig, kan man frykte at en kommende strid mellom USA og en mulig kinesisk utfordrer, vil gå for seg på en mer brutal og krigersk måte enn overgangen fra britisk til amerikansk hegemoni.

Beveger vi oss ut av Europa så finner vi ingen USA-ledede allianser som er like stabile som NATO. I Midtøsten har USA fullstendig tapt kontrollen over Iran og Afghanistan, langt på vei også over Tyrkia, Irak og Pakistan. CENTO eller den såkalte Bagdad-pakten, var en ren fiasko. Angående Øst-Asia har det siden 1945 foregått en debatt om USA skulle ha Øst-Asia/Stillehavet som første prioritet eller Europa. USA støttet og finansierte Frankrikes kolonikrig i Indo-Kina inntil nederlaget i 1954, og ble seinere sjøl en hovedaktør i Vietnamkrigen. Men USA maktet ikke å samle Øst-Asia under sin ledelse. SEATO, som var en slags NATO-kopi i Øst-Asia, ble oppløst i 1977. Douglas Stuart skriver: «Faktum er at USA aldri lyktes i å utvikle et omfattende og syntetisk system av dybdeforsvar i Stillehavsregionen. Men dette skyldtes ikke så mye konkurrerende behov fra NATOs side som områdets enorme størrelse og den politiske og kulturelle heterogeniteten til Stillehavsregionen.»³⁹ I tillegg er det en viktig forskjell at de asiatiske land har vært offer for imperialisme, mens Europa var hjemstedet for gamle imperialist-makter.

Til tross for skepsis mot et sterkere Kina, ønsker ikke de asiatiske statene å underordne seg USA i en fast allianse. De står langt unna en liberalistisk ideologi som bruker menneskerettene offensivt for å destabilisere motstandere. De asiatiske statene støtter de «westfalske» prinsippene om suverenitet og ikke-innblanding, og forsøker å balansere mellom Kina og USA. Forskjellen mellom Europa og Asia kommer i skrivende stund til uttrykk i at fordømmelsen av Russland krig i Ukraina er nesten enstemmig i Europa, mens den er mer forsiktig i Asia, blant annet i India, Kina og de ti ASEAN-statene. Flertallet av asiatiske land følger ikke opp sanksjonene mot Russland.

Dess lenger ut i den såkalte periferien vi kommer og dess lenger ned i hierarkiet av internasjonal arbeidsdeling og levestandard, dess vanskeligere blir det for imperiet å etablere allianser. Vesten i betydninga USA pluss EU

utgjør 10% av verdens folketall, 779 millioner av totalt 7,69 milliarder. (2020) Om vi legger til de hvite settler- statene Australia, New Zealand og Canada så er omfanget av «Vesten» fortsatt beskjedent. Det er nesten bare ytterligere en stat som støtter USA i tykt og tynt og som samtidig ikke er en del av den hvite, europeiske kultur og det er Japan. Resten av verden kan deles i stater som står i konflikt med USA og stater som er nøytrale og uforutsigbare. Statene i Asia, Afrika og Latin-Amerika hører i all hovedsak med i denne siste gruppa.

Det er bare ett område hvor USA har hatt suksess med å skaffe seg nye allierte, og det er i det østlige Europa. Fra midten av 90-tallet fikk NATO 14 nye medlemmer fra Øst-Europa. Innad i NATO ble de østeuropeiske land trofaste støttespillere for USA. Mange sendte tropper til Irak-krigen, det gjorde til og med Ukraina og Georgia som ikke er NATO-medlemmer. NATO-utvidelsen østover svekket muligheten for opposisjon mot USA i NATO.

Det er likevel forholdet til de økonomisk og militært sterke vest-europeiske land som er kjernen i USAs alliansesystem. Fra 60-tallet fikk USA lavere økonomisk vekst enn Vest-Tyskland og Japan. På 70- og 80-tallet var de to sistnevnte land de mest dynamiske i verdensøkonomien. Det oppsto en diskusjon, hvor både høyresida og den marxistiske venstresida deltok, om de vest-europeiske land ville kunne true USAs hegemoni. I 1988 framkalte boka *The Rise and Fall of the Great Powers* av Poul Kennedy en «høykonjunktur for undergangsprognoser» i USA.⁴⁰

På 90-tallet fulgte imidlertid oppløsninga av det sovjetiske imperiet, den tyske samling som var et økonomisk løft for Tyskland og Irakkriegen i 1991. Ved år 2000 var situasjonen en annen enn man spådde på 80-tallet. Gjennom hele 90-tallet hadde EU, i strid med forhåpningene etter Maastricht-avtalen, lavere vekst enn USA og Japan betydelig lavere vekst. Asia-krisa i 1998 var slutten på beundringen for den Øst-asiatiske vekstmodellen. På G7-møtet i februar 2001 beklaget USA at landet alene var konjunkturlokomotiv.⁴¹ Verken Vest-Europa eller Japan utfordret USA. Jubelen etter USAs militær-teknologiske maktdemonstrasjon mot Irak i 1991 og i Balkan-krigene overdøvet dessuten uroen om at USAs økende rustningsutgifter skulle føre til «imperial forstrekkelse».

Forholdet mellom Europa og USA påkaller imidlertid stadig bekymring. Kissinger formulerer dette slik: «De forente stater vil, dersom det blir atskilt politisk, økonomisk og forsvarsmessig fra Europa, geopolitisk sett bli en øy utafor Eurasia. Europa for sin del kunne bli et appendiks til Asias og Midtøstens nærrområde.»⁴²

Dette er en overdramatisering. Vesten vil i overskuelig framtid – også i tilfellet nye kriger og nye dumheter – dominere verden. Nødvendigheten og ønskeligheten av å utøve hegemoni og opprettholde allianser med kapitalistiske industriland går til kjernen av USAs uformelle imperialism. I 1992 slo

et Pentagon-dokument, Defence Planning Guidance, fast at USA ikke ville tillate at noen ny rivaliserende supermakt oppsto (Sovjetunionen var oppløst i 1991). Ifølge dokumentet ville USA heller ikke tillate at regionale stormakter oppstår. Om «de avanserte industrinasjonene» sier dokumentet at USA bør ta så mye hensyn til dem at de ikke fristes til «å utfordre vårt lederskap eller forsøker en omveltning av den etablerte politiske og økonomiske orden.»⁴³ Her gjengis grunnleggende elementer av USAs grand strategy. Det viser at USA også har en viss frykt for kapitalistiske stater som de er i allianse med. Det er avgjørende å være til stede i Europa på en kontrollerende måte. Europa må ikke bli en forent og sjølstendig aktør. Europa må gjerne bidra militært, men innen rammen av NATO, ikke i en militær styrke uavhengig av USA, for eksempel organisert av EU. Som NATO-generalsekretær Stoltenberg nylig kommenterte: «Vi kan ikke ha en allianse innen alliansen.»⁴⁴

Kapitalismens fundamentale interesse er åpne markeder og fritt næringsliv og dette sikres best ved imperiets kontroll og globale tilstedeværelse. Interessen for å inndemme Sovjetunionen (containment) var sekundær i forhold til denne fundamentale interessen. Målsettingen var formulert alt under andre verdenskrig, før den kalde krigen mot Sovjetunionen og før dannelsen av NATO. Da det sovjetiske imperiet kollapset i 1991 var USA tilbake til den fundamentale interessen av å sikre det kapitalistiske systemet. Målet ble å bekjempe alle stater – med ideologiske, økonomiske og eventuelt militære midler – som på den ene eller andre måten sto i veien for liberal kapitalisme. Dette er fortsatt målet. Imidlertid vil det alltid være en spenning mellom imperiets politikk og kapitalismens fundamentale interesse. De massive sanksjonene som Russland er utsatt for, rammer uten tvil også visse kapital-interesser og utsetter Europa, i motsetning til USA, for politiske og økonomiske påkjenninger. Generelt kan vi si at de tre nivåene ideologi, politikk (inklusive militærmakt) og økonomi ikke alltid er harmonisert i det imperiale systemet. Risikoen for dysfunksjonaliteter er til stede.

Russland, Kina og Ukraina

For 50 år siden åpnet president Nixon og hans utenriksminister, Kissinger, for å utnytte motsetningen mellom Sovjet og Kina ved å nærme seg Kina. Samtidig så USA Japan og Vest-Europa som økonomiske konkurrenter. Dersom vi sammenligner denne situasjonen med USAs stilling i dag, så er Japan og Vest-Europa fortsatt økonomiske konkurrenter til USA med tilløp til handelskrig, men få tror at de vil utfordre USAs lederposisjon. Sovjetunionen er borte og Russland står økonomisk på usikker grunn. Derimot er Kina blitt både en politisk og økonomisk utfordrer. I motsetning til for femti år siden så er ikke den økonomiske konkurransekampen (med Europa og Japan) og den politiske systemkonflikten (med Sovjetunionen) atskilt. Kina framstår som begge deler. Landet er i egne øyne et markedsbasert sosialistisk

samfunn, og det ledes av et kommunistisk parti. Men å snakke om systemkonflikt i denne sammenheng er muligens å overdrive, siden Kina tross alt er et kapitalistisk samfunn. Russland på sin side har gjennomgått en kapitalistisk kontra-revolusjon og er preget av en oligarkisk kapitalisme. USAs frykt for disse to land er neppe en frykt for sosialisme, men rett og slett en frykt for at verdens folkerikeste stat og staten med størst territorium samler seg i motstand mot USA. Det er en ren maktkamp vi beveger oss inn i.

USA ser på Kina som sin hovedmotstander. Kina har fortsatt elementer av imperial praksis i sin omgang med ikke-han-folk. Landet har økt sitt forsvarsbudsjett raskere enn USA i det siste tiåret, men er langt etter USA, særlig i høyteknologisk krigføring. I 2020 var forsvarsbudsjettet på 252 milliarder dollar, mens USAs var på 778 mrd dollar. Mens USA har 11 atomdrevne hangarskip, hver bestykket med minst 60 kampfly, har Kina to hangarskip bygd ut fra eldre sovjetiske modeller.⁴⁵ Mens USA regelmessig gjennomfører øvelser i kinesiske kystfarvann, har vi aldri hørt om noe tilsvarende nær USAs kyster.

Med angrepskrigen mot Ukraina, har det kommet inn et element av uberegnelighet og aggressivitet i Russlands utenrikspolitikk. Men Russlands militære styrke er svakere enn Kinas og også svakere enn de europeiske NATO-land alene. Det russiske forsvarsbudsjettet var i 2021 62,2 mrd dollar. Krigen mot Ukraina er et etterspill etter Sovjetunionens oppløsning. I Russlands tilfelle handler det om en fallert imperiemakt som har problemer med å forholde seg til det faktum at imperiet er borte.

Dagens konflikt med Ukraina kunne muligens vært unngått dersom USA ikke hadde presset gjennom NATO-utvidelsene i Øst-Europa. På 90-tallet gikk Gorbatsjov og den europeiske venstresida inn for å avvikle militærblokkene og å skape en all-europeisk sikkerhetsordning. Framtredende amerikanske politikere advarte om hva som kunne skje dersom man skjøv Russland ut av det gode selskap. En av kongressens ledende utenrikspolitikere, Sam Nunn, gikk i 1995 imot å utvide NATO fordi det «hjalp til med å skape nettopp den trusselen som vi prøver å beskytte oss mot.»⁴⁶ Dette var profetiske ord. Robert Gate, som var CIA-sjef under Bush senior og forsvarsminister både under Bush junior og Obama, omtaler situasjonen på 90-tallet som «vårt øyeblikk alene i sola». Men han legger straks til at USA også hadde opptrådd arrogant.⁴⁷ Denne arrogansen gjaldt utenrikspolitikken, men ikke minst russisk innenrikspolitikk, der USA støttet Jeltsin, også da han bombet sitt eget parlament. USA støttet og ga råd om sjokkterapien som ruinerte russerne og førte til en økende lengsel tilbake til Sovjetunionen. «Arrogansen etter kollapsen (av Sovjetunionen) fra den amerikanske administrasjonens, akademikerens og business-representanters side når det gjaldt å forklare russerne hvordan de skulle skjøtte sine hjemlige og internasjonale oppgaver...ledet til dyp og langvarig harme og bitterhet.»⁴⁸ Dette sjeldne vitnemålet setter fingeren på USAs innflytelse over Russland og på

den motreaksjon dette seinere framkalte i form av anti-amerikanisme i Russland.

Det ser ikke ut til at USAs politiske elite har lært noe av dette. Imperiets støtte til ultranasjonalistiske krefter i forbindelse med Majdan-kuppet i 2014, bidro til å bygge opp konfliktene mellom Ukraina og Russland. USAs interesse for å finne en forhandlingsløsning var ved denne anledning lik null. Det store bildet er at USA ønsker mest mulig avstand mellom Russland og det øvrige Europa. Russland tvinges til å orientere seg mot Asia og Kina. Vi beveger oss ikke bare mot en verden av handelsblokker som undergraver den globalisering som Vesten har promotert, men også mot nettopp det USA bør frykte: en enda fastere allianse mellom Russland og Kina.

Imperiet har fått det som det vil når det gjelder Europa. Med støtte av russofobikerne i Polen og ellers i Øst-Europa, har de moderate kreftene i Vest-Europa (særlig Tyskland) som ville ha økonomisk samkvem med Russland, etter 2014 blitt slått på defensiven. Putins krig er en gavepakke til høyrekreftene, som skremmer folk med snarlige russiske angrep mot Europa. Det anses som utrygt at NATO kun er ca 20 ganger sterkere enn Russland – det må derfor ytterligere rustes opp. Europa risikerer depresjon og skal samtidig betale kostnadene for å få Ukraina, et av Europas fattigste land, opp av det som alt før krigen var en økonomisk hengemyr – og inn i EU. USA på sin side skal selge skifergass som skal erstatte gassleveranser fra øst. Og tjene gode penger på våpeneksport til Europa. Den pågående krig er, sett med imperiets øyne, en stedfortrederkrig der Ukraina også kjemper USAs krig. Dette er noe helt annet enn de krigene USA og NATO satte i gang for egen regning etter Sovjetunionens kollaps – kriger som skapte konflikter innad i NATO og som svekket USAs omdømme. Vi skal se litt på dem.

Krig i periferien og opposisjon innad

Periferien er den del av kloden hvor det overveldende flertallet befinner seg. Grovt sett utgjør Vesten (særlig Nord-Amerika og EU) rundt 1 milliard mennesker, Russland, Kina og deres nærmeste allierte (i Shanghai Cooperation Organization) utgjør 1,6 milliarder, mens periferien omfatter i overkant av 5 milliarder. Til sammen er dette verdensbefolkninga på 7,8 milliarder (i 2020).

USA har ført sine mest omstridte kriger i periferien, hvor så mange som 5 millioner sivile kan være drept siden Koreakrigen. Særlig Vietnamkrigen skapte et politisk traume og stimulert en indre opposisjon mot imperiet, ikke bare i USA, men i hele den vestlige verden. Den utenrikspolitiske konsensus ble ødelagt. Seinere omstridte kriger har vært mot Irak (i 1991 og fra 2003 til 2011), mot Jugoslavia, mot Afghanistan og mot Libya. Motstanderne har vært svake, men ingen av krigene, med mulig unntak for Jugoslavia, har endt opp med seier for USA og dets allierte. Vietnam og Afghanistan er regelrette

tapskriger og i Irak trakk USA seg ut etter en blodig og mislykket okkupasjon.

Hva forteller disse krigene om det amerikanske imperiet? Det er vanskelig å se disse krigene kun fra et økonomisk nytteperspektiv, disse landene har ikke vært avgjørende for USAs eller Vestens økonomi. Derimot kan de forstås som forsøk på å hindre at regimer skal eksistere som USA ikke ønsker skal eksistere. Eller som straffekriger med en allmennpreventiv effekt. Svake land skal vite at illojalitet ikke lønner seg. Krigene utgjør et forsøk på å kontrollere periferien, og i ytterste konsekvens kontrollere all bruk av militærmakt i verden, altså et globalt voldsmonopol på USAs premisser. Med stort sett negativt resultat.

Dersom ikke imperiet skal trekke seg tilbake til det vestlige området, og da risikere at nye makter gjør seg gjeldende i periferien, så finnes det ikke noe alternativ til å forsøke å kontrollere periferien. Men fragmenteringen og uavhengighetsstrevet i periferien vil øke, så her vil imperiet stadig møte motstand. Skulle vi bedømme styrken til det amerikanske imperiet kun ut fra Afghanistan og Irak, ville konklusjonen fort bli negativ og vi kunne tro at USA ikke lenger er i stand til og knapt nok ønsker å dominere verdenspolitikken. Men slik er det ikke. Imperiets maktgrunnlag er sammensatt, av politiske, ideologiske og økonomiske faktorer.

Likevel har de vanskelige årene med Irak- og Afghanistan-kriger satt sine spor. Da man åpent diskuterte enda en krig, mot Iran, var forsvarsminister Gates meget skeptisk: «Jeg var overbevist om at amerikanerne var trøtte av krig, og jeg hadde førstehånds kjennskap til hvor overbelastet og stresset troppene våre var.»⁴⁹ Samtidig feller han en knusende dom over målsettingen om å innføre demokrati i Afghanistan:

«Vår manglende forståelse av Afghanistan, dets kultur, dets politiske system basert på stamme og etnisitet, dets mekler-kultur og deres slektrelasjoner gikk dypt.» Om USAs manglende lære-evne: «Vi hadde lært praktisk talt ingenting om dette stedet (Afghanistan) i de 20 åra som var gått siden vi hjalp til med å slå Sovjetunionen der ... Ideen om en sterk demokratisk (som vi ville definere det), mer eller mindre ærlig og effektiv sentralregjering i Afghanistan som skulle endre kulturen, bygge økonomien og transformere jordbruket, var en fantasi. Vårt mål burde være begrenset til å sette Taliban og andre ekstremister på plass så mye at deres militære styrke ble varig svekket og å bygge opp den afghanske hæren.» Men – «vi kunne ikke bare spasere vekk igjen.»⁵⁰

Men i 2021 var det kommet så langt. USA stakk av – igjen! Og Norge – som ifølge Godalutvalget som utredet lærdommer av Afghanistankrigen, og fant at det eneste målet vi nådde var å «sikre et godt forhold til USA og bedre NATOs relevans» - forlot Afghanistan samtidig.⁵¹

Makt og interesser – avslutning

USA framsto som en verdensmakt etter første verdenskrig, primært på det økonomiske området. Etter andre verdenskrig var landet blitt et moderne imperium, med enorm økonomisk, politisk og kulturell innflytelse. USA opplevde sin storhetstid mellom 1945 og 1970.

Tema for denne artikkelen har både vært det amerikanske imperiet som en politisk-ideologisk formasjon og det maktgrunnlaget som muliggjorde at det ble et vellykket imperium. Etter første verdenskrig oppsto det en ny situasjon der ingen andre land hadde makt eller vilje til å være en imperiemakt. I Storbritannia hadde man muligens vilje, men for lite makt. USA fikk økt sin økonomiske makt, men var fortsatt uvillig til å involvere seg politisk i de europeiske forholdene, noe som heller ikke ville vært lett. Omvendt kan man si at gjennom det 19. århundre demonstrerte USA mer vilje til makt enn makt. USA hadde et maktunderskudd, sjøl om viljen til makt var begrenset til den vestlige halvkula. Monroe-doktrinen var en politisk viljesytring, men faktum er at USA ikke hadde den militærmakt som skulle til for å effektivisere doktrinen. Doktrinen var i realiteten basert på en stilltiende forståelse mellom USA og Storbritannia og det forekom også direkte samarbeid mellom de to land når det oppsto kriser i Latin-Amerika. Poenget er altså at USA først etter 1. verdenskrig fikk den økonomiske og militære makt (marinemakt) som var nødvendig for å realisere en imperial strategi.

Seinere er det slik at landets maktfylde langt overgår det som er nødvendig for å oppfylle USAs interesser og sikkerhet. USA har et maktoverskudd. Dette er en del av forklaringen på hvorfor USA har viklet seg inn i kriger som har blitt tapsprosjekter, både militært og når det gjelder omdømme. Vietnamkrigen, og ikke minst Irakkkrigen av 2003 og Afghanistankrigen, var kriger som startet i en følelse av uovervinnelighet, men som endte i noe helt annet. Maktoverskuddet gjorde det mulig å komme unna nederlagene uten tap av imperial posisjon. For mange framstår disse krigene både som irrasjonelle og ubegripelige sett fra en nøktern definisjon av hva som er USAs interesser. Men her dukker et annet problem opp, nemlig at USA sjelden nøyer seg med en nøktern definisjon av egne interesser. Man tenderer mot å se internasjonale hendelser USA ikke har kontroll over som en trussel. Videre ligger det i imperiets tradisjon at når man først har begynt en krig, så vil man, ved hjelp av overveldende kampkraft, tvinge fienden til å overgi seg betingelsesløst. Desto større blir nederlaget dersom fienden ikke lar seg knekke, som i Vietnam og Afghanistan.

Dersom motgang i krig også fører til store mannskapstap, skapes det en indre opposisjon. Situasjonen blir da kritisk og selve imperiet nærmer seg en grense. Siden Vietnamkrigens fredsbevegelse har det vært en latent motstand i det amerikanske samfunn mot krig som middel til å spre den amerikanske samfunnsmodellen. Dette er ikke en hovedtendens, men likevel noe enhver

administrasjon må forholde seg til. Foreløpig vil det være slik at den manglende kongruens mellom på den ene sida interesser/vilje (som ikke blir definert på en nøktern måte) og på den andre sida makt (som er enorm og som rustningsindustrien promoterer) åpner for en utenrikspolitikk som lett henfaller til irrasjonalitet og eventyrpolitikk.

NOTER

- 1) Takk til Kristen Nordhaug, Rune Skarstein, Hans Ebbing og en anonym fagfellerereferent for gjennomlesning og kommentarer til en tidlig versjon av denne artikkelen.
- 2) Ordet imperium derimot er benyttet positivt tilbake til Romerrikets tid. Se «Imperialism», *The Oxford Classical Dictionary*, 3rd ed. New York: Oxford UP 1996, s. 750-51. En ordforekomstanalyse av verkene til Marx og Engels viser at de overhodet ikke benytter ordet imperialism. Se *Marx-Engels Werke*, Sachregister Bd 1-39. Dietz, Berlin 1989. Teorier om imperialism og dens årsaker presenteres først i begynnelsen av det 20. århundre i verkene til Hobson, Hilferding, Lenin og Luxemburg.
- 3) Se David Harvey, *The New Imperialism*. Oxford Univ Press, New York 2005, s. 3-5
- 4) Niall Ferguson, «Hegemony or Empire», *Foreign Affairs* Vol 82, september/oktober 2003, s. 156.
- 5) John C. Miller, *The Origin of the American Revolution*. Little, Brown & Comp. Boston 1943, s. 185.
- 6) Hovard Zinn, *A Peoples History of the United States*. Harper, N.Y. 1995, s. 83. Zinn sier om den nye nasjonen: «finding itself possessed of enormous wealth, it could create the richest ruling class in history, and still have enough for the middle classes to act as a buffer between the rich and the dispossessed».
- 7) Se Henry Kissinger, *World Order*. Penguin, New York 2014, s. 236.
- 8) Jf drøftingen av imperiebegrepet og dets opprinnelse i den romerske tradisjon i forordet til Michael Hardt & Antonio Negri, *Empire*, Harvard UP, Cambridge Mass. 2000. De har et poeng når de betoner at imperium, slik romerne så det, var noe grenseløst og noe evig som i prinsippet omfattet hele verden, sjøl om det faktisk eksisterte stater som ikke var en del av imperiet. Her var det altså en motsetning mellom ideal og realitet, og det var snarere det ideelle og ikke realiteten som var virkeligheten. Se Imperium Romanum i *Reallexicon für Antike und Christentum* Bd 17, Stuttgart 1996 s. 1146-1147. Man kan si at denne motsetningen mellom ideal og realitet også forplanter seg inn i US-imperiets ideologi. «Egentlig» (idealet) bør det amerikanske imperiet omfatte hele verden. Det har en universalistisk ambisjon, en visjon for hele menneskeheten. At det ikke gjør det skyldes anomalier i form av land og despotiske ledere som stritter imot US-imperiet, Kina, Russland, Iran etc.(=realitet)
- 9) Ernst Meyer. *Römischer Staat und Staatsgedanke*. Artemis, Zürich/Stuttgart 1964, særlig s. 271.
- 10) Ole O. Moen, *USA. Supermakt i dyp demokratisk krise*. Forlaget Historie og kultur, Oslo 2014, s. 51 og s. 250.
- 11) Robert Shalhope, «Thomas Jefferson's Republicanism and Antebellum Southern Thought», *The Journal of Southern History*, vol 42, 1976, s. 529-556.

- 12) Moen, op. cit. (note 10), s. 54 og s. 62.
- 13) Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. Vintage books, NY 2008, s. 4 og s. 70.
- 14) Moen, op. cit. (note 10), s. 62.
- 15) Christopher Layne, *The Peace of Illusions. American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Cornell UP, Ithaca 2006 s. 127.
- 16) Immanuel Kant advarer mot å moralisere folkeretten, og sier at den kun er en rettslig orden mellom likestilte stater. I *Metapsyk der Sitten* (1797) § 62 vender han seg imot bruk av vold mot en annen stat ut fra «angivelig gode hensikter». Vold er bare tillatt som forsvar mot angrep.
- 17) Se *Collected Works of John Stuart Mill*, ed. John Robson Vol XXI. Toronto UP, Routledge, Toronto/London 1984 s. 111-117.
- 18) Kissinger, op. cit. (note 7), s. 257-58.
- 19) Ifølge Otto Hintze var den westfalske freden viktig for den nord-tyske staten Brandenburgs (seinere Preussen) oppstigning til stormakt og seinere avgjørende rolle i Tysklands samling i 1871. Hintze skriver: «Fyrstenes rett til å holde egne tropper og til å slutte forbund med fremmede makter, som ble resultatet av den westfalske freden, er blitt grunnlaget for hele den følgende brandenburgiske politikken.» Hinze, *Die Hohenzollern und ihr Werk*. Parey, Berlin 1915, s. 184.
- 20) Kissinger, op. cit. (note 7), s. 8.
- 21) Xi Jinping her sitert etter John Bellamy Foster, «The New Cold War on China», *Monthly Review*, July/August 2021, s. 11.
- 22) Se David Reynolds, *Britannia Overruled. British Policy and World Power in the 20th Century*. Routledge, London 2. utg. 2000, s. 105.
- 23) Woodrow Wilson, *College and State. Educational, Literary and Political Papers (1875-1913)*. Vol 1. Harper & Brothers NY/London 1925 s. 412.
- 24) Opplysningene i dette avsnittet er hentet fra Peter d'A. Jones, *The Consumer Society. A History of American Capitalism*. Penguin. Harmondsworth 1965, kap 6.
- 25) Gerd Hardach, *Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Bd 2, dtv München 1973 s. 273-74.
- 26) Werner Link, «Die Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und den USA». I: *Die Weimarer Republik*. Red. M Stürmer. Anton Hain Verlag, Königstein 1980 s. 72.
- 27) Mansell Blackford, *The Rise of Modern Business*, University of North Carolina Press, Chapel Hill 2008 s. 2. I 2006 produserte disse tre land pluss Kina og Japan over halvparten av verdens BNP, ifølge samme forfatter.
- 28) Link, op. cit. (note 26), s. 91.
- 29) Reynolds, op. cit. (note 22), s. 143. Til sammenligning er USAs «straffetoll» fra 2018 på stål og aluminium som innføres fra EU på henholdsvis 25 og 10%. Under president Biden er konflikten om dette, som føres for WTO, utsatt i to år. Men tollsatsene består. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1.11.2021 s. 17 kommenterte på lederplass: «Striden er dempet, men avsluttet er den ikke».
- 30) Jim Potter, *The American Economy between the World Wars*. Macmillians, London 1974, s. 115-16.
- 31) Charles Kindleberger, *Die Weltwirtschaftskrise. Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Bd 4. Dtv, München 1973, s. 203-204.

- 32) I 1954 nådde andelen fagorganiserte av samtlige lønsmottakere en topp på 34,8%. I 2021 utgjorde denne andelen 10,3%, ifølge Ted van Green i *PEW Research Center* 18.02.2022. Paradoksalt nok har amerikanerne en langt mer positiv holdning til fagorganisering enn dette siste tallet skulle tilsi. I 2012 var 64% enig i at fagforeninger var nødvendig for å beskytte arbeidsfolk. Se Drew Desilver i *PEW Research Center* 20.02.2014.
- 33) Alan S. Milward, *Der Zweite Weltkrieg. Geschichte der Weltwirtschaft im 20. Jahrhundert*. Bd 5, dtv, München 1977, s. 89 og s. 248.
- 34) Catherine Schenk, *International Economic Relations since 1945*. Routledge London/New York 2011, s. 21.
- 35) Milward, op. cit. (note 33), s. 91.
- 36) Schurmann, *The Logic of World Power*, Pantheon, New York 1974 s. 66.
- 37) Lucie Beraud-Sudreau et. al., «Mapping the International Presence of the World's Largest Arm Companies», *SIPRI Insights on Peace and Security*, No 12, December 2020 s. 19, s. 14 og s. 7.
- 38) A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*. Oxford U.P., Oxford 1954, s. 461 og s. 410.
- 39) D. Stuart, «The United States and NATO Out-of-Area Disputes». I: *A History of NATO*. Vol 1. Palgrave, Basingstoke 2001, s. 125.
- 40) *Neue Zürcher Zeitung* (NZZ) 7.02.1988 s. 8. Artikkeltittel var «Am Ende der amerikanischen Zeitalter?». Ernst Mandel, *The Second Slump*, Verso, London 1978, s. 51 skriver at «den kapitalistiske verden som helhet» har «unnsloppet amerikanske 'lederskap' uten å være i stand til å erstatte det med en allianse basert på maktmessig likhet» mellom USA, Japan og de europeiske maktene. Her virker det som Mandel overdriver USAs svekkelse.
- 41) *NZZ* 16.02.2001.
- 42) Kissinger, op. cit. (note 7), s. 95.
- 43) Dokumentet er omtalt og referert i *International Herald Tribune* 09.03.1992.
- 44) *VG*, 30.03.2022.
- 45) «US-China Rivalry: who has the strongest military?» *South China Morning Post* 12.07.2021.
- 46) Sam Nunn gjengitt i magasinet *Time* 9.10.1995.
- 47) Robert M. Gates, *Duty. Memoirs of a Secretary at War*, Vintage, New York 2014, s. 150.
- 48) *Ibid*, s. 157.
- 49) *Ibid*, s. 182.
- 50) *Ibid*, s. 336.
- 51) *NOU 2016:8. En god alliert – Norge i Afghanistan 2001-2014*, s. 10. Godalutvalget evaluerer også Norges innsats med de kritiske ordene: «Å framstå i Washington D.C., og i Brüssel som en kompetent bidragsyter var viktigere for de norske beslutningene enn vurderinger av hvilken effekt de relativt små norske bidragene kunne ha i Afghanistan», s. 194.

Kristen Nordhaug

KIMERIKA MOT STUPET¹

Kina har blitt en global industrimakt ved tilpasning til USAs hegemoni. I denne prosessen ble USA og Kina økonomisk avhengig av hverandre. I *Vardøger* nr. 33, 2012 kalte Rune Skarstein og jeg denne «symbiosen» «Kimerika», et uttrykk vi lånte fra den britiske historikeren Niall Ferguson.² Vi spådde at symbiosen ville svekkes, noe som har slått til på en rekke områder. Det kan til dels knyttes til rivalisering om hegemoni.

En hegemonistat dominerer både den kapitalistiske verdensøkonomien og det internasjonale statssystemet. USA er ikke bare den militært mektigste staten, men projiserer også sin militærmakt internasjonalt gjennom oversjøiske baser og allianser.³ Dollaren er den viktigste valutaen i internasjonale transaksjoner og USAs kapitaleiere er internasjonalt ledende i teknologi og finans. USA utformer spilleregler for internasjonal handel, investeringer, valuta og sikkerhet. Andre stater og deres kapitaleiere tilpasser seg, bruker dollaren og søker USAs beskyttelse. Hegemoniet svekkes om kinesiske selskaper innhenter det teknologiske forspranget til amerikanske selskaper og tjener større profitter, om Kinas renminbi brukes i internasjonale transaksjoner i stedet for dollaren, om den kinesiske staten utformer internasjonale spilleregler, eller Kina rustet opp raskere enn USA. Hegemonisk rivalisering kan fragmentere internasjonale markeder i stormakters interesseområder. Jeg skal her undersøke om Kina har innhentet USAs økonomiske, politiske og militære makt, og hvilke konsekvenser dette har for de økonomiske forbindelsene mellom Kina og USA og for den øvrige verdensøkonomien.

Artikkelen fortsetter som følger: Jeg starter med en oversikt over økonomiske forbindelser i «Kimerika» og deres omfang. Så presenterer jeg Kimerikas framvekst, og de relativt stabile diplomatiske forbindelsene mellom USA og Kina 1994-2017 som styrket Kimerika, hvilke betingelser som lå til grunn for dette og hvordan disse betingelsene ble svekket. Deretter undersøker jeg om Kina utfordrer USAs økonomiske, politiske og militære ledelse. Jeg behandler så Trump-regjeringens handels- og teknologikrig, Kinas respons på den, og videreføringen av Trumps politikk under Biden. Jeg avslutter med å drøfte om rivalisering og svekkede økonomiske forbindelser mellom USA og Kina innebærer «avglobalisering» med fragmentering av verdensøkonomien i interesseområder.

Kimerika: En oversikt

«Kimerika» viser her både til sammenhengen mellom to komplementære nasjonaløkonomier og transnasjonale produksjonsnettverk mellom selskaper fra USA og Kina. Tabell 1 viser den nasjonaløkonomiske komplementariteten. Kina har hatt lavt privat forbruk og høy sparing og investering. Omvendt har USA hatt høyt privat forbruk og lav sparing og investering. Spareraten har vært høyere enn investeringsraten i Kina, og lavere i USA. Kinas overskuddssparing eksporteres som lån og investeringer, USA er en nettoimportør av kapital.

Kina har hatt store overskudd på sin handelsbalanse med utlandet, USA har hatt store underskudd.⁴ Kina sto for 39,6% av USAs aggregerte handelsunderskudd 2004-2018, og USA for 69,7 av Kinas aggregerte handelsoverskudd i samme periode.⁵ Kinas handelsavhengighet var særlig sterk på 2000-tallet før utbruddet av finanskrisa i 2008. Eksportoverskudd bidro da sterkt til Kinas økonomiske vekst. Deretter avtok utenrikshandel og handelsoverskudd som andel av Kinas BNP.

Tabell 1. Utvalgte makroøkonomiske indikatorer Kina og USA (% av BNP).

År	1. Handel		2. Handelsbalanse		3. Brutto sparing		4. Privat forbruk		5. Brutto real-investeringer	
	Kina	USA	Kina	USA	Kina	USA	Kina	USA	Kina	USA
1994	35,8	21,1	1,3	-1,3	41,7	17,9	44,1	64,8	40,1	21,3
1999	33,5	23,3	2,8	-2,7	36,6	20,9	46,3	65,2	34,1	23,4
2004	59,5	24,4	2,6	-5,1	45,7	17,8	41,1	67,2	41,8	22,7
2009	45,2	24,6	4,3	-2,7	50,4	14,0	36,3	68,1	45,4	17,8
2014	44,9	30,0	2,1	-2,9	47,6	20,4	37,8	67,5	45,8	20,8
2019	35,7	26,3	1,2	-2,8	44,2	18,7	39,0	67,9	43,3	21,0

Kilder: Kolonne 1, 2, 3, 5: World Bank Data, <https://data.worldbank.org>. Kolonne 4: [theGlobalEconomy.com](https://www.theglobaleconomy.com), <https://www.theglobaleconomy.com/rankings/household.consumption/>

Billig kinesisk import holdt inflasjonen lav i USA. Kinas sentralbank bygget opp store dollarreserver som bidro til å finansiere USAs statsgjeld gjennom kjøp av amerikanske statsobligasjoner. Kina og Japan er de største oppkjøperlandene.

Tabell 2 viser at Kinas sentralbank i 2010 hadde 13,1% av samlede utestående amerikanske statsobligasjoner, i 2019 var andelen nede i 6,4%. Den kinesiske sentralbankens dollarbeholdning som andel av samlede valutabeholdninger hadde også falt noe. Tabell 1 og 2 viser da at handelsoverskuddet med USA er blitt relativt mindre viktig for Kinas økonomi, og Kinas kjøp av statsobligasjoner er blitt relativt mindre viktig for USAs økonomi.

Tabell 2. Dollarreserver i Kinas sentralbank plassert i amerikanske statsobligasjoner.

	1. Kinas beholdning av amerikanske statsobligasjoner (100 mill. USD)	2. Amerikanske statsobligasjoners andel av Kinas samlede valutareserver (%)	3. Kinas andel av samlede utestående amerikanske statsobligasjoner (%)
2000	603	36,4	2,0
2005	3100	37,9	7,4
2010	11601	40,7	13,1
2015	12461	36,6	9,5
2016	10584	34,2	7,6
2017	11849	36,6	8,2
2018	11243	35,5	7,2
2019	10699	33,2	6,4

Kilder: 1. Government of China, State Administration of Foreign Exchange, «ForEx Reserves», <https://www.safe.gov.cn/en/ForexReserves/index.html>; 2. U.S. Department of the Treasury, «Major Foreign Holders of Treasury Securities», <https://ticdata.treasury.gov/Publish/mfhhis01.txt>; 3. Treasury Direct, «Monthly Statement of the Public Debt (MSPD) and Downloadable Files», <https://www.treasurydirect.gov/govt/reports/pd/mspd/mspd.htm>

«Kimerika» viser også til transnasjonale produksjonsnettverk mellom selskaper fra USA og Kina. For eksempel kjøpte det kinesiske selskapet Huawei i 2018 komponenter for 11 milliarder dollar fra amerikanske selskaper som Qualcomm, Intel og Micron Technology Inc.⁶ Beløpet vises ikke i nasjonal handelsstatistikk som eksport fra USA til Kina, siden komponentene ofte ble produsert utenfor USA. Omvendt gikk 25,5% av materialkostandene til Apples iPhone X-telefon i 2018 til deler og komponenter fra kinesiske selskaper samt montering i Kina.⁷ La oss nå se på de prosessene som gjorde Kimerika mulig.

Internasjonale investeringsstrømmer

Dollarens rolle som internasjonalt dominerende valuta gir USA anledning til å ha store underskudd på handels- og driftsbalansen med utlandet fordi det meste av dets import betales med dollar. Med USAs underskudd bygger utenlandske sentralbanker opp store dollarreserver, som investeres i rentebærende amerikanske verdipapirer, normalt statsobligasjoner. Statsobligasjonene er ankeret i USAs verdipapirmarked. Kursen deres styrer langtidsrenta, som normalt ligger marginalt lavere enn effektiv obligasjonsrenta. Store utenlandske oppkjøp bidrar til å holde obligasjonsrenta lav og hjelper USA til å finansiere sine budsjettunderskudd billig. USAs handelsunderskudd kombinert med omstrukturering og utflytting av industri har understøttet eksportbaserte seinindustrialister, særlig i Øst-Asia.

Her i *Vardøger* beskriver Olav Fagerlid hvordan ny informasjons- og kommunikasjonsteknologi, billig transport, standardisering og internasjonal liberalisering siden slutten av 1980-åra har gjort selskaper i stand til å dele opp og samordne «globale verdikjeder». Store «ledeselskaper» i rike land satte ut industriproduksjon til underleverandører i fattigere land, mens de beholdt profitable aktiviteter, som markedsføring, forskning og utvikling, design og høyteknologi.

Øst- og Sørøst-Asia ble en viktig industriregion. Med Plaza-avtalen i 1985 steg yen-kursen kraftig i forhold til dollaren. Japanske selskaper reagerte med å flytte industriproduksjon til land i Øst- og Sørøst-Asia. Selskaper fra Hongkong, Singapore, Taiwan og Sør-Korea fulgte etter.⁸ Selskapene investerte i stor grad i Thailand, Malaysia, Indonesia og (i mindre grad) Filippinene, deretter også i Kina og Vietnam. Øst- og Sørøst-Asia ble preget av hurtig voksende seinindustrialiserende eksportøkonomier. Som Kina hadde de fleste av landene lavt privat forbruk og høy sparing og investering, selv om Kina var mer ekstrem enn naboene.⁹ Dynamikken var avhengig av eksterne eksportmarkeder. Regionen tjente store handelsoverskudd med USA og andre vestlige OECD-land. Kina sto for en stor andel av dette overskuddet etter årtusenskiftet, samtidig som det hadde underskudd på handelsbalansen med østasiatiske naboland som Japan, Sør-Korea og Taiwan.¹⁰ Flernasjonale selskaper fra disse landene og Hongkong drev store deler av Kinas eksportproduksjon.

Framveksten av Kinas eksportorienterte industrialisering

Markedsreformene fra desember 1978 innledet Kinas inntreden i den kapitalistiske verdensøkonomien etter nesten 30 år med «avkobling». Myndighetene opprettet fire frieksportsoner i de sørøstlige provinsene Guangdong og Fujian i 1979, flere frieksportsoner fulgte seinere. Utenlandske investorer (inklusive investorer fra Hongkong og Taiwan) fikk tollfritak for eksportproduksjon. Det ble utviklet et «kystutviklingsinitiativ». Selskaper i Kinas kystområder kunne tollfritt bearbeide import for videre eksport. Store kystområder i sør ble innlemmet i globale verdikjeder med lite toll og regulering, resten av Kina hadde importbegrensninger og streng regulering.¹¹

Selskaper fra Taiwan og Hongkong dro nytte av felles språk, kultur og fysisk nærhet og investerte i eksportproduksjon på det kinesiske fastlandet. De startet med å investere i arbeidsintensiv industri som bekledning og fottøy, og gikk gradvis over til stadig mer avansert elektronikkproduksjon. I 1990-åra kom investorer fra mange andre land, men Taiwan og Hongkong var fortsatt tyngst. Mens japanske og koreanske selskaper som produserte i Kina gjerne kontrollerte hele verdikjeden, var selskapene fra Hongkong og Taiwan ofte underleverandører for amerikanske selskaper.¹²

Fra 1993 skiftet Kina til en eksportorientert industrialiseringsstrategi med bred, nasjonal liberalisering av handel og utlandsinvesteringer. I 1995 var praktisk talt hele landet åpnet for utenlandsinvesteringer. I 1994 ble valutaen devaluert og gjort delvis konvertibel. Deretter ble den knyttet til den amerikanske dollaren med tilnærmet fast kurs fram til 2005. Myndighetene åpnet gradvis Kinas hjemmemarkeder for utenlandske investorer.¹³ Kina ble WTO-medlem i 2001 etter avgjørende forhandlinger med USA. Dets eksport steg fra 249 milliarder dollar i 2000 til 1,4 billioner dollar i 2008. Årlige direkte utenlandsinvesteringer til Kina ble firedoblet fra 1999 til 2005 til 160 milliarder dollar.¹⁴

Industrien ble mer konsentrert til byene fra 1990-åra og framover. Gjennomsnittsinntekter i byene var 1,8 ganger høyere enn på landsbygda i 1984 og 3,3 ganger høyere i 2003.¹⁵ Den økonomiske veksten var sterkest ved kysten, der eksportindustrien var konsentrert. Intern arbeidsmigrasjon ble liberalisert. Store grupper arbeidsmigranter dro fra landsbygd og indre områder til byene ved kysten. Tilgangen på arbeidskraft økte ytterligere da sysselsettingen i offentlige bedrifter (statseide selskaper og kollektiver i byene, småbybedrifter på landsbygda) falt med nesten 50 millioner 1996-2003 etter hardhendte «reformer», der statselskaper ble lagt ned, privatisert, nedbemannet og fusjonert, noe som også rammet deres underleverandører i offentlig sektor.¹⁶

Kimerika blir til

Styrker fra USA og Kina kjempet mot hverandre under Koreakrigen (1950-53). Forholdet ble normalisert i 1972. I 1979 anerkjente USA Kina diplomatisk (i stedet for regjeringen på Taiwan). De to statene samarbeidet mot Sovjetunionen. USAs import fra Kina fikk bestevilkår-status («Most Favoured Nation» - MFN). Bestevilkårene måtte fornyes årlig av presidenten. Samtidig startet Kinas markedsreformer. Handelen mellom Kina og USA tiltok i 1980-åra, og amerikanske selskaper begynte å investere i Kina.¹⁷

USAs eksport til Kina var begrenset av COCOM-reglementet (Coordinating Committee for Multilateral Export Controls). Dette var en avtale mellom NATO-landene, Australia og Japan som begrenset eksport av teknologi med militære og sivil-militære bruksområder til Sovjetunionen og dets allierte. USA lempet på begrensningene for Kina etter 1979 og solgte da våpen til Kina.¹⁸

Etter den blodige undertrykkningen av studentdemokratibevegelsen i Beijing og andre kinesiske byer våren 1989 innstilte USA våpensalget til Kina. Et kongressvedtak om skjerpet kontroll med sivil-militær eksport ble satt i verk, men president George H. Bush nedla veto to ganger mot vedtak om at Kina måtte forbedre menneskerettighetene for å få MFN-status.¹⁹

Dette var en valgkampsak for Bill Clinton under presidentvalget i 1992. I mai 1993 erklærte han at Kina måtte forbedre sine menneskerettigheter for at bestevilkårene skulle fornyes i 1994. En omfattende lobbykampanje for betingelsesløs MFN-status fulgte. Kinesiske myndigheter mobiliserte blant andre flyprodusentene Boeing og McDonald Douglas, teleselskapet AT&T, IT-selskapet IBM og andre amerikanske storselskaper til å drive lobbyarbeidet mot løfter om store kontrakter og ordre. Regjeringen var delt på MFN-spørsmålet. Robert Rubin, leder for regjeringens nystiftede Nasjonale økonomiske råd, ønsket MFN for Kina uten vilkår, Utenriksdepartementet ønsket vilkår. Lobbykampanjen avgjorde spørsmålet. I mai 1994 anerkjente Clinton Kinas MFN-status uten vilkår. Kongressen stemte ned nye forslag om politiske vilkår. Deretter ble bestevilkårene fornyet årlig, inntil Kina i år 2000 fikk «permanent normale handelsrelasjoner». Med dette var det siste store hinderet mot Kinas medlemskap i WTO ryddet av veien.²⁰

COCOM-reglementet ble liberalisert i 1990. Internasjonale forhandlinger 1994-96 ledet til et nytt og langt svakere multilateralt regime, etter press fra europeiske deltakerland. Clinton-regjeringen slakket på USAs eksportkontroll av teknologi som kombinerte sivile og militære bruksområder. Hugo Meijer har vist at liberaliseringen primært ble drevet av sentrale personer i Forsvarsdepartementet og Det nasjonale sikkerhetsrådet, ikke av kapitalinteresser. Disse «forsvarsteknokratene» var overbevist om at Kina ville få tilgang til teknologien via Japan eller EU hvis USA strammet inn sin kontroll. De gjorde felles front med Handelsdepartementet, som representerte amerikanske kapitalinteresser, og overvant motstanden til «kontrollhaukene». Liberaliseringen ble begrunnet forsvarspolitisk. USAs militærteknologi var avhengig av private, kommersielle selskaper som trengte markeder utover Pentagon. Deres investering i forskning og utvikling ville falle uten gode eksportvilkår, og det raskt voksende Kina var et viktig eksportmarked.²¹ Med bestevilkår for Kina og begrenset kontroll av amerikansk teknologiekspport slo Kimerika rot.

Mellom engasjering og sikring

Clinton-regjeringen begrunnet forbindelsene med Kina som «engasjering» («engagement»): Kina skulle inkluderes i den USA-dominerte, liberale verdensordningen. Et stabilt, velstående og åpent Kina var i samsvar med interessene til USA og dets regionale allierte. Deltakelse i regionale og internasjonale institusjoner for økonomisk samarbeid og fredelig konfliktløsning ville gjøre landet mer demokratisk. Engasjering ble balansert med militær og strategisk «sikring» («hedging»). USA opprettholdt sine allianser og militær-baser i Øst- og Sørøst-Asia for å hindre Kina i å dominere regionen. Blant annet sendte USA to hangarskip mot Taiwan-stredet under «stredkrisa» mellom Kina og Taiwan i 1996. Kombinasjonen av engasjering og sikring

fortsatte under George W. Bush (2001-2009) og Barack Obama (2009-2017).²²

Bush startet med en «tøff» Kina-politikk med rause amerikanske våpensalg til Taiwan. En kollisjon mellom et amerikansk rekognoseringsfly og en kinesisk jettjager over Sør-Kinahavet i april 2001 skapte en kortvarig diplomatisk krise. Etter terrorangrepene 11. september samarbeidet USA og Kina i «krigen mot terrorisme». Bush-regjeringen ble oppslukt av Irak og videreførte i hovedsak Clinton-regjeringens Kina-politikk.²³ Obama tiltrådte under den store internasjonale finanskrisa. USA og Kina samarbeidet innen rammene av den såkalte G20-gruppen som samordnet tiltak mot krisa. G20-samarbeidet visnet bort etter 2010, mens forholdet mellom USA og Kina ble dårligere.²⁴

I 2010 tiltok havrettskonflikter i Sør-Kinahavet. Kina fremmet sine vidtgående krav om historiske rettigheter i havet og havbunnen for store deler av Sør-Kinahavet og sammen med krav om eksklusive økonomiske soner rundt arkipelagene Paracellene, Pratas, Macclesfield og Spratley. I 2014-2018 bygget Kina kunstige øyer med militærinstallasjoner på skjær i omstridt farvann. USA tok offisielt ikke parti, men støttet reelt Kinas motstandere ved å erklære at navigasjonsfrihet var i USAs interesse, og at maritime soner burde være basert på avstand fra kysten. Amerikanske marinefartøyer gjennomførte «navigasjonsfrihetsoperasjoner» nær de kinesiske militærinstallasjonene.²⁵

I Øst-Kinahavet gjorde både Kina og Japan krav på øygruppa Diaouyu/-Senkaku, som kontrolleres av Japan. I september 2010 erklærte utenriksminister Hillary Clinton at forsvar av disse øyene falt inn under forsvarspakten mellom USA og Japan. I slutten av 2011 lanserte den amerikanske regjeringen en Asia-strategi, vekselvis kalt «Pivot to the Asia-Pacific» og «Return to Asia», og styrket sitt diplomatiske og militære samarbeid i regionen. Forbindelsene til India, Australia, Singapore og Vietnam ble styrket som motvekt til Kina.²⁶

USA fremmet flere saker mot Kina i WTO enn tidligere og førte en hard linje mot kinesisk industrispionasje. Det siste resulterte i en cybersikkerhetsavtale mellom de to landene i 2015.²⁷ Obama-regjeringen hadde en ledende rolle i forhandlingene om frihandelsavtalen Trans-Pacific Partnership Agreement (TPP), som foregikk uten kinesisk deltakelse. I februar 2016 undertegnet USA, Canada, Mexico, Chile, Peru, Australia, New Zealand, Singapore, Malaysia, Brunei, Vietnam og Japan avtalen. Obama presenterte avtalen på dette viset for et hjemlig publikum:

Når mer enn 95% av våre potensielle kunder bor utenfor landets grenser, kan vi ikke la land som Kina lage reglene for den globale økonomien. Det er vi som bør lage disse reglene, og åpne opp nye markeder for amerikanske produkter, samtidig som vi setter høye standarder for beskyttelse av arbeidere og bevaring av miljø.²⁸

For å bli med i TPP måtte Kina tilpasse seg USAs regler, men avtalen trådte aldri i kraft med USA som deltaker. Den ble umiddelbart forkastet av Donald Trump da han tiltrådte som president i 2017.

Kimerika mot stupet

Jeg har drøftet to sentrale prosesser i USA som gjorde Kimerika mulig: For det første oppmuntret den kinesiske regjeringen amerikansk storkapital til å drive lobbyvirksomhet for amerikanske bestevilkår i handelen med Kina. For det andre ble kontrollen av eksport av amerikansk teknologi med kombinerte sivile og militære bruksområder slakket. Det siste skjedde ut fra en overbevisning om at eksportmarkeder var nødvendig for USAs forsvarsindustri og at USAs teknologiske forsprang var tilstrekkelig til at liberaliseringen ikke utgjorde noen sikkerhetsrisiko.

Den første av disse forutsetningene ble svekket under Obama. Kina hadde mobilisert amerikanske selskaper til å drive lobbyvirksomhet for seg i 1993-94 med gunstige ordre og kontrakter og tilgang til Kinas hjemmemarkeder, men de amerikanske selskapenes mulighet til å ha majoritetsseie i Kina ble raskt begrenset. De ble presset til å overføre teknologi til lokale statseide partnerselskaper, som seinere ble deres konkurrenter. I 2010 tiltok favoriseringen av kinesiske statsselskaper. Da hadde kinesiske myndigheter lansert en «stimuleringspakke» på fire billioner yuan (omtrent fire billioner kroner ut fra daværende vekselkurs) for 2009-2010 som respons på den internasjonale finanskrisa. Rundt 80% av pakken gikk til investeringer i infrastruktur- og boligbygging, kinesiske statseide selskaper spilte en hovedrolle.²⁹

Med krisepolitikken økte favoriseringen av kinesiske statsselskaper. For eksempel ble Caterpillars anleggsmaskiner utkonkurrert av lokale kopier på det kinesiske markedet. Noen av de amerikanske selskapene som tidligere hadde brukt sin lobbymakt til å hindre Kongressen fra å vedta tiltak mot angivelig kinesisk valutamanipulasjon skiftet nå side, andre forholdt seg passive.³⁰ Dermed økte trykket mot Kina i Kongressen.

Stimuleringspolitikken opprettholdt Kinas økonomiske vekst. Men bygg- og anleggsboomen forsterket overkapasitetsproblemer i sektorer som stål og metaller, sement og byggematerialer. Kinas Belte- og veiinitiativ fra 2013 var i stor grad en respons på dette. Det omfatter en rekke bilaterale avtaler om utenlandsk infrastrukturbygging med samarbeidsland. BVI-prosjektene mottar kinesisk lånefinansiering. BVI skulle bøte på industriell overkapasitet ved å eksportere industriproduksjon knyttet til infrastruktur, og samtidig redusere hjemlig produksjonskapasitet i disse næringene.³¹ BVI er overveiende statlig drevet, med finansiering fra kinesiske statsbanker.

Dermed konkurrerte sterkt subsidierte kinesiske statsselskaper med amerikanske selskaper ikke bare i Kina, men også i tredje land. De kinesiske

statsbankene ble konkurrenter til amerikanske banker i BVI-landene, mens kinesiske myndigheter begrenset utenlandske bankers adgang til det kinesiske markedet.³² Kinas statskapitalisme var på kollisjonskurs med amerikansk kapitalisme.

Den andre forutsetningen for Kimerika falt bort under Trump. Clinton-regjeringens slakking på USAs eksportkontroll av teknologi med sivile-militære bruksområder hadde fortsatt under Bush og Obama. Obama-regjeringens strategi var å beskytte et lite antall militærteknologiske «kronjuveler», men ellers opprettholde et liberalt regime.³³

Med Kinas sterke satsing på høyteknologi fra 2015 og opprettelsen av en «Utviklingskommisjon for militær-sivil fusjon» i 2017 skjedde det et skifte. Pentagon advarte om Kinas utvikling av kunstig intelligens, storskala databehandling og muligheten for å kombinere disse i ny militærteknologi.³⁴ En rapport med undertittelen «Hvordan kinesiske investeringer i framvoksende teknologi gir en strategisk konkurrent tilgang til kronjuvelene blant USAs innovasjoner» overbeviste angivelig Trump-regjeringen om at USAs militærteknologiske ledelse var truet.³⁵

Trump-regjeringens nasjonale sikkerhetsstrategi fra desember 2017 varslet om endring. Kina og Russland (sammen med Nord-Korea, Iran og jihadistisk terror) ble identifisert som utfordrere mot USAs sikkerhet. Engasjeringspolitikken ble forkastet:

«[D]e to siste tiårs politikk ... har vært basert på antakelsen om at engasjering av rivaler og inkludering av disse i internasjonale institusjoner og global handel vil forandre dem til vennligsinnede aktører og tillitsverdige partnere. I all hovedsak har dette premisset vist seg å være feil.»³⁶

I oktober 2018 beskyldte visepresident Mike Pence Kina for å ha forsøkt å manipulere USAs valg i 2018 og å søke teknologisk dominans gjennom tyveri av teknologi og tvungne teknologioverføringer fra amerikanske selskaper i Kina.³⁷ Antall amerikanske marineoperasjoner i Sør-Kinahavet og nær Taiwan hadde da økt. Kort før Pence' tale holdt et kinesisk og et amerikansk marineskip som gjennomførte en «navigasjonsfrihetsoperasjon» på å kolliderer i Sør-Kinahavet.³⁸

Våren 2018 innledet USA en handelskrig mot Kina. Den ble fulgt av sanksjoner mot utvalgte kinesiske høyteknologiselskaper. Våren 2020 slo covid-viruset inn i USA og Trump-regjeringen la skylden for pandemien på Kina. En rekke amerikanske tiltak mot Kina fulgte sommeren 2020, sammen med kinesiske mottiltak. USAs utenriksminister Mike Pompeo erklærte at Kinas omfattende krav i Sør-Kinahavet var ulovlige. Både Kina og USA avholdt marineøvelser i Sør-Kinahavet. USA avvirket tidligere økonomiske særfordeler for Hongkong som respons på Hongkongs svekkede autonomi og sanksjonerte individer, organisasjoner og selskaper anklaget for å være delaktige i menneskerettighetsbrudd i Xinjiang og Hongkong. Kina sanksjonerte

på sin side utvalgte kongressmedlemmer og amerikanske NGOer. Da USA stengte Kinas konsulat i Houston, stengte Kina USAs konsulat i Chengdu. USA autoriserte også salg av avanserte våpen til Taiwan.³⁹ I januar 2021, rett før Biden-regjeringen overtok, avviklet Pompeo tidligere begrensninger på offisiell amerikansk kontakt med Taiwan.⁴⁰

Forholdet mellom USA og Kina ble da forverret under Trump, og USA drev prosessen. Dette kan betraktes som en reaksjon på utfordringen fra Kina mot USAs hegemoni. En slik utfordring var blitt formulert av Xi Jinping på den 19. partikonferansen til Kinas Kommunistparti i oktober 2017. Her lansert Xi sine visjoner for Kinas framtid med en tidsplan: Kina var i rute med å gjeninnta sin tidligere posisjon som Øst-Asias sentrum fram mot 2021 (partiets 100-årsjubileum). Det skulle bli globalt ledende i innovasjoner fram mot 2035, og oppnå globalt lederskap med grunnlag i «nasjonal styrke og internasjonal innflytelse» fram mot 2050.⁴¹ Disse visjonene var på kollisjonskurs med USAs globale og regionale hegemoni. I hvilken grad er den kinesiske utfordringen reell?

Er Kina en militær utfordrer til USA?

I 2020 utgjorde Kinas militærutgifter 32% av USAs. Kina hadde 320 atomstridshoder, USA rundt 5.800.⁴² USAs normale, operative militærmakt hviler på et verdensomspennende nettverk av militærallianser og baser. Et anslag på antall oversjøiske amerikanske baser er rundt 800, Kina har bare én i Djibouti.

Kina drar nytte av et godt forhold til Russland. De to maktene gjør ofte felles front mot USA i FNs sikkerhetsråd. De har ingen forsvarsavtale, men de samarbeider om anti-missilforsvar, handler militært materiell og avholder felles militærøvelser. Det gode forholdet har gjort det mulig for Kina å konsentrere sine militære styrker på Eurasias østlige flanke.⁴³

I 2020 var Kinas militærutgifter høyere enn militærutgiftene til det øvrige Øst- og Sørøst-Asia (inklusive Australia og New Zealand).⁴⁴ I Øst-Asia er både Japan og Sør-Korea nære amerikanske allierte, Taiwan står under USAs beskyttelse, selv om USA formelt ikke anerkjenner landet diplomatisk. Bare Nord-Korea er alliert med Kina. Lengre sør er bildet mer blandet. Australia, Vietnam og Singapore samarbeider med USA, Kambodsja er nært forbundet med Kina, Thailand er formelt alliert med USA, men nærmer seg Kina. Filippinene har under Duterte beveget seg nær Kina. På det indiske subkontinentet står India nær USA, Pakistan nær Kina til tross for dets formelle allianse med USA.

Kinas regionale militærmakt begrenses av amerikanske militærbaser. Det er 50.000 amerikansk militærpersonell utstasjonert i Japan, og 28.500 i Sør-Korea.⁴⁵ Til gjengjeld har Kina en formidabel marinestyrke i sine kystområder, inklusive langtrekkende presisjonsstyrte raketter utstasjonert ved

kysten som kan treffe amerikanske skip på åpent hav. Tonnasjen til USAs marineflåte er mer enn fire ganger større enn den kinesiske, men USAs flåte er spredt over hele verden, Kinas flåte vokser raskt, og er konsentrert i Øst- og Sørøst-Asia.⁴⁶ Kina har to hangarskip basert på oppdatert sovjetisk design fra 1980-åra. Skipenes «skihopp-rampe» kan bare sende opp lette kampfly, også de av sovjetisk design. USAs sjuende flåte i Stillehavet har to hangarskip som er mer hurtiggående enn de kinesiske, med flere fly. De kan sende opp tyngre bombefly og kampfly som er overlegne i forhold til de kinesiske. Et tredje kinesisk hangarskip forventes å være ferdig i 2022, og å settes i full drift i 2024. Det har forbedret teknologi, inklusive et «katapultsystem» for å sende opp fly tilsvarende det som brukes i USAs hangarskip.⁴⁷ USA posisjon som verdens ledende militærmakt er ikke rokket, men Kina kan være i ferd med å oppnå paritet i Øst- og Sørøst-Asia.⁴⁸

Kinas valuta- og finansmakt

Under den internasjonale finanskrisa lanserte Kinas sentralbank planer om å øke den internasjonale bruken av dets valuta renminbi (RMB), og redusere avhengigheten av dollaren. I 2009 varslet også myndighetene i Shanghai en målsetting om å gjøre byen til et ledende internasjonalt finanssenter innen 2020.

Bruken av landets valuta skulle fremmes av handel med obligasjoner utstedt i RMB, med Hongkong som sentrum.⁴⁹ Dette markedet fulgte ikke den offisielt kontrollerte «hjemlige» vekselkursen, der sentralbanken begrenset kurssvingningene mellom RMB og dollar. I august 2015 lot Kinas sentralbank RMB-kursen falle uvanlig lavt. Dette utløste kapitalflukt fra Kina av frykt for ytterligere kursfall, med veksling av RMB til dollar. Sentralbankens dollarreserver falt sterkt fra 2015 til 2016, slik tabell 2 ovenfor viste. Kinesiske myndigheter svarte med skjerpet kapitalkontroll. Det begrenset tilførselen av RMB til det oversjøiske markedet og internasjonaliseringen av RMB stagnerte på et lavt nivå. RMB ble brukt i 4,0% av alle valuta-transaksjoner i april 2016 og 4,3% i april 2019, målt ut fra verdi. Dollarens andel steg fra 87,6% til 88,3% i samme tidsrom. RMB-bruken lå også langt etter euroen.⁵⁰

Kapitalkontroll hindret Shanghais ambisjoner om å bli et internasjonalt finanssenter. Bare en halv prosent av aksjene omsatt på Shanghai-børsen i 2019 var utenlandsk eid, statlige inngrep i aksjemarkedet ble oppgitt som en hovedgrunn til beskjeden utenlandsk deltakelse i aksjemarkedet.⁵¹

I praksis er Kina uvillig til å fremme RMB som internasjonal valuta på bekostning av dollaren. Det krever nemlig fjerning av valutakontroll og finansliberaliseringer som svekker myndighetenes muligheter til å kontrollere kreditt og favorisere statselskaper.⁵² Kinas statskapitalisme hindrer inter-

nasjonalisering av valuta og finansliberalisering. Kinas utvikling rokker ikke ved dollarens posisjon og USAs finansielle hegemoni.

Kinas klatring i internasjonale verdikjeder

Amerikanske selskapers kontroll over teknologiutvikling og markedsføring gir dem en stor andel av profittene i internasjonale verdikjeder. Kinas eksportindustri startet på bunnen av slike verdikjeder. Fra 1980-åra og godt inn i 1990-åra besto store deler av Kinas eksport av enkel, arbeidsintensiv produksjon. I 1995/96 besto 58,8% av USAs vareimport fra Kina av «diverse industrivarer» (kode 8 i SITC-systemet) med leketøy, klær og fottøy som de viktigste produktene, 26,3% var «maskiner og transportutstyr», der hovedandelen besto av IKT. I 2005/06 hadde «diverse industrivarer» falt til 37,7%, og «maskiner og transportutstyr» steget til 44,1%.⁵³

Kinas bidrag til IKT-verdikjedene besto lenge av sluttmontering, mens avanserte deler og komponenter ble importert fra asiatiske naboland. Store utenlandske selskaper kontrollerte internasjonal markedsføring, merkevarer og teknologiutvikling. Lokale inntekter fra monteringen utgjorde en beskjeden andel av varenes sluttpris. Men kinesiske myndigheter førte en aktiv oppgraderingspolitikk. Kinesiske markeder ble åpnet for utenlandske selskaper fra 1990-åra, men selskapene måtte til gjengjeld overføre teknologi til lokale partnere. Amerikanske selskaper som Cisco, Intel og Microsoft ble presset til å gi framtidige konkurrenter teknologi mot tilgang til det lukrative kinesiske markedet.⁵⁴ Kopiering av produkter og produksjonsmetoder fra mer framskredne produsenter og industrispionasje var utbredt.

Det ble i stigende grad brukt hjemlig produserte innsatsfaktorer; maskiner, deler og komponenter i eksportproduksjonen. Et eksempel er Apples iPhone. I 2009 ble modellen iPhone-pro 3G montert i Kina, hovedsakelig av det taiwanske selskapet Foxconn. Alle deler og komponenter ble importert fra andre land. Foxconn mottok 6,5 dollar for en telefon, som ble delt mellom arbeid og kapital. Dette utgjorde 3,6% av telefonens samlede materialkostnader og 1,3% av utsalgsprisen på 500 dollar. Foxconn monterte også Apples iPhone X-modell i 2018, men da ble en rekke av delene og komponentene produsert lokalt. Verdiskapingen i Kina i form av kostnader for kinesisk produserte deler og komponenter samt monteringsarbeid var til sammen 104 dollar for en telefon. Det utgjorde 25,5% av telefonens samlede materialkostnader og 10,4% av Apples utsalgspris på ett tusen dollar.⁵⁵

Kinesiske produsenter utviklet kapasitet til å produsere avanserte deler og komponenter til eksportproduksjonen. Men utenlandske selskaper sto for mer enn 80% av Kinas eksport av høy- og mellomteknologi hvert år i perioden 2003-2016.⁵⁶ For å utfordre USAs lederskap i globale verdikjeder, må Kina ha hjemlige internasjonale ledeselskaper som klarer å utvikle egne merkevarer. Hjemlig eide private selskaper står for det meste av eksporten, men

kinesisk økonomisk politikk favoriserer statseide selskaper gjennom kreditt og beskatning. De private selskapenes valutainntjening, skatter og avgifter har understøttet statsselskaper innen infrastruktur, råvarer, petrokjemi, jordbruk og bankvirksomhet orientert mot hjemmemarkedet. Et nytt segment av både private og offentlige teknologi- og merkevarer selskaper har imidlertid vokst fram innen software, digital handel, digital kreditt og elektronikk. Selskapene har tette bånd med myndighetene og er viktige i Kinas teknologiske oppgradering. Huawei, Lenovo, Alibaba og Tencent er fram-tredende eksempler. De har vokst seg store i Kinas hjemmemarkeder, men ekspanderer også i utlandet.⁵⁷

Kinesiske reguleringer begrenser vestlige internett- og medieselskaper som Facebook, Google og Twitter i favør av lokale selskaper. Kina utviklet egne tekniske standarder som Wapi, et hjemlig krypteringssystem for trådløse nettverk. Dets globale satellitt-system BeiDou erstatter USAs GPS.⁵⁸ På 2010-tallet utviklet kinesiske selskaper internasjonal toppkompetanse i bygging av høyhastighetsjernbaner (lært fra Japan), stealth-fly (lært fra Russland), solcelle-paneler (lært fra Tyskland og USA), vindturbiner (lært fra Danmark og USA), smarttelefoner (lært fra Sør-Korea og USA) og telenettverk (lært fra USA og Japan).⁵⁹

Høyteknologiutviklingen skjøt ytterligere fart etter 2015. Programmet «Made in China 2025» (MIC 2025) fremmet store og målrettede investeringer i forskning og utvikling for høyteknologi med sikte på å sikre hjemlig kontroll over «immaterielle rettigheter» (intellektuelle eiendomsrettigheter). MIC 2025 øremerket sektorene informasjonsteknologi, robotproduksjon, luftfartsindustri, kjøretøy med fornybar energi, teknologi for råvareutvinning, farmasi og medisinindustri, mobiltelefoner og landbruksutstyr. Dette ble supplert med tilsvarende programmer for kunstig intelligens og teknisk standardisering. Det ble satt planmål for lokalt innhold av «basale teknologikomponenter». WTOs forbud mot statlige planmål ble omgått ved å la kvasi-statlige institusjoner som Det kinesiske ingeniør-akademiet utforme målene.⁶⁰

Kina har teknologisk lederskap på USA innen 5G (femte generasjon) mobilnettverk, digital helse, robotikk, autonom transport og «smarte byer».⁶¹ 5G-infrastruktur er sentral for denne teknologiutviklingen. Det kreves et stort antall basestasjoner for å overføre data med bred båndvidde og lav latens (rask overføringstid). Kina driver en storstilt utbygging. Antall basestasjoner økte fra 130.000 i 2019 til 700.000 i 2020. I USA var antallet i 2020 omtrent 10.000. Kina planla å ha i underkant av seks millioner basestasjoner i 2024.⁶² Utbyggingen er blitt forsinket av USAs sanksjoner mot utbyggingselskapene Huawei og ZTE, men analytikere antar at den vil skyte fart igjen med ikke-amerikanske leverandører.⁶³

Siden 2015 har Kina satset stort på tekniske standarder som definerer produksjonsprosesser og tekniske spesifikasjoner. Disse standardene setter

grunnregler for teknologi og angir utviklingsretningen for andre teknologier og produksjonsmetoder. Den produsenten som først etablerer seg, eller oppnår en dominerende posisjon i et marked kan gjøre kundene avhengig av sine standarder. Kontroll over internasjonale produktstandarder gir selskaper betydelige fordeler overfor konkurrenter som også smitter over på tilknyttet produksjon. Kinesiske selskaper har også fått sentrale posisjoner i internasjonale standardiseringsorganisasjoner i det siste tiåret.⁶⁴

Kina henger imidlertid etter for den sentrale nøkkelfaktoren i elektronisk høyteknologi, halvledere. Halvlederproduksjon er kapitalintensiv med høye forsknings- og utviklingskostnader og rask teknologisk foreldelse. Ledende teknologi har et livsløp på to til fire år. Masseproduserte halvledere med stadig flere kretsløp per areal- og volumenhet fremmet gjennombrudd for PCer i 1980-åra, internettet i 1990-åra og smarttelefoner og sosiale medier på 2000-tallet. Nye gjennombrudd innen 5G, forbrukselektronikk, kunstig intelligens, «tingenes internett» og militærteknologi er avhengig av avanserte halvledere.⁶⁵

Kina ligger etter i produksjon av software til design av halvledere («elektronisk design-automatisering» - EDA), og av maskiner/verktøy til halvlederproduksjon. På begge områder er amerikanske selskaper ledende, med kontroll over mer enn 80% av det internasjonale markedet for EDA og rundt 90% for maskiner/verktøy. Kinesiske selskaper produserer mindre enn 10% av maskiner/verktøy til Kinas halvlederproduksjon, og klarer ikke å produsere utstyr til avansert produksjon.⁶⁶

Kina er også svak på produksjon av halvledere. Verdens ledende produsent er Taiwan Semiconductor Manufacturing Corporation (TSMC), fulgt av Samsung i Sør-Korea og Intel i USA. Kinas ledende produsent er Semiconductor Manufacturing International Corporation (SMIC) i Shanghai. I 2019 utviklet SMIC 14 nanometer (nm – milliarddels meter) modell-noder, tre til fem år etter TSMC, Samsung og Intel. TSMC og Samsung masseproduserte da allerede noder på sju nm, og i 2020 fem nm.⁶⁷

I 2018 importerte Kina halvledere til en verdi av 313 milliarder dollar, mot 239 milliarder dollar for råolje. I 2019 var bare 16% av Kinas halvlederforbruk hjemmeprodusert. Kinas halvlederindustri hadde da siden 2014 mottatt offentlige investeringer på mer enn 200 milliarder dollar fra «Den nasjonalt integrerte kretsløpsplanen» og andre regionale og lokale fond.⁶⁸

Kina er fortsatt en seinindustrialist som lærer fra tidligindustrialister som USA, og betaler dyrt for det. Dette framgår av de to landenes inntekter og utgifter knyttet til «immaterielle rettigheter» («intellectual property rights»), der lisensavgifter for bruk av patentert teknologi utgjør en stor del. I 2018 hadde USA 72,6 milliarder dollar i nettoinntekter, Kina hadde nettoutgifter på 30,2 milliarder dollar.⁶⁹

Framfor alt går de største profittene innen høyteknologi fortsatt til amerikanske selskaper, posisjonen til kinesiske selskaper er beskjeden. Dette

framgår av fordelingen av profitt mellom amerikanske og kinesiske selskaper innen utvalgte sektorer på Forbes' liste over verdens tusen største selskaper i tabell 3. Amerikanske selskaper dominerer og tar mer enn halvparten av de samlede profittene i en rekke sektorer.

Tabell 3. Profittandeler i utvalgte sektorer 2019 blant selskaper fra USA og Kina registrert i Forbes Global 2000 (%)

	Kjemi- kalier	Farmasi	Elektrisk/ industrielt maskineri, inkl. datamaskiner	Elektronikk inkl. halv- smart- telefoner	Kjøretøy	Luftfarts- industri	Medisinsk utstyr
USA	19,0	51,0	46,0	53,0	11,0	79,0	84,0
Kina	3,8	2,7	9,2	1,6	8,1	0,0	0,9

Kilde: Sean Kenji Starrs Julian Germann, «Responding to the China Challenge in Techno-nationalism: Divergences between Germany and the United States», *Development and Change*, bd. 52, nr. 5, 2021, s. 1135.

Oppsummert utfordrer kinesiske selskaper USAs teknologiske lederskap på viktige områder, men de henger etter for den sentrale nøkkelteknologien, halvledere. Det meste av Kinas teknologisk avanserte eksport er kontrollert av utenlandsk eide selskaper. De virkelig store profittene i globale verdikjeder tilfaller amerikanske selskaper i kraft av deres kontroll over teknologi og markedsføring.

Kinesisk internasjonal regelsetting

USA har en sterk innflytelse på utformingen av spilleregler for verdenssystemet gjennom sin ledende posisjon i internasjonale organisasjoner som FNs sikkerhetsråd, NATO, IMF, Verdensbanken og WTO. Bortsett fra fast plass i FNs sikkerhetsråd var Kinas posisjon i internasjonale organisasjoner lenge begrenset. Etter finanskrisa i 2008 fikk Kina og andre økonomiske stormakter fra Sør en viktig rolle i G20, som koordinerte tiltak mellom ledende stater i verdensøkonomien. Kina fikk høynet sine stemmeretter i IMF og Verdensbanken i 2010, men økningene var beskjedne og Kongressen trenerte USAs ratifisering inntil 2015.⁷⁰

Da var Xi Jinping blitt Kinas leder. Under hans ledelse ble det satt i verk tiltak for å styrke Kinas internasjonale posisjon. To nye utviklingsbanker ble lansert i 2015 med Kina som hovedsponsor, Den asiatiske infrastruktur-utviklingsbanken (AIIB) og Den nye utviklingsbanken. AIIB ble betraktet som en rival til Den asiatiske utviklingsbanken (ADB), som var dominert av Japan. Obama-regjeringen førte en mislykket kampanje mot medlemskap blant allierte. Med unntak av USA og Japan sluttet G7-landene samt Sør-

Korea seg til AIIB. Utlånene til de to nye utviklingsbankene har imidlertid vært beskjedne sammenlignet med ADB, for ikke å tale om Verdensbanken og IMF.⁷¹

Kinas Belte- og veiinitiativ (BVI) fra 2013 er langt større. Det omfatter en rekke kinesisk finansierte bilaterale avtaler om infrastrukturbygging: Havner, jernbaner, flyplasser, rørledninger, telenettverk, etc. BVI skal fremme handel og investeringer mellom Kina og deltakerlandene. Klynger av infrastrukturprosjekter skal støtte hverandre og stimulere handel, investeringer og valutainntjening til å betjene lånene. Det henvises metaforisk til de historiske «silkeveiene». BVI er etter hvert åpnet for hele verden, selv om kjerneregionen er Eurasia. Mye av aktiviteten er knyttet til seks «økonomiske samarbeidskorridorer» i Sørøst-Asia, Sentral-Asia og Sør-Asia. Den offisielle hjemmesiden oppga 143 deltakerland i mai 2021. Omfanget av investeringer under BVI er usikkert. En kinesisk forsker har oppgitt 350 milliarder dollar, bare for de 64 landene som først ble karakterisert som BVI-land, Verdensbanken har oppgitt 292 milliarder dollar.⁷²

BVI utvikler seg ukoordinert. Vertsstatenes prosjektutgifter presses opp av mangel på anbuds konkurranse. Kontroll av teknisk gjennomførbarhet og lønnsomhet er ofte dårlig. Gjelden til Kina har vokst i en rekke lav- og mellominntektsland. I de 50 landene med høyest gjeldsandel utgjorde den nærmere 40% av landenes samlede utenlandsgjeld i 2017.⁷³

BVI var delvis en respons på Kinas overkapasitetsproblemer, men brukes også offensivt for å utvikle teknologisk lederskap. Jernbaner ut fra kinesiske tekniske standarder gjør det lettere å selge kinesiske høyhastighetstog. «Den digitale slikeveien» med bredbånd, 5G-mobilnettverk, datalagringscentre og globale satellittnavigasjonssystemer setter tekniske standarder tilpasset kinesiske teknologisystemer og åpner utenlandske markeder for kinesisk drevet 5G-utbygging, e-handel, e-finans og «smarte byer».⁷⁴

I januar 2019 hevdet USAs etterretningstjenester at Kina brukte BVI til å kontrollere kritisk infrastruktur i mottakerlandene, som flyplasser og 5G-nett.⁷⁵ Dette er tvilsomt. BVI-prosjektene drives hovedsakelig av provinsregjeringer og statseide selskaper med liten innbyrdes koordinering. De konkurrerer ofte med hverandre, og har knapt geostrategiske interesser.⁷⁶ Men om BVI ikke er koordinert og strategisk drevet, skaper det på sitt anarkistiske vis et kinesisk økonomisk innflytelsesområde.

Trans-Pacific Partnership Agreement - TPP - var Obama-regjeringens motsvar til BVI. Avtalen dekket handel i varer, tjenester og jordbruk, immaterielle rettigheter, opphavslandsrettigheter, konkurranse, arbeidsforhold, miljøstandarder, statseide selskaper, sammenheng mellom reguleringer og konkurransedyktighet i forsyningskjeder. Utenlandske investorer kunne klage inn regjeringer for et dommerpanel. For å tilslutte seg måtte Kina avvikle kapitalkontroll og favorisering av statsselskaper.⁷⁷ Etter at Trump i 2017

forkastet TPP, forhandlet de andre deltakerlandene fram en mindre dyptgripende avtale.

Trump-regjeringen brukte bistandspolitikk mot BVI. I desember 2019 ble to tidligere bistandsprogrammer fusjonert til «The United States International Development Finance Corporation» (DFC). DFC skulle fremme finansiering av private utviklingsprosjekter i lav- og mellominntektsland og være et alternativ til «statsledete investeringer av autoritære regjeringer». Dets utlånskapasitet ble mer enn fordoblet i forhold til de to tidligere programmene til 60 milliarder dollar.⁷⁸ I januar 2021 avtalte DFC å kjøpe og videreselge offentlige «olje- og infrastruktur-investeringsobjekter» i Ecuador for å hjelpe landet med å betale gjelden til Kina, og finansiere utviklingsprosjekter. En betingelse var at kinesiske selskaper ble utelukket fra Ecuadors 5G-nett. Avtalen ble betraktet som en modell, og ble støttet av Bidens «overgangs-team».⁷⁹

I november 2020 ble Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) undertegnet av Brunei, Filippinene, Indonesia, Kambodsja, Laos, Malaysia, Myanmar, Singapore, Thailand og Vietnam, Japan, Kina, Sør-Korea, Australia og New Zealand. Det er den første frihandelsavtalen som inkluderer de tre østasiatiske statene Kina, Japan og Sør-Korea. Forhandlingene om RCEP hadde foregått siden 2012 i regi av ASEAN (Association of Southeast Asian Nations). India deltok, men trakk seg i november 2019. Det styrket Kinas makt, India var forventet å fungere som en motvekt til Kina sammen med Japan.

RCEP har felles opprinnelsesregler, det vil si felles handelsvilkår for produkter fra alle medlemsland, noe som gjør det lettere å planlegge regionale produksjonskjeder. Avtalen dekker i liten grad subsidier og stats-eide selskaper, og utfordrer ikke Kinas utviklingsmodell slik TPP gjorde. Den fastlegger heller ikke felles produktstandarder, så Kina kan bruke sin økonomiske makt til å påvirke disse standardene.⁸⁰

I tillegg hadde Kina i 2013 innledet forhandlinger med EU om en frihandelsavtale, som respons på TPP-prosessen. Seint i desember 2020 undertegnet partene en avtale. Den ble betraktet som en diplomatisk seier for Kina som svekket USAs mulighet til å mobilisere EU i handels- og teknologi-krigen mot Kina.⁸¹

Kinas internasjonale innflytelse økte gjennom BVI. Med hjelp av Trump unngikk det å stå på utsiden av en Stillehavsfrihandelsavtale. Frihandelsavtaler på Eurasias østlige og (tilsynelatende) vestlige flanke styrket dets posisjon overfor USA. USA dominerte fortsatt IMF og Verdensbanken, men Kinas internasjonale rolle og regelsettende makt var styrket.

Tollkrig

I Trumps første år som president i 2017 ble uoverensstemmelser om handel mellom USA og Kina løst fredelig ved forhandling.⁸² Situasjonen skiftet med tollkrigen i 2018. USA stevnet Kina for WTO-domstolen i februar 2018. I samme måned innførte amerikanske myndigheter importtoll på vaske-maskiner og solcellepaneler, fulgt av tollbeskatning av stål og aluminium. Dette var generelle toll (selv om noen land var unntatt fra stål- og aluminiumstollen), men de rammet særlig Kina. I april 2018 innførte Kina toll på en rekke amerikansk importvarer til gjengjeld for USAs stål- og aluminiumstoll.⁸³

Etter kortvarige «våpenhviler» og mislykkede forhandlinger i mai og juni 2018 ble «tollkrigen» trappet opp. Den 24. september 2018 påla USA tollavgifter på kinesisk import til en verdi av 250 milliarder dollar, Kina tollbeskattet amerikanske import verdt 110 milliarder dollar.⁸⁴ I mai 2019 økte USA tollavgiftene på import de allerede hadde tollbeskattet og Kina svarte med samme mynt. I august 2019 varslet USA at gjenværende kinesisk import til en verdi av 300 milliarder dollar trinnvis ville bli pålagt toll. Den 1. september ble import til en verdi av 125 milliarder tollbelagt, mens Kina økte tollene på amerikansk import med 75 milliarder dollar.⁸⁵

Etter dette fulgte forhandlinger. Begge sider ga noen unntak fra tollbeskatning og USA utsatte varslede tollhevinger. I desember 2019 varslet USA reduksjon av tollene pålagt i september 2019 og kansellerte planlagte tollhevinger. Kina forpliktet seg til å øke importen fra USA de to kommende åra, skjerpe beskyttelsen av immaterielle rettigheter og gjennomføre tollreduksjoner. Dette ble stadfestet i en avtale 15. januar 2020.⁸⁶ Tollene ble beholdt som forhandlingskort. USA hadde tollbeskattet to tredjedeler av importen fra Kina, mens Kina hadde økt tollene på praktisk talt all import fra USA. USAs tollbeskatning av kinesisk import steg fra 3,1% i gjennomsnitt i begynnelsen av 2018 til 19,3%.⁸⁷

Tollkrigen var knyttet til Trumps politiske mobilisering rundt tap av amerikanske arbeidsplasser. Men Trump-regjeringen utkjempet også andre handelskriger med Kina begrunnet med sikkerhet.

Teknologi og sikkerhet

USA har et lovverk mot utenlandske investeringer med overtakelse i sektorer knyttet til nasjonal sikkerhet under «the Committee on Foreign Investment in the US» (CFIUS). Dette lovverket ble innskjerpet i august 2018 med «The Foreign Risk Review Modernization Act» som åpnet for kontroll av alle utenlandske investeringer med potensielle nasjonale sikkerhetsimplikasjoner. Samtidig ble budsjettet til CFIUS økt. I 2018 blokkerte CFIUS fire kinesiske forsøk på å investere i avansert halvlederindustri i USA, mens Beijing Kunlun Tech ble forordnet å selge seg ut av homse-datingappen Grindr,

åpenbart et nasjonalt sikkerhetsanliggende! Kinesiske direkte investeringer i USA falt 80% fra 2017 til 2018. Skjerpet kinesisk kapitalkontroll bidro antakelig, men i Europa var fallet bare en tredel.⁸⁸

USAs myndigheter skjerpet også kontrollen med salg av amerikansk teknologi til Kina. I første omgang var det tele- og telefonprodusentene ZTE og Huawei som måtte ta støytten. I april 2018 satte USAs handelsdepartement i verk en sjuårig handelsboikott mot ZTE, som ble anklaget for sanksjonsbrudd overfor Iran. Amerikanske leverandører fikk forbud mot å eksportere til ZTE. I mai 2018 opphørte selskapets virksomhet midlertidig. Det var ikke i stand til å finne tilstrekkelige erstatninger da import av halvledere fra amerikanske leverandører falt bort. I juni 2018 ble boikotten avblåst etter at ZTE gikk med på å betale en bot på 1,4 milliarder dollar og å skifte ut ledelsen.⁸⁹

På anmodning fra USA anholdt kanadiske myndigheter i desember 2018 Meng Wanzhou i Vancouver. Meng var finansdirektør i Huawei og datter av selskapets grunnlegger. Hun ble anklaget for å ha organisert sanksjonsbrudd overfor Iran og Nord-Korea via et stråmannselskap, og krevd utlevert til USA.⁹⁰

Trump-regjeringen begrunnet først tiltakene mot ZTE og Huawei med sanksjonsbrudd, men vektla deretter at Huawei var en «trojansk hest» for den kinesiske regjeringen med «teknologiske bakdører» som ga mulighet for elektronisk spionasje og sabotasje. I 2019 begrenset USAs Handelsdepartement salg av varer produsert i USA til Huawei, og offentlige myndigheter fikk forbud mot å kjøpe Huawei-utstyr. USA anmodet også andre land om å nekte Huawei utbygging av mobilnett med henvisning til sikkerhet, og truet med å ikke dele etterretning med stater som slapp til Huawei. En rekke land holdt Huawei ute under anbudsrunderne, valgte andre anbydere, eller de vedtok sikkerhetslover som kunne holde Huawei ute.⁹¹

I Norge konkurrerte Huawei, Erichson og Nokia om kontrakter med Telia og Telenor. Erichson fikk begge tilbud. Etterpå informerte digitalminister Nikolai Astrup om et pålegg om at minst 50% av basestasjonene måtte komme fra et land Norge hadde sikkerhetsavtale med. Om Telia eller Telenor hadde valgt Huawei, måtte de ha valgt et annet selskap i tillegg. Anbyderne var ikke informert på forhånd.⁹²

Huawei hamstret importerte halvledere før USAs sanksjoner ble strammet til. Lageret til 5G-infrastruktur vil angivelig holde ut 2022. Håpet er å utvikle et eget halvlederselskap som dekker det meste av dets behov.⁹³ Huawei's 5G-smarttelefonproduksjon ble hardt rammet. Selskapet tillates bare import for 4G-produksjon. Produksjonen falt fra 240,6 millioner i 2019 til 189 millioner i 2020. I mars 2021 informerte selskapet sine leverandører om at det bare ville kjøpe deler og komponenter til 70-80 millioner telefoner. Det verserer rykter om at Huawei vil selge seg ut av telefonproduksjon.⁹⁴

Sanksjonene mot Huawei var en del av en større amerikansk offensiv mot kinesisk høyteknologi som ble begrunnet med nasjonal sikkerhet. Trump-regjeringen angrep Kinas svake punkt, halvledere. Oppgradering av Kinas ledende halvlederprodusent SMIC er avhengig av import fra et marked dominert av amerikanske selskaper. Den «ekstreme ultrafiolette skanneren» (EUV) gjør det mulig å forminske mønstrene i integrerte kretsløp til under 7 nm. Det nederlandske selskapet ASML er den eneste kommersielle produsenten av EUV-skanneren, og mye av skannerens teknologi kommer fra USA. I desember 2019 unnlot regjeringen i Nederland å fornye ASMLs eksportlisens til SMIC etter press fra USA. SMIC har tilgang på alternativ teknologi for å redusere størrelsen på mikrobrikker, men det fordyrer produksjonen sammenlignet med konkurrentene.⁹⁵

Da Huawei i mai 2019 ble ført opp på USAs såkalte enhetsliste, skiftet det raskt til nye leverandører, mange av dem i asiatiske naboland. Seinere økte Trump-regjeringen trykket mot disse selskapene, blant annet TSMC i Taiwan. Den 15. mai 2020 lanserte amerikanske myndigheter nye tiltak som trådte i kraft i september samme år, rettet mot leverandører til Huawei i tredje land som brukte amerikansk teknologi. Amerikanske teknologileveranser ville opphøre til leverandører til Huawei og dets underselskaper. Leverandørene måtte dermed velge mellom teknologi fra USA og eksport til Kina.⁹⁶

TSMC fulgte USA og sluttet å ta nye ordre fra Huaweis underselskap HiSilicon i midten av mai 2020. Det kunngjorde samtidig at det ville investere 12 milliarder dollar i en fabrikk i Phoenix, Arizona for å produsere 5 nm halvledere. Selskapet kan dermed innlemmes i Pentagons «betrodde forsyningskjede» og samarbeide med de amerikanske militærprodusentene Raytheon og Honeywell.⁹⁷ TSMCs salg av avanserte halvledere til Huawei sluttet medio-september 2020, viktige leverandører i Japan og Sør-Korea fulgte etter. I oktober 2020 ga USA tillatelse til salg til Huawei som ikke ble brukt til 5G-produksjon av basestasjoner, eller telefoner.⁹⁸

I desember 2020, ble USAs sanksjoner utvidet til nye kinesiske selskaper som angivelig hadde forbindelser til Kinas væpnede styrker. Blant disse var halvlederprodusenten SMIC. Restriksjonene var begrenset til utstyr som er nødvendig til produksjon av halvledere som er 10 nm, eller mindre. De rammer ikke SMICs nåværende produksjon av 14 nm halvledere, men hemmer teknologisk oppgradering.⁹⁹

Embargoen rammer Kinas import av halvledere og utstyr til halvlederproduksjon, med videre ringvirkninger til annen kinesisk høyteknologi. Kinas ledelse har ansett den teknologiske avhengigheten av USA som et sikkerhetsproblem siden Edward Snowden i 2013 avslørte at amerikanske teknologiselskaper deltok i USAs overvåkning av Kina.¹⁰⁰ Med teknologikrigen ble ledelsen overbevist om at det haster med å bli teknologisk uavhengig. Kinesiske selskaper skal produsere sentral teknologi til kinesiske forsyningskjeder, eller være i stand til det om nødvendig. Industrisubsidier i 2020 gikk

opp 14% fra foregående år, med vekt på halvledere og forsvarsindustri. Femårsplanen for 2021-25 prioriterer strategisk teknologi framfor de tradisjonelle vekstmålene.¹⁰¹

Embargoen tvinger kinesiske selskaper til å kjøpe halvledere og produksjonsutstyr til halvledere fra kinesiske produsenter, mens de tidligere foretrakk etablerte utenlandske produsenter. Myndighetene samarbeider med industrien om å styrke hjemlig halvlederproduksjon. Med statlig støtte prøver halvlederindustrien systematisk å redusere sin importavhengig med hjemlig produksjon i alle ledd av kjeden, men det er langt fram.¹⁰² Sektoren er blitt overrislet med offentlige penger i en årrekke med begrenset effekt. Det gjenstår å se om mer fokusert mobilisering styrker oppgradering og opphenting.

Bidens Kinapolitikk

Forholdet mellom USA og Kina har vært dårlig under Biden som i stor grad viderefører Trump-regjeringens Kina-politikk. På den internasjonale sikkerhetskonferansen i München 19. februar 2021 manet Biden USA og dets allierte til å slå tilbake mot «Beijings økonomiske misbruk og tvang som undergraver grunnlaget for en fungerende verdensøkonomi», mens et møte mellom amerikanske og kinesiske toppdiplomater i Anchorage, Alaska 20. mars 2021 endte med munnhuggeri.¹⁰³ Ifølge Kinas forsvarsdepartement økte seiling av amerikanske marinefartøy inn i farvann Kina gjør krav på 20% fra januar til april 2021, mens det var en 40% økning for amerikanske militærfly. USA satte inn et hangarskip i Sør-Kinahavet, og dets allierte Tyskland og Storbritannia sendte også marinefartøyer.¹⁰⁴

Biden-regjeringen vektlegger alliert samarbeid mot Kina, blant annet for menneskerettigheter. I mars 2021 samordnet USA, Kanada, EU og Storbritannia sanksjoner mot fire kinesiske embetsmenn og en kinesisk sikkerhetsorganisasjon som ble anklaget for forfølgelse og internering av uighurer i Xinjiang. Kina svarte blant annet med sanksjoner mot representanter for viktige partigrupperinger i EU-parlamentet. I mai 2021 vedtok EU-parlamentet med stort flertall å legge frihandelsavtalen med Kina på is. Denne trans-atlantiske mobiliseringen skaper problemer for Norges forhandlinger med Kina om en frihandelsavtale.¹⁰⁵

Biden-regjeringen har beholdt Trumps tollavgifter for Kina. Tollavgiftene fungerer som forhandlingskort, og regjeringen prøver å vinne tilbake arbeiderklassevelgere som støttet Trumps handelskrig fram mot midtvalget 2022. Avgiftene rammer amerikanske importører. En forordning som tillot søknader om å slippe «seksjon 301-toller» gikk ut seint i 2020. Biden-regjeringen åpnet opp for nye tariffunntak i oktober 2021, og en stor lobbygruppe på tvers av partiene i Kongressen presser på for å utvide unntakene.¹⁰⁶

Biden-regjeringen fortsetter også teknologikrigen. I april 2021 førte den opp sju nye kinesiske selskaper på «enhetslisten» over selskaper amerikanere

ikke kan eksportere til uten lisens. Selskapene produserte superdatamaskiner for Folkets frigjøringshær. Halvlederprodusenten TSMC og halvlederdesigneren Alchip, begge fra Taiwan, leverte til ett av disse selskapene, Phytium. Etter press fra USA stoppet leveransene.¹⁰⁷

USA forsøker å trekke Japan sterkere inn i embargoen mot Kina. På et toppmøte i april 2021 vedtok de to regjeringene «å samarbeide om sensitive forsyningskjeder», inkludert halvledere. USA vil antakelig legge press på Japan om å støtte embargoen mot den kinesiske halvlederprodusenten SMIC. Det japanske selskapet Gigaphoton leverer viktig laserutstyr til selskapet.¹⁰⁸

Endelig har Biden-regjeringen tatt opp teknologikonkurransen med Kina. Med stort flertall bevilget Senatet i juni 2021 250 milliarder dollar til en ny lov for dette formålet. Det ble bevilget rundt 52 milliarder til USAs halvlederindustri for å redusere avhengigheten av Taiwan. Det anses for risikabelt å være sterkt avhengig av halvlederimport fra et lite land Kina gjør krav på. Videre ble det bevilget om lag 120 milliarder dollar til kunstig intelligens og stordata, der Kina er en sterk konkurrent til USA.¹⁰⁹

Fra globalisering til fragmentering?

1990-åra var glansperioden for USA-drevet globalisering, og det tiåret da Kimerika oppsto. Med Sovjetunionens kollaps sto USA igjen som eneste militære supermakt. USAs lederskap innen finans og teknologi økte opp gjennom tiåret. Den tidligere teknologiske konkurrenten Japan ble rammet av bankkrise og stagnasjon. Denne situasjonen ga opphav til teorier om en grenseløs globalisering drevet av en overlegen liberal kapitalisme av amerikansk type, der stormaktsrivalisering og geopolittikk var blitt uvesentlig. NATOs østutvidelse fra 1999 demonstrerte at geopolittikk og stormaktsrivalisering ikke var forbi, dot.com-krakket i 2000 at USAs kapitalisme ikke var usårbar. Amerikanske myndigheter forsøkte å holde USAs økonomi i gang ved å blåse opp en boligboble, det utløste finanskrisa i 2008. Også i EU sprakk finans- og boligboblene. Globaliseringen etter århundreskiftet ble sterkere preget av nye, ikke-vestlige økonomiske stormakter og ikke-liberal kapitalisme, med Kina i spissen.

Etter terrorangrepet i september 2001 invaderte USA Afghanistan og Irak, og ble lenge oppslukt av den motstanden dette utløste. Russland slo tilbake mot NATOs ekspansjon østover med krigen om Ossetia i 2008 samt annekteringen av Krim og krigen i Ukraina i 2014. Mens dette skrives i februar 2022 pågår en ny «Ukraina-krise». Russland ble dessuten en sentral makt i Midtøsten ved å beskytte Assads regime i Syria. Kina militariserte internasjonale sjøtransportruter i Sør-Kinahavet, og dets økonomiske makt og innflytelse økte gjennom Belte- og veilinitiativet. USA var lenge for oppslukt av Midtøsten og finanskrisa til å reagere på disse utfordringene. Obamas TPP-initiativ var et forsøk, men det var først under Trump at oppdemming av

«de revisjonistiske maktene» Kina og Russland ble en hovedprioritet og at handel, teknologi og sikkerhet ble koblet sammen i rivaliseringen med Kina.¹¹⁰

I 2018 innledet Trump-regjeringen tollkrig og begynte å sanksjonere kinesiske høyteknologiprodusenter. Det var likheter med Reagan-regjeringens tiltak overfor Japan. Både Reagan og Trump brukte seksjon 301 i USAs handelslov av 1974 som rettferdiggjør unilaterale tiltak mot land USA beskylder for å bryte internasjonale handelsregler.¹¹¹ Imidlertid var Japan USAs viktigste regionale allierte, og en militært avhengig vasallstat. Kina var en sikkerhetspolitisk rival, og USAs internasjonale teknologiembargo mot Kina begrunnes ut fra nasjonal sikkerhet.

Kina er blitt drivmotoren i verdensøkonomien på 2000-tallet med en samlet økonomisk vekst på 13,511 billioner dollar 2000-2020 mot 10,684 billioner dollar i USA.¹¹² USA leder imidlertid fortsatt an i den globale kapitalakkumulasjonen. Som vist i det foregående går de største profittene innen høyteknologi til amerikanske selskaper, det samme gjelder innen finans. USAs finanskapital og den amerikanske staten drar fordel av dollarens vedvarende internasjonale dominans. USA fortsetter å være internasjonalt dominerende militærmakt, men Kina er militært jevnbyrdig i Øst- og Sørøst-Asia. USA kontrollerer de viktigste internasjonale organisasjonene, selv om Kina har fått en sterk regelsettende rolle i noen nye organisasjoner.

Kina er blitt for mektig til å innordnes i USAs hegemoni, og en revidert internasjonal maktdeling med Kina som «juniorpartner» til USA virker lite sannsynlig. Om handels- og teknologikrigen vedvarer og Kina konsoliderer en økonomisk interessesfære gjennom Belte- og veiinitiativet, kan det trevle opp Kimerikas produksjonsnettverk og dele opp verdensøkonomien i interesseområder med separate tekniske standarder.

Dette ligger fram i tid, og er usikkert. Produksjonsnettverkene mellom USA og Kina er vanskelige å erstatte, for eksempel bruker Apple stadig flere kinesiske underleverandører.¹¹³ Selskaper og regjeringer i tredjeland kvier seg for å velge mellom USA og Kina. Kinas utenrikshandel foregår fortsatt hovedsakelig i dollar, og dets sentralbank understøtter USAs militærbaser med billig kreditt, riktignok på lavere bluss enn før.

(6. februar 2022)

NOTER

- 1) Takk til Olav Fagerlid, Lars Mjøset, Rune Skarstein og tidsskriftets to fagfeller for kommentarer til tidligere versjoner av artikkelen.
- 2) Kristen Nordhaug & Rune Skarstein, «Kimerika – en levedyktig symbiose?», *Vardøger*, nr. 33, 2012.
- 3) Denne forståelsen av hegemoni er løst basert på Peter Gowan, *The Global Gamble: Washington's Faustian Bid for World Dominance*. London/New York:

- Verso, 1999 og Herman M. Schwartz, «American hegemony: intellectual property rights, dollar centrality, and infrastructural power», *Review of International Political Economy*, bd. 26, nr. 3, 2019.
- 4) Handelsbalansen for varer og tjenester i tabellen utgjør bare en del av driftsbalansen med utlandet. I tillegg kommer «rente- og stønadsbalansen», den aggregerte balansen for renter, dividender, skatter og gaver.
  - 5) Beregnet ut fra IMF, *Directions of Trade Statistics, Charts by Country, United States*, <https://data.imf.org/regular.aspx?key=61013712>. Lest 25.05.2021.
  - 6) Stephen Nellis & Alexandra Alper, «U.S. chipmakers quietly lobby to ease Huawei ban», *Reuters*, 17.06.2019.
  - 7) Yuqing Xing, «How the iPhone widens the US trade deficit with China: The case of the iPhone X», *Vox EU & CPR*, 11.11.2019, <https://voxeu.org/article/how-iphone-widens-us-trade-deficit-china-0>. Lest 20.04.2021.
  - 8) Kristen Nordhaug, «USA, Japan og finanskrisa i Asia», *Vardøger* nr. 26, 2000, s. 80-81.
  - 9) Ho-fung Hung, *The China Boom. Why China Will Not Rule the World*. New York: Columbia University Press, 2015, s. 78, fig. 3.4; Robert Wade & Frank Venoroso, «Krisa i Asia: Høygjelds-modellen i konflikt med trekanten IMF-USAs finansdepartement-Wall Street», *Vardøger*, nr. 24, 1998.
  - 10) For en oversikt fram til 2006, se Prema-chandra Athukorala & Nobuaki Yamashita, «Global Production Sharing and Sino – US Trade Relations», *China & World Economy*, bd. 17, nr. 3, 2009, s. 44, tabell 1, s. 42, fig. 2.
  - 11) Barry Naughton, *The Chinese Economy. Adaption and Growth. Second Edition*. Cambridge, Mass./London: The MIT Press, 2018, s. 397-398, 402-408.
  - 12) Naughton, *The Chinese Economy*, s. 437-438.
  - 13) Naughton, *The Chinese Economy*, s. 110-111, 405-406.
  - 14) Steven Rolf, *China's Uneven and Combined Development*. Palgrave Macmillan, 2021, s. 113-114.
  - 15) Naughton, *The Chinese Economy*, s. 133, fig. 5.3.
  - 16) Naughton, *The Chinese Economy*, s. 209.
  - 17) Ho-fung Hung, «The periphery in the making of globalization: the China Lobby and the Reversal of Clinton's China Trade Policy, 1993-1994», *Review of International Political Economy*, 2020, DOI: 10.1080/09692290.2020.1749105.
  - 18) Hugo Meijer, *Trading with the Enemy: The Making of US Export Control Policy toward the People's Republic of China*. Oxford: Oxford University Press, 2016, kap. 2.
  - 19) Meijer, *Trading with the Enemy*, s. 104-107; Hung, «The periphery in the making».
  - 20) Hung, «The periphery in the making».
  - 21) Meijer, *Trading with the Enemy*, s. 129-153.
  - 22) Nana de Graaff & Bastian van Apeldoorn, «US–China relations and the liberal world order: Contending elites, colliding visions», *International Affairs*, bd. 94, nr. 1, 2018, s. 125.
  - 23) Suisheng Zhao, «Shaping the Regional Context of China's Rise: how the Obama administration brought back hedge in its engagement with China», *Journal of Contemporary China*, bd. 21, nr. 75, 2012, s. 371.

- 24) Tom Chodor, «The G-20 Since the Global Financial Crisis: Neither Hegemony nor Collectivism», *Global Governance* bd. 23, nr. 2, 2017, s. 209.
- 25) Takk til en av Vardøgers fagfeller for viktige korreksjoner til det foregående avsnittet. Gjenværende feil og uklarheter står for min egen regning
- 26) Zhao, «Shaping the Regional Context», s. 372-374, 376-377; Stein Tønnesson, «Four Aspects of the Crisis in the South China Sea», i L. Buszynski & Do Thanh Hai, red., *The South China Sea: From a Regional Maritime Dispute to Geo-Strategic Competition*. London: Routledge, 2020, s. 10-12, 19-21.; Nick Bisley, «Security policy in Asia from Obama to Trump: Autopilot, neglect or worse?», i Oliver Turn & Inderjeet Parmar, red., *The United States in the Indo-Pacific: The Obama's Legacy and the Trump Transition*. Manchester: Manchester University Press, 2020, s. 164.
- 27) Rolf, *China's Uneven and combined*, s. 237.
- 28) The White House, Office of the Press Secretary, «Statement by the President on the Trans-Pacific Partnership», 05.10.2015, <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2015/10/05/statement-president-trans-pacific-partnership>. Lest 04.12.2020
- 29) Ho-fung Hung, «The US-China Rivalry is About Capitalist Competition», *Jacobin*, 07.11.2020; Hung, *China Boom*, s. 159-163.
- 30) Hung, «The US-China Rivalry».
- 31) Peter Cai, *Understanding China's Belt and Road Initiative*, Lowy Institute, mars 2017, s. 4, 12-14.
- 32) Hung, «The US-China Rivalry».
- 33) Meijer, *Trading with the Enemy*.
- 34) James Johnson, «The end of military-techno Pax Americana? Washington's strategic response to Chinese AI-enabled military technology», *The Pacific Review*, bd. 34, nr. 3, 2021, s. 363-364.
- 35) Michael Brown & Pavnet Singh, *China's Tehnology Transfer Strategy: How Chinese Investments in Emerging Technology Enable a Strategic Competitor to Access the Crown Jewels of U.S. Innovation. Updated with 2016 and 2017 Data*. Silicon Valley/Boston/Austin/Washington D.C.: U.S. Defense Innovation Unit Experimental, januar 2018. Rapporten ble først publisert i 2017.
- 36) The White House, «National Security Strategy of the United States», Desember 2017, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, s. 3. Lest 04.12.2020.
- 37) «Remarks by Vice President Pence on the Administration's Policy Towards China», 04.10.2018, <https://china.usembassy-china.org.cn/remarks-by-vice-president-pence-on-the-administrations-policy-toward-china/>. Lest 25.03.2021.
- 38) Michael Klare, «A Game of Chicken in Asia with the World at Stake», *TomDispatch*, 01.04.2021.
- 39) Bonnie S. Glaser & Kelly Flaherty, «US – China Relations in Free Fall», *Pacific Forum*, Sept. 2020.
- 40) Katrina Mason, «US risks enraging China by easing limits on Taiwan relations», *Financial Times* (heretter FT), 10.01.2021.
- 41) Sean Kenji Starrs, «Can China Unmake the American Making of Global Capitalism?», *Socialist Register 2019*, s. 175-176.

- 42) SIPRI Military Expenditure Database, ingen dato, «Data for all countries from 1988-2020 in constant (2019) USD», <https://www.sipri.org/databases/milex>, lest 04.02.22; Arms Control Association, 2020, «Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance?», <https://www.armscontrol.org/factsheets/Nuclearweaponswhohas-what>, lest 19.03.2021.
- 43) Jo Inge Bekkevold, «Sino-Russian Relations in an Era of Sino-US Rivalry», i Robert S. Ross, et al., red., *US-China Foreign Relations Power Transition and its Implications for Europe and Asia*. London: Routledge, 2021. Se også Arne Overrein, «Kina og Russland – en verdenspolitisk konstellasjon», *Vardøger*, nr. 33, 2012.
- 44) SIPRI Military Expenditure Database, «Data for all countries». I denne oversikten mangler det data for Nord-Korea.
- 45) Katharina Buchholz, «How Much are Japan and Korea Paying for U.S. Troops?», *Statista*, 18.10.2019, <https://www.statista.com/chart/19658/contributions-to-us-military-japan-south-korea/>. Lest 19.03.2021.
- 46) World Population Review, «Largest Navies in the World», <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/largest-navies-in-the-world>
- 47) Benjamin Brimelow, «China is getting ready to field its 3rd aircraft carrier – here's why it's no match for US flattops», *Business Insider India*, 08.10.2020,
- 48) Takk til en av Vardøgers fagfeller for avklaring på dette punktet.
- 49) Hongkong ble tilbakeført fra Storbritannia til Kina i 1997 som «spesialadministrativ region» med egen jurisdiksjon og valuta.
- 50) Hudson Locket & Eva Szalay, «Why the renminbi's challenge to the dollar has faded», FT, 15.10.2019; *Bank for International Settlements*, «Turnover of OTC foreign exchange instruments by currency April 1989-2019», <https://stats.bis.org/statx/srs/table/d11.3>. Lest 07.12.2020.
- 51) Sidney Leng, «Chinese capital controls mean Shanghai is not a global financial hub, US bankers say», *South China Morning Post*, 04.04.2019.
- 52) Hung, *China Boom*, s. 131–133.
- 53) Athukorala & Yamashita, «Global Production Sharing», s. 45, tabell 2.
- 54) Jesse Friedlander, «How the arrest of Huawei's Meng Wanzhou may mark the start of the great China-US technology decoupling», *South China Morning Post*, 27.12.2018.
- 55) Xing, «How the iPhone widens the US trade deficit».
- 56) Mingtang Liu & Kellee S. Tai, «Structural Power, Hegemony and State Capitalism: Limits to China's Global Economic Power», *Politics & Society*, bd. 49, nr. 2, 2021, s. 252.
- 57) Rolf, *China's Uneven and combined*, s. 212-213.
- 58) Friedlander, «How the arrest»; Richard Ghiasay & Rajeshwari Krishnamurthy, «China's Digital Silk Road and the Global Digital Order», *The Diplomat*, 13.04.2021.

- 59) Starrs, «Can China unmake», s.190.
- 60) «China sets its sights on dominating sunrise industries», *Economist*, 23.09.2017; Anton Malkin, «The made in China challenge to US structural power: industrial policy, intellectual property and multinational corporations», *Review of International Political Economy*, 2020, DOI: 10.1080/09692290.2020.1824930
- 61) Handel J. Jones, Innlegg Semiconductor International Association (SIA) Webinar, «Examining China's Semiconductor Self-sufficiency: Present and Future Prospects», 17.11.2020.
- 62) Handel J. Jones, «China will not be deterred from its high tech goals», *Asia Times*, 11.11.2020; «Webinar video: Tech wars – China strikes back», Asia Times Webinar, 21.11.2020, <https://www.youtube.com/watch?v=pKWdIE-a3fI&feature=youtu.be>. Sett 06.12.2020.
- 63) Lauly Lee & Kenji Kawase, «Huawei and ZTE slow down China 5G rollout as US curbs start to bite», FT, 24.08.2020.
- 64) John Seaman, «China and the New Geopolitics of Technical Standardization», *Notes de l'Ifri*, Ifri, januar 2020; James Kynge & Nian Liu, «From AI to facial recognition: how China is setting the rules in new tech», FT, 07.10.2020; Anton Malkin, «The made in China Challenge», s. 6.
- 65) Eurasia Group, *The Geopolitics of Semiconductors*, September 2020, s. 4; Esther Majerowicz & Carlos Aguiar de Medeiros, «Chinese industrial policy in the geopolitics of the information age: the case of semiconductors», *Revista de Economica Contemporânea*, bd. 22, nr. 1, 2017, s. 6-8.
- 66) Kathrin Hille & Qianer Liu, «US chokehold pushes China chip self sufficiency up the agenda», FT, 25.10.2020; Cheng Ting-fang & Lauly Li, «US-China tech war: Beijing's secret chipmaking champions», FT, 12.05.2021.
- 67) Justin Hodiak & Scott W. Harold, «Can China Become the World Leader in Semiconductors?», *The Diplomat*, 25.09.2020; Eurasia Group, *The Geopolitics*, s. 5-7.
- 68) Malkin, «The made in China Challenge», s. 12; McKinsey Global Institute, *China and the World: Inside the dynamics of a changing relationship*, juli 2019, s. 80; Hodiak & Harold, «Can China»; Eurasia Group, *The Geopolitics*, s. 7.
- 69) Beregnet fra *Index Mundi*, «Charges for the use of intellectual property, payments (BoP, current US\$)», <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/BM.GSR.ROYL.CD/compare#country=cn:us>; «Charges for the use of intellectual property, receipts (BoP, current US\$)», <https://www.indexmundi.com/facts/indicators/BX.GSR.ROYL.CD>. Lest 04.05.2021.
- 70) Tom Miller, *China's Asian Dream. Empire Building Along the New Silk Road*, London: Zed, 2017, s. 36.
- 71) New Development Bank, *Annual Report 2019. Investing for Innovation*, <https://www.ndb.int/annual-report-2019/>, s. 6. Videre Starrs, «Can China Unmake», s. 177; Asian Infrastructure Investment Bank, «Quick Facts», <https://www.aiib.org/en/index.html>; Asian Development Bank, «ADB History», <https://www.adb.org/about/history>; Asian Development Bank, «COVID-19 (Coronavirus): ADBs response», https://www.adb.org/what-we-do/covid19-coronavirus?source=covid_banner. Alle lest 12.07.2020.
- 72) «Belt and Road Portal», <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/dsjym.htm>. Lest 20.05.2021; Tim Summers, «Structural power and the financing of the Belt and Road Initiative», *Eurasian Geography and Economics*, bd. 61, nr. 2, 2020, s. 147.

- 73) Sebastian Horn, Carmen M. Reinhart & Christoph Trebesch, *China's Overseas Lending*, Kiel Institute for the World Economy, Kiel Working Paper, nr. 2132, 2019, s. 5; Kristen Nordhaug, «Havner utviklingsland i en kinesisk gjeldsfelle?», *Bistandsaktuelt*, 04.03.2020.
- 74) Cai, *Understanding*, s. 8-12; Ghiasay & Krishnamurthy, «China's Digital Silk Road»,
- 75) Daniel R. Coats, Director of National Intelligence, «Statement for the Record: 2019 Worldwide Threat Assessment of the U.S. Intelligence Community», 29.01.2019, <https://www.odni.gov/index.php/newsroom/congressional-testimonies/item/1947-statement-for-the-record-worldwide-threat-assessment-of-the-us-intelligence-community>. Lest 07.12.2020.
- 76) Lee Jones & Jinghan Zeng, «Understanding China's 'Belt and Road Initiative': beyond 'grand strategy' to a state transformation analysis», *Third World Quarterly*, 40 (8), 2019. Se også Kristen Nordhaug, «Ønsker Kina å skape et gjeldsimperium?», *Bistandsaktuelt*, 28.06.2019.
- 77) Rubrick Biegón, «US Hegemony and the Trans-Pacific Partnership: Consensus, Crisis and Common Sense», *The Chinese Journal of International Politics*, 2020, <https://doi.org/10.1093/cjip/poaa001>, s. 83, 86, 91; Matteo Dian, «The strategic value of the Trans-Pacific Partnership and the consequences of abandoning it for the US role in Asia», *International Politics*, bd. 54, nr. 5, 2017, s. 589-590.
- 78) Rudolf, *Sino-American World Conflict*, s. 21.
- 79) Demetri Sevastopulo, «US development bank strikes deal to help Ecuador pay Chinese loans», FT, 14.01.2021.
- 80) Robin Harding & John Reed, «Asia-Pacific countries sign one of the largest free-trade deals in history», FT, 15.11.20; Robert Ward, «RCEP trade deal: a geopolitical win for China», IIS, 25.11.20, <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/11/rcep-trade-deal>. Lest 04.05.2021.
- 81) Tom Mitchell & Katrina Manson, «China sees EU investment deal as diplomatic coup after US battles», FT, 01.01.2021.
- 82) Dorcas Wong & Alexander Chipman Koty, «The US-China Trade War: A Time Line», *China Briefing*, 25.08.2020. <https://www.china-briefing.com/news/the-us-china-trade-war-a-timeline/>. Datoer: 02.05.2016, 22.05.2017. Lest 01.12.2020. (Her og i det følgende refererer jeg til datoer angitt i dokumentet.)
- 83) Wong & Koty, «The US-China Trade War». Datoer: 02.02.2018, 22.03.2018, 23.03.2018, 02.04.2018, 03.04.2018, 04.04.2018.
- 84) Wong & Koty, «The US-China Trade War». Datoer: 06.07.2018, 07.08.2018, 23.08.2018, 14.08.2018, 24.09.2018.
- 85) Wong & Koty, «The US-China Trade War». Datoer: 02.12.2018, 21-24.02.2019, 10.05.2019, 13.05.2019, 01.06.2019, 13.08.2019, 23.08.2019, 01.09.2019.
- 86) Wong & Koty, «The US-China Trade War». Datoer: 11.09.2019, 13.09.2019, 20.09.2019, 18.10.2019, 13.12.2019, 15.01.2020.
- 87) Rolf, *China's Uneven and Combined Development*, s. 238.
- 88) Sean Kenji Starrs & Julian Germann, «Responding to the China Challenge in Techno-nationalism: Divergences between Germany and the United States», *Development and Change*, bd. 52, nr. 5, 2021, s. 1128-1129; Jacob Funke Kirkegaard, «Chinese Investment in the US and the EU is Declining – for

- Similar Reasons», *China & World Economy*, bd. 28, nr. 2, 2020, s. 62-63; Johnson, «The end of military-techno Pax Americana?», s. 360.
- 89) Sidney Leng, «China must stop fooling itself it is a world leader in science and technology, magazine editor says», *South China Morning Post*, 27.06.2018; «China prepares tech sector for battle as US trade team arrives», *Agence France Press*, 02.05.2018; «China raises alarm over its dependency on imported chips», FT, 19.07.2018.
- 90) Peter E. Harrell, «The U.S.-Chinese Trade War Just Entered Phase 2», *Foreignpolicy.com*, 27.12.2019. Meng ble løslatt september 2021 i en regelrett gisselutveksling med kanadiske statsborgere som Kina hadde fengslet.
- 91) Harrell, «U.S.-Chinese Trade War»; Evgeny Morozov, «Designet i Kina, laget i Vietnam», *Le Monde Diplomatique*, nr. 10, 2020, s. 9; Joe Panettieri, «Huawei: Banned and Permitted in Which Countries? List and FAQ», ChannelE2E, 11.03.2021, <https://www.channele2e.com/business/enterprise/huawei-banned-in-which-countries>. Lest 14.03.2021.
- 92) Louise Krüger & Trond Lydersen, «Telenor vraker Huawei etter sikkerhetskrav fra regjeringen», *NRK*, 13.12.2019, <https://www.nrk.no/norge/telenor-vraker-huawei-etter-sikkerhetskrav-fra-regjeringen.1.14821794>. Lest 14.03.2021.
- 93) Kathrine Hille, Yuan Yang & Qianer Liu, «Huawei develops plan for chip plant to help beat US sanctions», FT, 01.11.2020.
- 94) Naoki Watanabe & Hideaki Ryugen, «Huawei to more than halve smartphone output in 2021». FT, 03.03.2021; Laily Li & Cheng Ting-fang, «Huawei to bring in-house HarmonyOS to smartphones», *Nikkei Asia*, 02.06.2021.
- 95) Hodiak & Harold, «Can China»; Eurasia Group, *Geopolitics*, s. 7-9.
- 96) Kathrin Hille, «US urges Taiwan to curb chip exports to China», FT, 03.11.2019; International Law Office, 29.05.20, «Government hurls another export control grenade at Huawei», <https://www.internationallawoffice.com/Newsletters/International-Trade/USA/Arent-Fox-LLP/Government-hurls-another-export-control-grenade-at-Huawei#>. Lest 17.11.2020.
- 97) Eurasia Group, *The Geopolitics*, s. 9; Eleanor Olcott, «TSMC faces pressure to choose a side in US-China tech war», FT, 16.04.2021. Kinas andel av TSMCs inntekter falt til 6% i januar-mars 2021 fra 22% året før. Jfr. Cheng & Li, «US-China tech war».
- 98) Kathrin Hille, Edward White & Kana Iganaki, »US allows sales of chips to Huawei's non-5G business», FT, 29.10.2020.
- 99) James Politi, Demetri Sevastopulo & Hudson Lockett, «US adds China's largest chipmaker to export blacklist», FT, 23.12.2020.
- 100) Cheng & Li, «US-China tech war».
- 101) «Circling back», *Economist*, 05.11.2020; Yusho Cho, «Eying US, China wields \$33bn subsidies to bolster chips, defense», *Nikkei Asia*, 17.05.2021.
- 102) Hille & Liu, «US chokehold»; Cheng & Li, «US-China tech war».
- 103) Demetri Sevastopulo, «US vs China: Biden bets on alliances to push back against Beijing», FT, 04.03.2021; Demetri Sevastopulo, «Bitter summit shows no reset in chilly US-China relations», FT, 20.03.2021.
- 104) John Bellamy Foster, «The New Cold War on China», *Monthly Review*, bd. 73, nr. 3, 20121, s. 5.

- 105) Jim Brunsten & Yuan Yang, «Sanction row threatens EU-China investment deal», FT, 24.03.2021; Kristoffer Rønneberg, «Alt lå til rette for en historisk avtale. Nå ligger den på is», *Aftenposten*, 25.05.2021.
- 106) Tom Mitchell, «China's trade hand remains strong post-Trump», FT, 02.03.2021; Aime Williams, «Persistence of Donald Trump's China tariffs frustrates US business», FT, 03.06.2021; «US lawmakers urge USTR to expand tariff exclusions on Chinese goods», *Reuters*, 20.01.2022.
- 107) Cheng & Li, «US-China tech war»; Sevastopulo, «US adds Chinese super-computing companies to export blacklist», FT, 16.04.2021; Olcott, «TSMC faces pressure».
- 108) Robin Harding, «Japan under pressure from US to decouple supply chains», FT, 20.04.2021.
- 109) Demetri Sevastopulo, «US Senate passes bill aimed at countering China's tech sector», FT, 09.06.2021. Som en kuriositet kan det nevnes at loven forbyr nedlasting av TikTok på offentlig eide maskiner.
- 110) Ho-fung Hung, «Global Capitalism in the age of Trump», *Context*, bd. 17, nr. 3, 2018, s. 44-45.
- 111) Jfr. Tom Meinderts, «The power of Section 301: the Reagan tariffs in an age of economic globalization», *Globalizations*, bd. 7, nr. 4, 2020.
- 112) «Comparing United States and China by Economy», *Statistics Times*, 15.05.2021, Comparing United States and China by Economy - StatisticsTimes.com.
- 113) Cheng Ting-fang & Lauly Li, «China ousts Taiwan as Apple's biggest source of suppliers», *Nikkei Asia*, 02.06.2021.

Olav Fagerlid

USAs OG VESTENS GLOBALE VEKSTREGIME I DE MULTINASJONALE SELSKAPENES STØPESKJE¹

Innledning: Pandemi og oppvåkning til en ny global arbeidsdeling.

Mer enn 5000 store containerskip krysser i dag verdenshavene. På dekket er stablet standardiserte bokser, typisk 40 fot lange, 8 fot brede og vel 8 fot høye. Kiler et slikt skip seg fast i Suezkanalen, går det ikke bare skjelvninger gjennom skuta, men også gjennom kjedene av vareleveranser der flyten er omhyggelig planlagt. Varene skal fram til avtalt tid og etter spesifikasjonene, ikke for tidlig og i alle fall ikke for seint. I dette leveransesystemet er alt som heter sikkerhetslager for å gardere seg i tilfelle noe skjærer seg, sett på som kostnadssløsning og en økonomisk uting. Lagrene består av varene som er under transport til bestemmelsesstedet akkurat til rett tid, («Just in time»).

Planleggingen og den ressursmessige finstemmingen av logistikken i disse kjedene er ingeniørvitenskap i seg selv og avhengig av moderne informasjons- og kommunikasjonsteknologi, (IKT). En stor andel av disse leveransekjedene har dessuten et annet dominerende trekk. Strømmen av industrivarer gjennom kjedene har sin opprinnelse i Øst-Asia, ikke minst i Kina, og de ender opp i landene som for en 20-30 år siden ble kalt industriland og per definisjon tilhørte det velstående globale Nord.

Kapitalismens smørside er konsumvekst og det å tilfredsstille forventningen om enda mer vekst i privat konsum. Globale produksjons- og leveransekjeder har de siste 20-30 årene åpnet tilgangen til nye reservoar av billig arbeidskraft og forsynt den rike verden med en tilsynelatende ubrutt strøm av billige konsumvarer og produktvarianter. I den forstand er leveransekjedene flettet inn i en umettelig konsumkultur som i stigende grad er ubevisst sine materielle forutsetninger. Med nok kjøpekraft er alt i prinsippet tilgjengelig med et tastetrykk og kan skaffes «Just in time». I de gamle industrilandene er de røykspyende industrianleggene og samlebånds-fabrikkene en saga blott og den tradisjonelle industriarbeiderklassen med dem. Fabrikkene som var sentrale institusjoner og effektivitets- og modernitetssymbol i den kapitalistiske industrikulturen gjennom 200 år, er nå ute av syne og sinn. De er blitt fremmede vesen fra en svunnen tid på linje med dinosaursskjelett på naturhistoriske museer. Men fabrikkene er her fortsatt, bare ikke her!

Covid-pandemien ble en slags oppvåkning. I innledningsfasen til Covid-pandemien våknet man til en situasjon der de rike og rimelig velorganiserte landene i det globale Nord var vel forsynte med gode beredskapsplaner «bare

et tastetrykk unna», men dessverre omfattet ikke dette den fysiske tilgangen på livsviktig medisinsk utstyr og personlig verneutstyr for helsearbeidere samt andre nødvendighetsgoder. For folk flest ble det veldig tydelig at ikke bare Covid-viruset hadde sin opprinnelse i Kina. Selv så «banale» industriprodukt som ansiktsmasker måtte importeres derfra. Den akutte mangelen på personlig verneutstyr i starten av Covid-pandemien ble en slags pedagogisk innføring i de siste 30 årenes globaliseringsprosess: en ny industriell arbeidsdeling. Pandemisituasjonen viste hvor avhengig de gamle industrilandene er blitt av velfungerende industriproduksjon i Kina og Øst-Asia og av de materielle og høyst fysiske leddene i de finjusterte produksjons- og leveransekedene på kryss og tvers av kloden.

Før Covid-pandemien importerte både EU og USA rundt halvparten av personlig verneutstyr fra Kina. Da Kina som ledd i sine egne Covid-tiltak, stengte ned økonomien, falt eksporten av verneutstyr til EU og USA med henholdsvis 17% og 19% sammenlignet med samme tidspunkt året før.² Dette fallet i forsyningene fra Kina kombinert med en eksplosiv økning i etterspørselen etter personlig verneutstyr på grunn av pandemien utløste en klappjakt på nye og dels utradisjonelle kilder for verneutstyr. Tilstanden normaliserte seg etter hvert som Kina fikk kontroll på egen smittesituasjon og økte produksjonen av verneutstyr ganske enormt. Denne erfaringen kan vi muligens oppsummere som en episode der vi slapp med skrekken. Men kanskje vi heller skal kalle denne erfaringen en oppvåkning til en globalisert verden som føles både ny og noe ubekvem.

Pandemien har kastet lys over to sentrale karaktertrekk ved de globale verdikjedene. For det første forsyner de den rike verden med et stort volum og bredt spekter av industriprodukt. For det andre fungerer verdikjedene som hevarmer for de multinasjonale selskaperes reorganisering av sin tjenesteproduksjon og industrielle virksomhet i global skala. De strukturelle endringene i den globale arbeidsdelingen skaper samtidig både avhengighet og sårbarhet for de rike landene i Vesten. Dette gjelder særlig overfor Kina i kraft av landets økonomiske egyptyngde som globalt dominerende industriproducent. I tillegg skaper disse endringene frykt, ikke minst i USA, for at Kinas utviklingsambisjoner og evne til å gjennomføre dem gradvis vil uthule og undergrave USAs og Vestens dominerende teknologiposisjon og økonomibaserte makt. Dette gjør verdikjedene til en potensiell geopolitisk slagmark.

Forpostfektningene i USAs handelskrig mot Kina startet allerede i mars 2016. Da vedtok USAs handelsdepartement å plassere det kinesiske konsernet ZTE på «Entity list», svartelista som forbyr amerikanske bedrifter å selge varer og tjenester til utenlandske selskap uten lisens fra amerikanske myndigheter. ZTE er Kinas største produsent av utstyr for telekommunikasjon. Etter hvert ble lista over proteksjonistiske tiltak som Trump-administrasjonen truet med og/eller satte i verk fra høsten 2017, mye lengre. Tiltakene rammet i første omgang ikke bare Kina, men også land som regnet seg som

trofaste allierte av USA. Gradvis fikk tiltakene likevel preg av en gryende geostrategisk tvekamp mellom USA og Kina. Det ble tydeligere at det nå dreide seg om å sikre USAs lederposisjon innenfor halvlederteknologien.

I august 2018 vedtok Kongressen en lov som ba den amerikanske regjeringen om å identifisere «kommende og grunnleggende teknologier» som hadde avgjørende betydning for USAs nasjonale sikkerhet, og som derfor burde underlegges eksportkontroll. Siden Kina er eksplisitt nevnt som en mulig trussel, kan loven tolkes som et forsøk på å hindre Kina i å få tilgang til avansert amerikansk teknologi gjennom eksport fra USA. I mai 2019 ble det kinesiske teknologiselskapet Huawei plassert på svartelista. I august 2019 havnet underselskap eid av Huawei, men lokalisert i England, Tyskland, Frankrike og Singapore på den samme lista. Huawei var dermed effektivt nektet tilgang til utstyr fra amerikanske foretak.

De proteksjonistiske tiltakene tok etter hvert sikte på å hindre at Huawei fikk tilgang til viktig amerikansk programvare og utstyr som kunne støtte det kinesiske selskapet og dets ambisjon om å dominere utbyggingen av 5G-nettverket for mobil kommunikasjon. I realiteten blir selskapet utestengt fra 5G-utbyggingen i Vest-Europa, Australia, Japan, USA og Canada. I tillegg lyktes det Trump-administrasjonen å presse den nederlandske regjeringen til å blokkere salg til Kina av avansert litografisk utstyr som er kritisk for å framstille de i verdensklasse mest krevende halvlederkretsene brukt i mobiltelefoner, AI-system og superdatamaskiner. Vi trenger ikke å gå videre i detaljbeskrivelsen av tiltak og mottiltak for å konstatere at USA hadde plassert halvlederindustrien i sentrum av handelskrigen mellom USA og Kina.³

Siktemålet med disse tiltakene var åpenbart å bremse Kinas teknologiambisjoner og om mulig fryse landets utvikling flere år bak teknologifronten, spesielt innen halvlederteknologien. Disse proteksjonistiske tiltakene er ikke uttrykk for en politisk uværshølge som går over. De peker mot et geopolitisk klimaskifte. Det er ikke overraskende at USAs forsøker å trygge sin posisjon innen halvlederteknologien som av militærstrategiske grunner er viktig for begge stormaktene. USA forsøker derfor å hindre at Kina får enda større spillerom for å sette standard og dagsorden innen utviklingen av denne teknologien. Det vil ikke bare true USAs teknologiske dominans innenfor feltet, men det kan også true amerikanske storselskaps strategiske kontroll over viktige verdikjeder knyttet til halvlederteknologien.

I nærmere 40 år har USA vært garantist for å forme de markedsliberale prinsippene som regulerer de internasjonale handels- og kapitalstrømmene, og for hvordan disse prinsippene ble institusjonalisert i mandatene og praksisen til Verdens handelsorganisasjon, WTO, Det internasjonale pengefondet, IMF og Verdensbanken. I dette reguleringsregimet er statlig initiert og aktiv industri- og næringspolitikk å regne som utslag av arvesynda med mindre politikken får en veldig generell form. Riktignok har USA hatt en lang og ubrutt tradisjon når det gjelder å føre industripolitikk og gjennomføre

tiltak som i gitte situasjoner var ment å skjerme konkurranseutsatt industri- virksomhet med politisk følsomme og sterke nok koblinger til det statlige maktapparatet.⁴ Men av hensyn til det herskende ideologiske klimaet ble disse industri- og handelspolitiske tiltakene kamuflert bak et røykteppe av vikarierende begrunnelser, ofte knyttet til «nasjonal sikkerhet» eller anklager om dumping («urettferdig konkurranse»). Likevel har USA holdt seg borte fra proteksjonistiske tiltak som åpent bryter med intensjonen i reglene til WTO og forgjengeren GATT.

Nå er tydeligvis USAs nakne statsinteresser i spill, og hensynet til den internasjonale multilaterale ordenen er rykket ned på prioriteringslista. I amerikansk maktpolitikk er Kina nå offisielt anerkjent som stormakt og en trussel for USAs teknologiske og økonomiske hegemonistatus. Rivaliseringen mellom de to stormaktene er sterkt ideologisk ladet siden den framstår som et kappløp mellom to helt ulike måter å regulere den kapitalistiske økonomien på, og avhengighetene og motsetningene som denne produksjonsmåten skaper i forholdet mellom sterke kapitalinteresser og statsmakten. Den historiske ironien i denne situasjon er at den tidligere garantisten for den liberale og multilaterale globale ordenen, USA, viser tydelige tegn til å svikte sin garantistrolle og prioriterer i stedet egne nasjonalstatlige og avledede imperiale interesser vanligvis benevnt som USAs sikkerhetspolitiske interesser. Mens Kina på sin side søker å framstå som traust forsvarer av global frihandel og regelstyrt verdensorden innenfor rammen av nasjonal suverenitet.

I og for seg er dette to sider av samme mynt: USA er havnet i en defensiv posisjon, mens Kina er opptatt av å manøvrere seg inn i en offensiv posisjon som gir armslag for å fremme og sikre landets voksende teknologiske og økonomiske tyngde og ambisjoner. Da USA og de rike landene i Nord åpnet verdenshandelen for Kina utover på 1990-tallet, bestilte de selvsagt ikke dette historiske utfallet. Det var likevel USA og de rike landene i det globale Nord som snekret sammen det internasjonale frihandelsregimet som ble rådende etter Sovjetunionens fall. Denne vestlige samforståelsen, også døpt «the Washington Consensus», fungerte til de rike landenes fordel.⁵ Det var dette reguleringsregimet i samspill med Deng Xiaopings reformer på 1980-tallet og åpningen av Kina for utenlandske kapitalinteresser som ga de rike landenes multinasjonale selskap armslag for å reorganisere sin industrielle produksjons- og tjenestevirksomhet i global skala. Dette var egentlig den sentrale kjernen i den raske økonomiske globaliseringsprosessen som fulgte.

Denne globaliseringsprosessen er både et historiske resultat og en fase i et kapitalistisk og vekstregime som ble etablert etter Andre verdenskrig med USA som den førende og regulerende stormakten, men der de store multinasjonale selskapene fra 1980-tallet blir langt tydeligere strategiske aktører i utformingene av dette vekstregimet. Den raske globaliseringsprosessen som fulgte, åpnet for Kina som verdens dominerende industriprodusent. Samtidig gled USA i sin rolle som garantist for den liberale globale orden og som

økonomisk og teknologisk stormakt inn i en defensiv posisjon. Men hvordan er dette mulig når de amerikanske multinasjonale konsernene og amerikanske kapitalinteresser har vært på offensiven både i nasjonal og i global skala i de siste 30-40 årene?

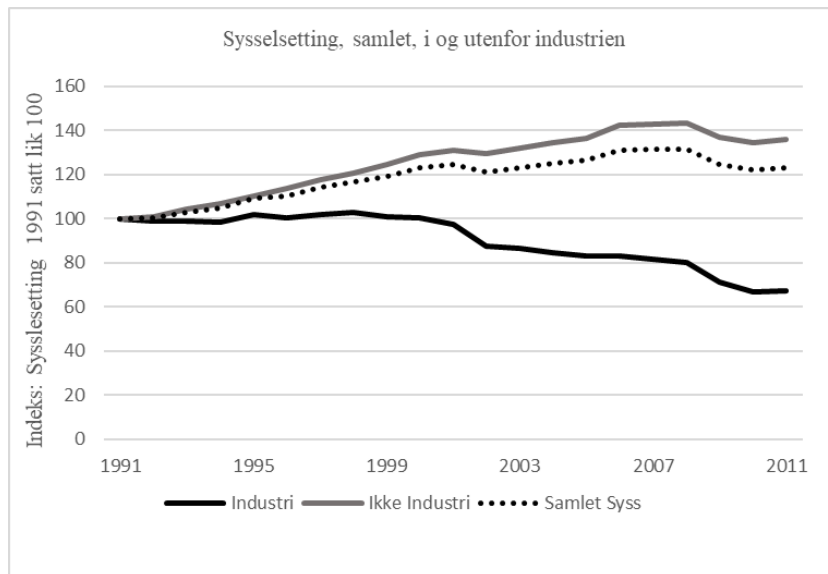
Spørsmålet er lett å stille, men vanskelig å svare på. Vi forsøker å gi et svar ved å skissere de indre spenningene i utviklingene av etterkrigstidens kapitalistiske vekstregime. Vi gjør dette ved se på forhistorien og dens krokveier med tilsiktede så vel som utilsiktede konsekvenser. En viktig tråd i flettet inn i denne fortellingen, er spenningen mellom sterke amerikanske kapitalinteresser og USAs imperiale og langsiktige stormaktsinteresser. Når USA glir inn i en defensiv stormaktsposisjon skyldes ikke dette bare ytre utfordrere som Kina, men også indre sosiale spenninger i USA. Disse spenningene suger næring av den råkapitalistiske omorganiseringen av amerikansk næringsliv. I første omgang illustrerer vi dette poenget ved å se på konsekvensene av den kinesiske eksportoffensiven for USAs industri-sysselsetting etter tusenårsskiftet.

Kinasjokket

I tiåret før tusenårsskiftet var det amerikanske arbeidsmarkedet inne i en sterk opptur. Yrkesdeltakelsen blant menn økte med 1,5 prosentpoeng og blant kvinner med 3 prosentpoeng. Etter fem år med lav inflasjon og lønnsøkning sank arbeidsløsheten til et relativt lavt nivå på 4%, men så kom vendepunktet. Denne utviklingen er illustrert i figur 1. Den viser sysselsettingen i og utenfor amerikansk industri og i tillegg samlet sysselsetting målt relativt til nivået i 1991. Utviklingen i industrisysselsettingen stagnerte og ble spesielt negativ etter år 2000. Vi ser samtidig at det butter imot også for sysselsettingen utenfor amerikansk industri etter årtusenskiftet. Oppsummert var veksten i *samlet* sysselsetting fra 2000 til 2007 i gjennomsnitt litt i underkant av 1% per år. Dette var betydelig lavere enn i tiåret før da denne veksten lå mellom 2 og 3% per år.⁶

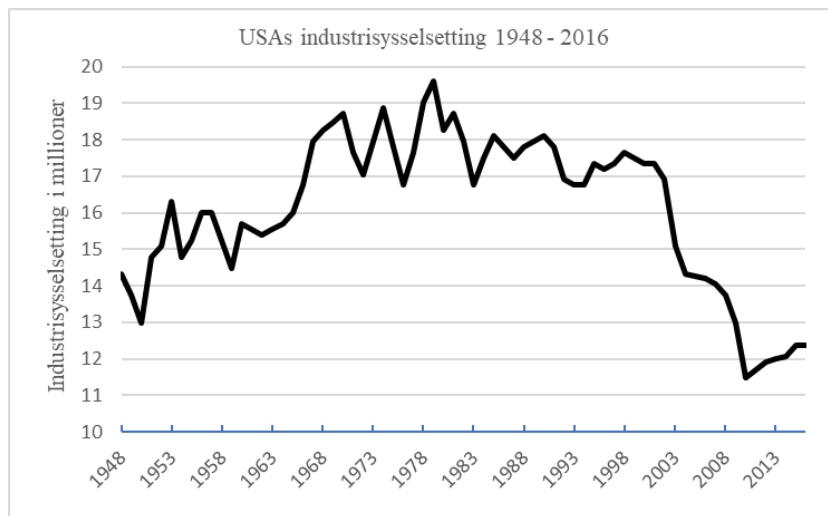
Utviklingen for sysselsettingen i amerikansk industri kan leses enda tydeligere ut av figur 2. Figuren viser utviklingen fra 1948 til 2016. Fra 1948 varierer industrisysselsettingen i takt med oppturene og nedturene i amerikansk økonomi, men øker jevnt over fram til den når en topp i 1979 på nesten 20 millioner. Fra 1980-tallet og fram til årtusenskiftet svinger sysselsettingsnivået ganske mye. Nivået holder seg likevel mellom 17 og 18 millioner. Men etter totusenårsskiftet ramler bokstavelig talt industrisysselsettingen over kanten og faller i løpet av få år med 6 millioner fram til 2008 og begynnelsen på Den store finanskrisa. Et så dramatisk fall trygler om at vi finner en like dramatisk årsak til dette fallet. Det såkalte Kinasjokket synes umiddelbart å by seg fram som en god kandidat for å forklare det plutselige stupet i amerikansk industrisysselsetting.⁷

Figur 1. Sysselsettingsutviklingen i og utenfor amerikansk industri målt relativt til sysselsettingsnivået i 1991 som er satt lik 100 (Indeks).

Kilde: Acemoglu, Daron, David Autor, David Dorn, Gordon H. Hansen og Bredan Price, (2016): «Import competition and the Great U.S. Employment Sag of the 2000s», *Journal of Labor Economics*, 34(S1), side 143.

Figur 2. Utviklingen i USAs industrisysselsetting i antall millioner fra 1948 til 2016.

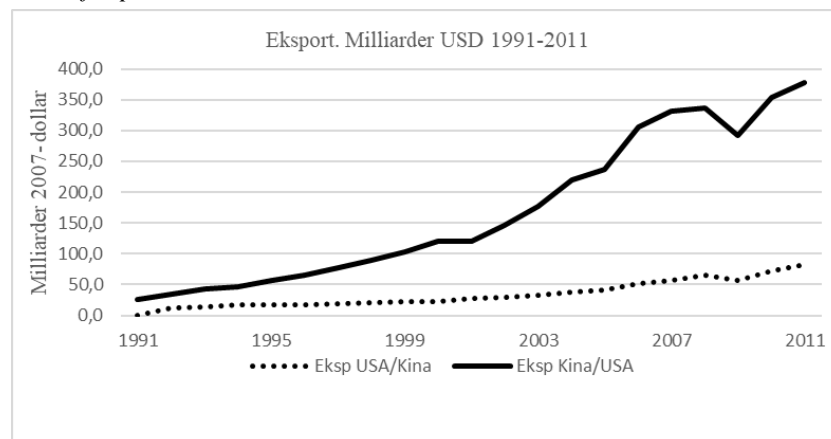

Kilde: Theresa C. Fort, Justin Pierce and Peter Schott, «New Perspectives on the Decline of US Manufacturing Employment», *Journal of Economic Perspectives*, 2018. 32(2): 47-72.

I 1980 innvilget USA Kina status som «most favored nation», (MFN). Kinas MFN-status vil si at landet i handelen med USA fikk de samme handelsvilkårene som USA hadde gitt andre land i kraft av deres medlemskap i GATT, forløperen til WTO. Denne gjensidigheten knyttet til handelsvilkår, MFN-statusen, var en viktig mekanisme i GATT- avtalen. Dette prinsippet ble senere knesatt i den etterfølgende WTO-avtalen. Kina var ikke medlem av GATT, men USA fornyet Kinas MFN-status fra år til år. Det vil si at det var en grunnleggende usikkerhet knyttet til Kinas handelsrettigheter med USA. Denne usikkerheten falt bort etter at Kina ble medlem av WTO i 2001.

Fra om lag tusenårsskiftet opplevde alle industrilandene i det globale Nord, ikke bare USA, en raskt økende import av industriprodukt fra Kina. For USA sin del vokste denne importen ganske mye på 1990-tallet, men det var etter år 2000 at importveksten skjøt skikkelig fart. Figur 3 viser eksport fra Kina til USA og eksport fra USA til Kina i tidsrommet 1991 til 2011. Vi merker oss at den raske veksten i Kinas eksport til USA fra år 2000 og til 2008 faller sammen med perioden da amerikansk industrisyssetning stuper.

Figur 3. Eksport fra Kina til USA og eksport fra USA til Kina målt i 2007-dollar for perioden 1991 til 2011

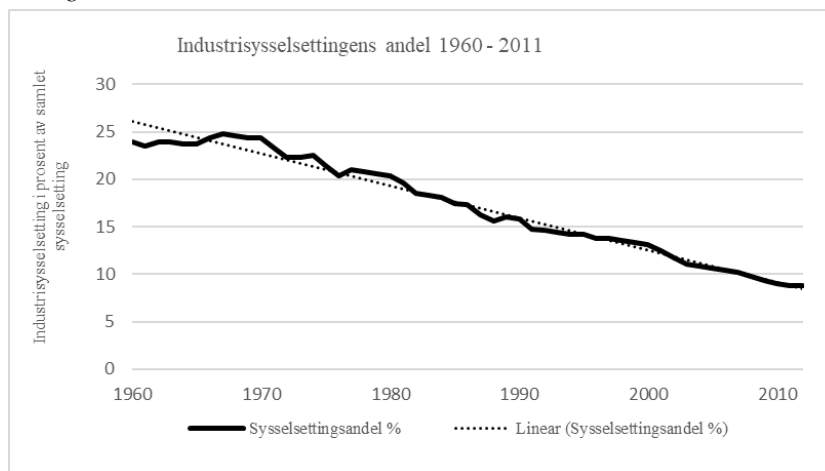
Kilde: Acemoglu, Daron, David Autor, David Dorn, Gordon H. Hansen og Bredan Price, (2016): «Import competition and the Great U.S. Employment Sag of the 2000s», *Journal of Labor Economics*, 34(S1), side 154.

Da har vi kanskje funnet årsakssammenhengen vi leter etter? Det skal vi komme tilbake til, men først kan det være nyttig å se på figur 4.

Figur 4 viser utviklingen av industrisyssetningens som andel av samlet sysselsetting i USA fra 1960 til 2011. Vi ser at industriens sysselsettingsandel følger en fallende lineær trend. Denne trenden fortsetter ubrutt også etter år 2000 til tross for det kraftige fallet i amerikansk industrisyssetning i det første tiåret etter 2000. Går vi tilbake til figur 1, ser vi at sysselsettingen

utenfor amerikansk industri også stagnerer og faller mot slutten av perioden. Sysselsettingen utenfor industrien er ikke direkte påvirket av økt konkurranse fra kinesisk import. Kinasjokket virker nok inn på fallet i USAs industrisysselsetting og kan derfor gjennom indirekte ringvirkninger ha noe innflytelse på andre deler av amerikansk næringsliv. Men hovedpoenget med figur 4 er å illustrere at det kan være flere forhold som spiller sammen over mye lengre tid, og som har innflytelse på hvordan amerikansk industrisysselsetting utvikler seg etter år 2000. Dette i seg selv fortjener at vi utvider tidsperspektivet.

Figur 4. Industrisysselsettingen i USA som andel i prosent av samlet sysselsetting, 1960 til 2011.

Kilde: Baily, Neil Martin og Barry P. Bosworth, (2014): «US Manufacturing: Understanding Its Past and Its Potential Future», *Journal of Economic Perspectives*, Volum 28, Nummer 1, side 4.

Det er blitt forsket en del på sammenhengen mellom Kinasjokket og det raske fallet i amerikanske industriarbeidsplasser. Sammenhengene er ikke nødvendigvis så enkel som figur 2 og 3 inviterer oss til å tro. Det finnes forskningsbidrag som faktisk argumenterer for at det raske fallet i amerikansk industrisysselsetting ikke eller i liten grad kan knyttes til Kinasjokket.⁸ De mest kjente og anerkjente bidragene peker likevel i retning av at rundt 20 % av det kraftige fallet i industriarbeidsplasser kan føres tilbake til økt importkonkurranse fra Kina særlig innenfor industrivirksomhet med relativt høyt innslag av ufaglært arbeidskraft. Det tilsvarer en negativ effekt av Kinasjokket i størrelsesorden 1 million arbeidsplasser innenfor industrien alene. Ifølge en studie er tapene i perioden 1999 til 2011 størst innenfor elektronikk, transportmidler og mekanisk industri. Regner vi inn de indirekte effektene, det vil si ringvirkningene av redusert industrivirksomhet på grunn av raskt

økende kinesisk importkonkurranse, er anslagene på samlet tap av amerikanske arbeidsplasser som kan knyttes til Kinasjokket, i størrelsesorden 2 – 2,5 millioner over 10-15 år.⁹

Det er ikke bare USA som har fått merke intensivert konkurranse fra import av kinesiske industrivarer. Det samme gjelder i høy grad også for europeiske land. Måler vi importen fra lavinntekts- og middelinntektsland i forhold til de importerende landenes økonomiske størrelse, har importen til rike land i Europa fra Asia og ikke minst fra Kina økt i samme takt som tilsvarende import til USA. Rundt år 2000 var denne importen som andel av landenes bruttonasjonalprodukt i størrelsesorden 2% både for USA og en gruppe av 7 velstående land i Vest-Europa. Ved utbruddet av Den store finanskrisa i 2008 var denne importandelen vokst til om lag 8% for den samme gruppen av europeiske land og for USA.¹⁰

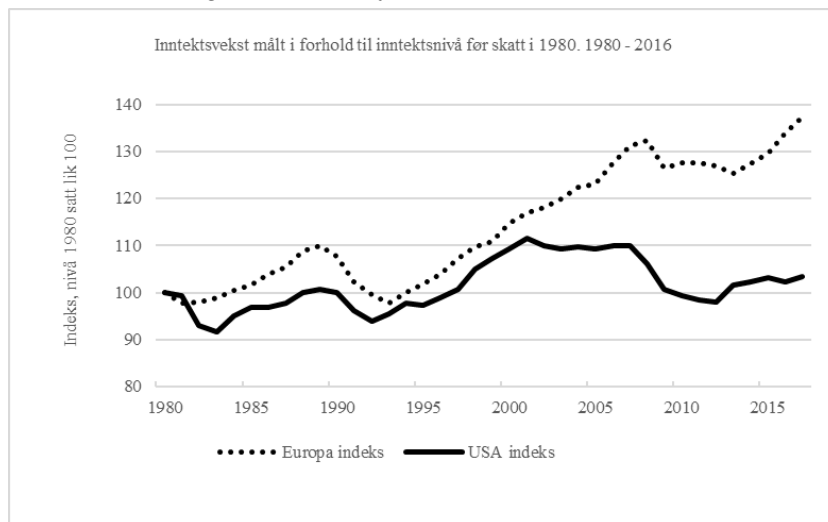
Importsjokket som treffer de rike landene i det globale Nord, speiler forkastningen i fordelingen av den globale industriproduksjonen. I tidsrommet 1980 til 2000 varierte USAs andel av den globale *verdiskapingen* i industrien mellom 25% til 30%. I dag har denne andelen falt til rundt 17%. For de to andre store vestlige industrinasjonene, Japan og Tyskland, er fallet i global industriandel størst for Japan. Landets globale andel har sunket fra 20% på begynnelsen av 1990-tallet til 7–8% i dag. Tysklands andel av den globale industriproduksjonen har falt svakt fra 10% på 1990-tallet til om lag 7%. Fallet i de tradisjonelle vestlige industrilandenenes globale industriandel motsvares av Kinas formidable økning. Fra 2000 økte landet sin andel av den globale industriproduksjonen fra 7-8% til 25-26% i dag.¹¹

De sosiale kostnadene i de gamle industrinasjonene knyttet til bortfallet av relativt høyt betalte arbeidsplasser rammet særlig ufaglært arbeidskraft. Disse kostnadene var som regel geografisk konsentrert til ansamlinger, agglomerasjoner, av industriell virksomhet som i sin tid dannet den økonomiske basen for industriregionenes velstand. Disse regionale agglomerasjonene hadde også tjent som strategiske støttepunkt for utviklingen av den organiserte industriarbeiderklassen. Som vi skal komme tilbake til, har avindustrialiseringen av disse regionene vært i sving over lengre tid, ikke minst i USA. Prosessene har vært geografisk konsentrert, og de har endret klasseforhold og arbeidsmarked. De har gitt opphav til sosialt og økonomisk forfall, økt usikkerhet med truende sosial og økonomisk deklassering av en tidligere nokså velberget industriarbeiderklasse. Men hvordan disse sosiale spenningene har slått ut politisk er nok svært avhengig av hvordan de sosiale kostnadene har blitt fordelt i samfunnet.¹²

I figur 5 sammenlignes utviklingen i gjennomsnittsinntekten *før skatt* for lønnsinntakere i den nedre delen av inntektsfordelingen i Europa og USA. Lavinntektsgruppen som vises i figuren, *omfatter halvparten av lønnsinntakere i henholdsvis Europa og USA*. Europa består i denne forbindelsen av 38 land som inkluderer tidligere land i Øst-Europa minus Ukraina og

Kviterussland. Den øverste kurven i figur 5 viser gjennomsnittlig inntektsutvikling fra 1980 til 2016 for den europeiske lavinntektsgruppen målt i forhold til gjennomsnittlig inntektsnivå for samme gruppen i 1980. Tilsvarende viser den nederste kurven inntektsutviklingen for den amerikanske lavinntektsgruppen i samme tidsrom. I Europa har de med lavest inntekt, økt sin inntekt før skatt med i gjennomsnitt mer enn 30% i tidsrommet 1980 – 2016. For USA er denne økningen rundt 3% for samme inntektsgruppe. Spriket i inntektsutviklingen mellom Europa og USA øker mest i perioden etter 2000 da det skjer en rask økning i import av industriprodukt fra Kina til både USA og Europa.¹³

Figur 5. Utviklingen i inntekt før skatt for 50% av landenes lønsmottakere, tilhørende dem med lavest inntekt, i USA og i Europa som her inkluderer tidligere Østblokk-land bortsett fra Ukraina og Kviterussland. Tidsperioden er 1980 til 2016, og inntektsnivået før skatt i 1980 er satt til 100 (indeks).

Kilde: Blanchet, Thomas, Lucas Chancel og Armory Gethin, (2019): *How Unequal is Europe? Evidence from Distributional National Accounts, 1980 – 2017*, (<https://wid.world/document/bcg2019-full-paper/>), Working Paper 2019/06, s. 53.

Det er vanlig å knytte endring i inntektsutvikling og inntektsfordeling til teknologiske endringer og endringer i internasjonal handel. Men spriket mellom inntektsutviklingen i USA og Europa, illustrert i figur 5, lar seg ikke så lett føye inn i en slik forklaringsramme. Det er lite trolig at den teknologiske utviklingen har vært så veldig forskjellig i Europa og USA, i alle fall ikke i de siste 20 årene. Det er heller ikke så lett å knytte spriket i inntektsutviklingen mellom Europa og USA til importkonkurransen fra lavinntektsland i denne perioden. Som vi alt har vært inne på, har importen fra Kina og andre lavinntektsland økt relativt symmetrisk når vi sammen-

ligner USA og de rike landene i Europa. Vi kommer neppe videre i å forklare spriket i inntektsutviklingen mellom USA og Europa, illustrert i figur 5, uten å trekke inn spesifikke historiske forhold og institusjonelle forskjeller med lange historiske røtter.

Dette er forskjeller som har betydning for hvordan arbeidsmarkedet er regulert og lønnsarbeidernes evne eller manglende evne til å fremme sine politiske, økonomiske og sosiale interesser i organiserte kollektive former. Grunnleggende er også omfattende velferdsutjevning som regulerer befolkningens tilgang til utdanning, helse- og andre velferdstjenester. Omkalfatringen av den industrielle arbeidsdelingen har rammet hardest lavinntektsgruppene. For USA sin del har det for eksempel stor betydning for inntektsutviklingen som avbildes i figur 5, at minstelønna som andel av gjennomsnittslønna i USA har sunket fra 51% 1980 til 33% i 2014.¹⁴ Det blir uansett for enkelt å føre de sosiale spenningene og politiske polariseringen som preger dagens USA, direkte tilbake til det såkalte Kinasjokket og ringvirkninger av dette. Det er heller slik at dette importsjokket har båret enda mer ved til bålet som har ulmet og brent en god stund allerede.

De amerikanske kapitalinteressene har et friere institusjonelt, politisk og ideologisk spillerom sammenlignet med de fleste land i det kontinentale Europa, spesielt i de velstående nordeuropeiske landene. Omstruktureringen av amerikansk industri fra 1980-tallet og framover fikk derfor nokså råkapitalistiske former som ikke bare resulterte i bortfallet av relativt godt lønnede industriarbeidsplasser, men også førte til omfattende sosial og økonomisk forvitring. Denne perioden markerte samtidig et bedriftsstrategisk skifte der de store amerikanske konsernenes reorganiserte handelsmønster og lokalisering av industri- og tjenesteproduksjon i global skala. Denne utvikling skjøt fart fra 1990-tallet da etableringen av globale verdikjeder ble et viktig strukturerende element i disse bedriftsstrategiene.

En del av verdikjedene, men langt fra alle, fikk sitt utspring i lav- og mellominntektsland. Drivhjulene i disse verdikjedene var jakten på lavere produksjonskostnader. Produksjonsoppgavene ble lokalisert der det var rikelig tilgang på billig, disiplinert og ufaglært arbeidskraft med basisutdannelse. Setter vi dette poenget på spissen, kan vi si at den amerikanske industriarbeiderklassen, spesielt de ufaglærte, havnet i en dobbeltklemme. For det første opplevde de tap av arbeidsplasser fordi de store industrielskapene skalerte ned og rasjonaliserte bort tradisjonelle industriarbeidsplasser i USA. For det andre ble det et ytterligere tap av arbeidsplasser på grunn av importkonkurransen fra Øst-Asia og ikke minst fra Kina der produksjonen foregikk i fabrikk- og montasjeanlegg koblet til globale verdikjeder kontrollert av de samme amerikanske selskapene.

I den forstand har dominerende amerikanske kapitalkrefter vært på offensiven internt i USA gjennom restruktureringen av amerikansk industri- og tjenesteproduksjon, og gjennom trykket de har utøvd for å svekke

lønnsarbeidernes innflytelse på reguleringen av arbeidsbetingelser og arbeidsmarked. Samtidig har disse selskapene vært sentrale i den politiske offensiven for å deregulere finanssektoren og for å åpne nasjonale markeder for friere handels- og kapitalstrømmer. De store selskaperenes økonomiske egenvekt har gitt dem privilegert tilgang til stormakten USAs styringsapparat. Dette har gitt selskapene spillerom for å påvirke til sin fordel hvordan prinsippene som regulerer internasjonal vare- og tjenestehandel, kapitalflyt, patent- og opphavsrettigheter ble utformet, og hvordan de ble praktisert i de overnasjonale organene WTO, IMF og Verdensbanken.

På den ene siden har de multinasjonale selskaperenes råkapitalistiske omstrukturering av industri- og tjenesteproduksjon bidratt til de sosiale spenningene og den politiske polariseringen i USA. Dette kan vise seg å ha store negative konsekvenser for USAs evne til å forankre sin stormaktspolitikk innenrikspolitisk og gi den en stabil og realpolitisk konsistent form. På den andre siden har den globale økonomiske ordenen og de multinasjonale selskaperenes profittstrategier fungert som døråpner for Kinas ekstremt raske eksportbaserte vekst. Denne veksten har gitt Kina en betydelig og voksende egentyngde og slagkraft til å forme sin politiske og økonomiske dagsorden både nasjonalt og internasjonalt uten å la seg presse inn i og underkaste seg det vestlig globale makthierarkiet. Dette vil få realpolitiske konsekvenser!

Dermed endte den raske globaliseringsprosessen de siste 20-30 årene i en situasjon preget av økende sosial og politisk polarisering i de rike landene, ikke minst i USA, og i et gryende proteksjonistisk klima intensivert av rivaliseringen mellom stormaktene USA og Kina. Denne situasjonen ligner slett ikke på globalistenes nyliberale drømmerike. Det er trass i alt ikke mer enn 15-20 år siden globalisering ble framstilt som en ustopelig bevegelse mot en internasjonalt multilateral og regelstyrt orden. Vi ble stadig vekkt fortalt at denne ordenen ville gi alle land mulighet til å bygge sin velstand og sikre innbyggernes individuelle frihet og utfoldelse i et globalt rom frigjort fra tradisjonelle nasjonalstatlige stengsler. Den ville gi alle land anledning til å utnytte sine «komparative fortrinn» og spesialisere seg i aktivitet som på best mulig måte utnyttet ressursene landet hadde relativt mest av. Om dette betydde å spesialisere seg i produksjon av potetchips (les: råvarer) eller chips (les: databrikker, avansert industri), var ett fett så lenge landene utnyttet sine relative fortrinn. Prisdannelsen (og lønnsdannelsen) innenfor rammen av «frie» internasjonale og nasjonale markeder ville uansett sørge for best mulig utnyttelse av et lands ressurser kombinert med balansert handel og full sysselsetting.

Det kan godt være at disse nyliberale forestillingene var en drøm. Men de var mer enn det. Fra 1980-tallet inspirerte disse forestillingene det politiske tankesettet bak regelsetting og regulering av økonomisk virksomhet både nasjonalt og internasjonalt og hvordan disse prinsippene ble institusjonalisert og praktisert i overnasjonale regulerende organer. Spørsmålet bør derfor ikke

dreie seg om globalistenes drømmerike, men heller hvilke interesser som så seg mest tjent med de nyliberale forestillingene som hegemonisk ideologi.

Retableringen av det globale kapitalistiske vekstregimet etter krigen

USA kom ut av Andre verdenskrig som den dominerende kredittnasjonen. For første gang i kapitalismens historie bygget all verdenshandel på en eneste valuta med Wall Street som finansiell omdreiningsakse. Denne situasjonen åpnet imidlertid ikke døra på vidt gap for en profittdrevet amerikansk offensiv i det krigsherjede Europa. Det ble tvert imot slik at gjenoppbyggingen av industrien i Vest-Europa og omformingene av japansk industri fra krigsindustri til eksportindustri i vesentlig grad forutsatte tilgang til det amerikanske markedet.

Eliten av amerikanske embetsmenn og politikere som var sentrale i etableringen av den vestlige globale ordenen i de første 20 årene etter krigen, var preget av sine erfaringer fra den amerikanske plan- og krigsøkonomien under krigen og New Deal politikken som sprang ut av de sosiale og økonomiske traumene fra krisa på 1930-tallet. Denne gruppen av embetsfolk og politikere hadde minst like stor sans for plan som for marked. De var innforstått med at et velfungerende marked krevde reguleringer som sikret et minstemål av sosial interesseutjevning og økonomisk stabilitet.

USA kunne imidlertid ikke bygge den nye globale kapitalistiske ordenen uten å ringe inn Sovjetunionen som hadde herredømme over brorparten av det euroasiatiske kontinentet samtidig som den Røde arme kontrollerte halvparten av Europa. I Asia ble det etter hvert tydelig at nasjonale og radikale bevegelser som kjempet for frigjøring fra de europeiske kolonimaktene, lot seg inspirere av og søkte støtte fra Sovjetunionen. Dette skyldtes dels Sovjetunionens prestisje som en av seierherrene i krigen, og dels Sovjets planøkonomi som utviklingsmodell.

Sovjetunionen hadde på 1930-tallet gjennomført en svært rask alfabetiserings- og industrialiseringsprosess samtidig som de førende kapitalistiske landene vaklet på randen av det som mange i samtiden oppfattet som et sosialt sammenbrudd. Den raske og brutale industrialiseringen av Sovjetunionen var det økonomiske og teknologiske grunnlaget for den sovjetiske seieren over nazi-Tyskland. Dette kastet glans og prestisje over den sovjetiske modellen som et realistisk utviklingsalternativ ikke bare blant overbeviste kommunister. I de koloniale frihetskampene etter krigen gjaldt dette også for urbane eliter og brede sosiale bevegelser som var sentrale i kampen for nasjonal uavhengighet fra de europeiske kolonimaktene.

For USA var det å konsolidere den kapitalistiske ordenen etter sammenbruddet på 1930-tallet og blodbadet i Andre verdenskrig førsteprioritet. Dette globale prosjektet måtte nødvendigvis bli en tofrontsprosjekt. På den ene siden var det viktig å stable på beina en dynamisk fungerende kapitalisme fra

ruinene etter Andre verdenskrig i de gamle kapitalistiske kjerneområdene i Vest-Europa. På den andre siden var det avgjørende å ringe inn Sovjetunionen og hindre spredning av Sovjetunionens innflytelse i de gamle koloniområdene ikke minst i Asia. Dette siste betydde at USAs erkefiende under krigen, Japan, ble sentral i rekonstrueringen av kapitalistiske orden under USA ledelse.

De første 15 årene etter Andre verdenskrig arbeidet USA iherdig for å utvikle et mer integrert marked i Vest-Europa. Innenfor rammene av Bretton Woods systemet og ved hjelp av Marshall-hjelpa ble det etablert et europeisk betalingssystem som premierte handel mellom det vesteuropeiske landene.¹⁵ Via amerikansk dollarsubsidiering ble landene skjermet for handelsbalanseproblem. Dette gjorde det enklere å oppnå økonomisk vekst gjennom eksport. Systemet tjente ikke minst de store tyske selskapene som takket være tysk okkupasjon i de fleste europeiske landene under krigen, hadde svært god kunnskap om markedsmuligheter og potensielle kunder for produksjon av investeringsvarer og teknologisk avanserte produkt.

Allerede fra 1947 presset USAs militære overkommando på for en fullstendig gjenoppbygging av tysk industri, særlig innenfor kull- og stålproduksjon. På den tiden var det langt fra europeisk aksept for at (Vest-) Tyskland som den andre verdenskrigs store taper skulle gis økonomisk og politisk spillerom. Spesielt var Frankrike en skarp motstander. Det skulle ennå ta noen år før det tyske «vekstmirakelet» var i full blomst. Men USAs målrettede innsats for å fremme et mer integrert europeisk marked i tospann med støtte til tysk gjenoppbygging var trolig avgjørende for at (Vest-) Tyskland ble en økonomisk vekstmotor i Europa og et viktig og velintegrert europeisk støttepunkt i USAs globale maktsfære.

Den andre store krigstaperen var Japan. De første årene etter krigen var landet underlagt amerikansk okkupasjonsstyre. General MacArthur så positivt på tiltak som styrket japansk industri. I motsetning til tilstanden i det krigsherjede Europa, var japansk industri og infrastruktur i liten grad krigsskadd, men innenlandsk etterspørsel var på et lavmål. Den opprinnelige tankegangen var at det kinesiske markedet skulle tjene som utløp for en japansk eksportoffensiv, men Maos maktovertakelse satte en effektiv stopper for dette.

Det store skiftet kom med Koreakrigen. Brått vendte President Truman oppmerksomheten fra Europa til Asia. Nå ble Japan et sentralt støttepunkt for forsyninger til den amerikanske krigsinnsatsen og en viktig alliert. For det første ga denne krigsinnsatsen en kraftig etterspørselsimpuls for japansk industri. For det andre øvde USA påtrykk på sine allierte for at de skulle åpne for japansk import. USA nedkjempet etter hvert europeisk motstand mot japansk medlemskap i GATT, forgjengeren til WTO. Vietnamkrigen ble på tilsvarende måte en ny økonomisk stimulans for japansk industri. Krigen ga også vekstimpulser til den gryende industrialiseringen av Sør-Korea og

Taiwan og dermed til framveksten av en ekspanderende økonomisk region i Japans nærrområde.

Framveksten av en tysk mark-sone i Vest-Europa og en tilsvarende sterk japansk yen-sone i Asia var viktig for å stabilisere og regenerere den kapitalistiske vekstøkonomien i global skala under USA ledelse. Men dette forutsatte at USA var villig til å gi romslige kreditter for å glatte ubalanser i betalingsstrømmene knyttet til handelen mellom landene. Dette gjaldt ikke minst i Vest-Europa der alle landene forsøkte å stimulere økonomisk vekst gjennom eksport. Den raske økonomiske gjenoppbyggingen av (Vest-) Tyskland var spesielt avhengig av ekspanderende eksport til andre europeiske land. Dette førte til skjerpet konkurranse og stadig tilløp til politiske gnisninger. Når det gjaldt Japans eksportvekst, åpnet USA rett og slett sitt eget enorme marked.

Det er neppe en overdrivelse å si at USA i de første 20 årene etter andre verdenskrig holdt sin vernende hånd over de to viktigste vekstmotorene og strategiske støttepunktene i Europa og i Asia. Det at USA la så stor vekt på en rask gjenoppbygging av krigens store tapere, er i et lengre historisk perspektiv oppsiktsvekkende. Dette var heller ikke et åpenbart utfall like etter krigen. Her skal vi bare peke på to forhold som bidro sterkt til at det ble slik. Det ene var at den amerikanske politiske eliten på dette tidspunktet var konsolidert i spørsmålet om gjenoppbyggingen av et nytt kapitalistisk og globalt vekstregime under USAs ledelse. Denne eliten hadde innenriks-politisk legitimitet i USA og var preget av en historisk opplyst og pragmatisk realpolitisk tilnærming til mulighetene og hva som skulle til for å realisere ambisjonen. Det andre forutsetningen var USAs sterke ideologiske, teknologiske, økonomiske og militære maktposisjon etter Andre verdenskrig. Dette ga eliten mange ressurser å spille på.

Dette kapitalistiske vekstregimet forutsatte mer enn god forankring i strategiske støttepunkt og økonomisk vekstmotorer i Europa og i Asia. (Vest-) Tyskland og ikke minst Japan hadde knapp tilgang på fossil energi og råvarer for å holde veksten i gang. Disse ressursene kunne bare sikres utenfor Sovjetunionens innflytelsessfære. Den kalde krigen tok form av en ideologisk og militærpolitisk tvekamp mellom Vesten og Sovjetunionen. Men denne tvekampen inneholdt også en beinhard materiell realitet som gjorde det strategisk livsviktig for det vestlige vekstregimet å ringe inn Sovjetunionen innflytelsessfære. Det var bare USA som i realiteten kunne aksle rollen som garantist for en markedsbasert og stabil strøm av råvarer og ikke minst: en strøm av fossil energi.

Denne garantistrollen brakte selvsagt Midt-Østen inn i USAs strategiske fokus. Denne garantistrollen gjør det også lettere å forstå hvorfor USA la så stor *realpolitisk* vekt på det å holde de nye avkoloniserte landene utenfor Sovjetunionens innflytelsessfære og sikre at de ble holdt åpne for vestlige kapitalinteresser. Det gjaldt ikke minst de økonomiske interessene til store

amerikanske og vestlige multinasjonale selskap innen gruvedrift og petroleumsvirksomhet. Men de realpolitiske og strategiske interessene omfattet langt mer enn det å tilfredsstille amerikanske private sektorinteresser. Det handlet faktisk om å sikre og stabilisere den voksende kapitalistiske og globale ordenen under USA ledelse.

Denne innfallsvinkelen gir en nøkkel til å forstå USAs maniske vektlegging av flankesikring og innringing («containment») av globale utfordrere. Enhver folkelig forankret bevegelse som kjempet for avkolonisering og nasjonal selvstendighet ble vurdert som en potensiell trussel som kunne føre til tap av kontroll og derfor måtte bekjempes om nødvendig med militær-makt. Rent maktpolitisk ble det vurdert som tryggere å satse på gamle reaksjonære styringseliter som hadde noe å tape på en sosial omveltning, og som ikke uten grunn var truet av folkelig opprør og nasjonale bevegelser med bred folkelig støtte. Det spilte mindre rolle at disse gamle og diskrediterte styringselitene stod for autoritære og brutale styringsregimer. Hovedsaken var at de lot seg kjøpe som lojale vestlige støttespillere.

Dette ga USAs imperiale maktutøvelse et karakteristisk Janusansikt. I de vestlige støttepunktene for det kapitalistiske vekstregimet ble USA «det skinnende tempelet på høyden» dels i kraft av sin rolle som seierherre i kampen mot fascismen i andre verdenskrig, dels i kraft av sin rolle som sikkerhetspolitisk garantist og dels i kraft av sin velstand som modell for det gode liv i en vellykket og demokratisk markedsøkonomi. Men på den andre siden er det ikke vanskelig å finne dette globale vekstregimets blodspor i Midtøsten, Asia og Latin Amerika. Der gjaldt det om å holde kontrollen om mulig med støtte i lojale, men ofte brutale og autoritære regimer, og om nødvendig med direkte militær maktbruk.¹⁶

Men USAs rolle som garantist for det vestlige kapitalistiske vekstregimet tjente ikke nødvendigvis de *umiddelbare* interessene til amerikanske kapitalinteresser. At den amerikanske *statsmakten* skjermet oppbyggingen av europeisk industri og ikke minst tysk industri, betydde samtidig at amerikanske storselskaps umiddelbare interesse i å jakte markedsmuligheter og strategiske markedsposisjoner i Vest-Europa ble nedprioritert og faktisk motarbeidet. Tilsvarende betydde åpningen av det amerikanske markedet for japansk industri skjerpet konkurranse for amerikansk industri. Dette gjaldt i første omgang relativt arbeidsintensiv industri som konfeksjonsindustri, men etter hvert ble også bilindustri og konsumvareelektronikk truffet av økt japansk konkurranse.

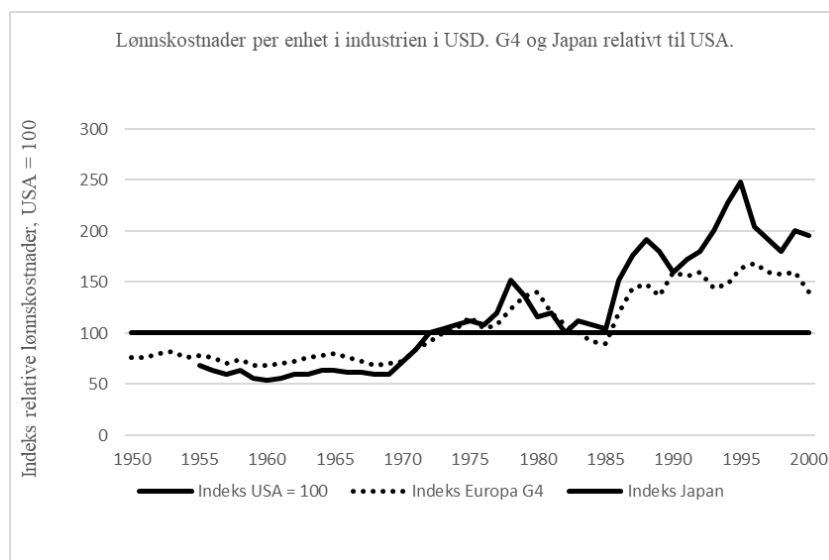
Det var først og fremst amerikansk industri knyttet til det militærindustrielle komplekset og et tilsvarende industrinettverk koblet til romfart, flyproduksjon, data og elektronikk som dro store fordeler av USAs oppbygging av det vestlige vekstregimet etter krigen. Dette var segment av amerikansk industri som hadde tilgang til og var avhengig av statlig etter-

spørsel, og som i stor grad var skjermet gjennom USAs sikkerhetspolitikk eller mer presist: USAs imperiale maktstrategi.

Andre amerikanske industrisektorer var mer utsatt for økende konkurranse fra europeisk og særlig Japansk industri. Figur 6 (neste side) illustrerer noen viktige hovedtrekk i denne utviklingen fra 1950 til 2000. Figuren viser lønnskostnadene per produsert enhet for japansk industri og tilsvarende for et gjennomsnitt av de største landene i Vest-Europa: Tyskland, Frankrike, Italia og Storbritannia (G4). Lønnskostnadene er omregnet i amerikanske dollar og er vist relativt til lønnskostnadene per produsert enhet i amerikansk industri. Figur 6 gir med andre ord et bilde av amerikansk industris konkurranseposisjon målt som lønnskostnader per produsert enhet relativt tilsvarende kostnader for japansk og europeisk industri.

Figur 6. Lønnskostnader per produsert enhet i industrien for Tyskland, Frankrike, Italia og Storbritannia (G4) og for Japan målt relativt til lønnskostnader per produsert enhet i USA. Alle lands lønnskostnader er målt i amerikanske dollar.

Kilde: Cobet, Aaron og Gregory Wilson, (2002): «Comparing 50 years of labor productivity in U.S. and foreign manufacturing», *Monthly Labor Review*, Juni, s. 51 – 65.

Vi ser av figur 6 at europeisk og japansk industri har en kostnadsfordel relativt amerikansk industri fram til begynnelsen av 1970-tallet da president Nixons avviklet Bretton Woods og fastkurssystemet. Dette systemet var sentrert rundt dollarens faste innløsningskurs i gull. Før slutten av 1960-tallet er derfor forløpet av kurvene i figur 6 i liten grad påvirket av endringer i valutakursene.

På 1950-tallet var produktiviteten i amerikansk industri mye høyere enn i europeisk industri, men det var også gjennomsnittlig amerikansk timelønn i forhold til timelønna i europeisk og japansk industri. Denne forskjellen i timelønn var så pass stor at japansk og europeisk industri hadde en kostnadsfordel i forhold til amerikansk industri. Denne kostnadsfordelen holdt seg rimelig stabil fram til slutten av 1960-tallet. I denne perioden vokste produktiviteten i amerikansk industri i gjennomsnitt med vel 2.5%. I samme perioden økte produktiviteten i japansk industri med 10% per år og i de europeiske G4 landene med 5 til 6% per år. Unntaket var Storbritannia med en produktivitetsvekst ned mot 3% per år.

Den raske lønnsveksten i europeisk og japansk industri relativt til USA før 1970 rokket ikke så mye ved ulikheten i lønnskostnadene per produsert enhet mellom USA og utfordrerne. Forklaringene er at lønnsøkningen i japansk og europeisk industri i gjennomsnitt vokste i takt med produktivitetsøkningen pluss litt til. Det vil si at det i hele perioden var en tendens til at lønnsandelen vokste. Det samme var tilfellet i USA. I denne utviklingen skimter vi grunnlaget for etterkrigsperiodens fordristiske klassekompromiss og rammene for framveksten av sosialdemokratisk politikk særlig i Nord-Europa, men også for keynesiansk inspirert makroøkonomisk etterspørselspolitikk.

Denne periodens stabile kostnadsforskjell mellom USAs industri og japansk og europeisk industri skjuler også en annen viktig faktor: den amerikanske statsmaktens vilje til å subsidiere fastkurssystemet under Bretton Woods og å ikke bruke valutakurssystemet mer i tråd med sektorinteressene i amerikansk industri. Etter president Nixon oppløsning av Bretton Woods systemet ble det en litt annen og mer sammensatt dans! Nå er det flere forhold som etter hvert spiller inn. Spesielt får finansstrømmene inn og ut av det amerikanske finansmarkedet etter 1980 innflytelse på verdien på amerikanske dollar i forhold til japanske yen og de europeiske nasjonale valutaene. Dette ble en viktig faktor i handelsmotsetningene mellom USA og Japan.

Japan: fra sjokkerende vekst til stagnasjon

Rundt 1970 var produktiviteten i japansk og europeisk industri noenlunde på linje med produktiviteten i amerikansk industri. Samtidig falt produktivitetsveksten i Vest-Europa og ble mer lik produktivitetsveksten i USA. I Japan stabiliserte produktivitetsveksten seg litt i overkant av veksten i USA. Av figur 6 ser vi at etter 1970 ligger lønnskostnadene per produsert enhet i Japan og Vest-Europa målt i dollar stort sett over lønnskostnadene per enhet i USA. Vi ser også at dette relative kostnadsforløpet går i markerte bølger fra overgangen til 1980-tallet. Grunnen til dette er i stor grad påvirket av USAs

forsøk på å motvirke «Japan-sjokket» gjennom å svekke dollarens verdi relativt Japanske yen.

GATT ga i første rekke Vest-Tyskland og særlig Japan mulighet for å ekspandere i det amerikanske markedet. På 1960-tallet var USA's verdiskaping (BNP) som andel av verdiskapingen i hele den globale økonomien nesten 30%. Det amerikanske markedet var ikke bare det desidert største, men også det mest sofistikerte og krevende markedet å entre for utenlandske konkurrenter. Ikke minst gjaldt dette dersom man tok mål av seg til å entre innenfor markedssegment behersket av det klassisk amerikanske styrkeområdet: kapitalintensiv industriell storskalaproduksjon. Japansk eksportindustri var mer enn villig til å prøve.

I løpet av 1970-årene ble det stadig vanskeligere for industrien i USA og Vest-Europa å konkurrere med Japanske industriselskap som etter hvert dominerte store markedssegment innen husholdningsapparater, stålproduksjon, skipsbygging, bilindustri og konsumelektronikk. Kjente amerikanske selskap som GE (General Electric) og RCA (Radio Corporation of America) sluttet å produsere husholdningsprodukt. Den japanske detroniseringen av eliteposisjonen til amerikansk og europeisk industri kom som et sjokk. Den umiddelbare forklaringen ble knyttet til billig japansk arbeidskraft, men på 1970-tallet var ikke det noe nytt. Denne konkurransefordelen hadde vært der i hele etterkrigstiden.

Det som gjorde japanske industriprodukt overlegne var kvalitet og forbrukertilpasning. Amerikanske selskap innlemmet gjerne japanske produkt i eget produktsortiment. De kjøpte dem fra japanske produksjonsselskap og solgte dem i det amerikanske markedet under egne merkenavn. General Motors kjøpte biler fra Toyota, Ford fra Mazda og Chrysler fra Mitsubishi. Tyske kvalitetskamera inneholdt gradvis flere komponenter produsert i Japan. Etter hvert ble fotoapparat i sin helhet produsert i Japan, men solgt under tyske merkenavn med stolte tradisjoner.¹⁷

Denne japanske eksportoffensiven økte konkurransepresset for europeisk og amerikansk industri. Ikke bare reduserte dette presset markedsandeler for innenlandsk industri og resulterte i lavere produksjonsvolum og sysselsetting i de mest utsatte sektorene. Importpresset gjorde det også mindre lønnsomt å investere i ny kapasitet i de samme sektorene. Da Japan ble medlem av GATT i 1963, hadde landet for egen del fortsatt på plass mange handelshindringer i form av tolltariffer og andre importhindringer. De andre rike medlemslandene i GATT kunne imidlertid ikke som *enkeltmedlemmer* gjøre mottiltak så lenge Japan reduserte disse handelshindringene i tråd med inngåtte avtaler og respekterte de andre landenes MFN-status. De eldre medlemmene av GATT som over flere år var kommet mye lenger i å redusere handelshindringene, sto med andre ord overfor en formidabel asiatisk konkurrent som ennå hadde et utvalg av handelshindringer på plass. Dette var selvsagt oppskriften på spisse politiske konfrontasjoner og mange opp-

finnsomme tiltak for å skjerme egen industriproduksjon uten å komme i åpen konflikt med GATT-avtalen.

Japan hadde solide overskudd i sin handel med USA. De private aktørene i valutamarkedene på denne tiden besto i hovedsak av eksportører og importører. Det japanske handelsoverskuddet med USA betydde derfor at det var et strukturelt overskudd i etterspørselen etter japanske yen i forhold til amerikanske dollar. I hele perioden fra 1963 til 1980 sank amerikanske dollar i verdi relativt japanske yen, spesielt på 1970-tallet. En devaluert dollar i forhold til yen betyr «alt annet likt» at amerikanske varer blir billigere å kjøpe i Japan og japanske varer blir dyrere å kjøpe i USA. Dette salvet såret og dempet det proteksjonistiske trykket i USA.

Denne balansegangen brøt sammen da USA i 1980 liberaliserte strømmene av finanskapital inn og ut av landet. En tilsvarende liberalisering skjedde også i Vest-Europa. Japan ble samtidig nærmest tvunget til å gjennomføre samme dereguleringen. Det er mulig at myndighetene i USA håpet på at amerikansk finanskapital skulle strømme til Japan. Dette ville i så fall øke verdien, revaluere, japanske yen i forhold til amerikanske dollar og dermed lette konkurransetrykket mot amerikansk industri. Det var det motsatte som skjedde! Liberaliseringen av det amerikanske finansmarkedet utløste en flom av japansk investorer som ønsket å plassere pengene i amerikanske statsobligasjoner.¹⁸ Resultatet ble en kraftig revaluering av amerikansk dollar og en tilsvarende forverring av amerikansk industris relative kostnadsposisjon. Dette kan leses direkte ut av knekken i kostnadskurven for Japan rundt 1980 i figur 6. Japans relative kostnadsposisjon blir brått bedre.

Den amerikanske industriens konkurransesituasjon ble nå klemt inne mellom to samvirkende krefter. På den ene siden førte revalueringen av amerikanske dollar til økende konkurransepress fra japansk industri. På den andre siden førte den stramme pengepolitikken til den amerikanske sentralbanksjefen, Paul Volcker, til et veldig høyt rentenivå som økte lånekostnadene tilsvarende og mildt sagt kjølte ned amerikansk økonomi. I utgangspunktet var dette tilsiktet politikk siden målet med Volckers økonomiske innstramming var å manøvrere USA ut av stagflasjonskrise og kombinasjonen av høy inflasjon og høy arbeidsløshet. På slutten av 1970-tallet var inflasjonen på vei mot 10% per år samtidig med en voksende arbeidsløshet på 6% eller mer. Volckers kraftige pengepolitiske innstramming førte til et brått fall i etterspørselen og en dyp økonomisk nedtur som økte arbeidsløsheten i USA til om lag 11% i 1982. Inflasjonen toppet seg i 1980 på 15% for så å falle til 3% i 1983.¹⁹ Volckers kur virket, men den hadde kraftige bivirkninger både nasjonalt og internasjonalt.

Den økonomiske nedturen brakte amerikanske bilindustrien på felgen. Situasjonen skapte en sterk politisk lobby for å begrense importen av biler. Japanske myndigheter så skriften på veggen og gikk med på «frivillige»

begrensinger i japansk eksport av biler til USA. I tillegg sa de seg villig til å flytte produksjonsanlegg av biler til USA. Redusert import av japanske biler førte i løpet av et par år til at bilprisene i det amerikanske markedet økte med om lag 42%. Dette var et solid tegn på at de store amerikanske bilprodusentene både økte sin markedsrett og profitt.²⁰

Bølgen av økende lobbypress mot Den amerikanske kongressen og Senatet for å få på plass en lovgivning som begrenset japansk importkonkurranse, sugde den politiske kraften fra et langt større omland enn amerikansk bilindustri.²¹ På den tiden ble det noe ironisk hevdet at av de store amerikanske selskapene var det bare flyprodusenten Boeing og Coca Cola som var for fri handel. Grunnlaget for det multilaterale GATT-systemet for regulering av handelen mellom de rike landene var havnet i vektskåla.

President Reagan forsøkte å ta brodden av det proteksjonistiske presset ved å kalle inn de andre fire store aktørene i G7-gruppen bestående av de rikeste landene. Høsten 1985 møttes finansministrene og sentralbanksjefene fra USA, Tyskland, Japan, Frankrike og Storbritannia på Plaza hotell i New York. Hensikten var å få på plass en samordnet valutaoperasjon for å presse ned verdien på amerikanske dollar relativt til de andre nasjonale valutaene. Hensikten var å oppnå en mer balansert handel mellom landene. Det var neppe tvil om hvem som var sjefsforhandler på denne sammenkomsten.

De koordinerte valutaoperasjonene som var en oppfølging av den såkalte Plaza-overenskomsten, resulterte i en oppskrivning av verdien på japanske yen mot amerikanske dollar i størrelsesorden på 50%. Alt annet likt betydde dette en kraftig økning av det japanske kostnadsnivået målt i dollar. Denne effekten er lett å lese ut av grafen i figur 6 som viser de japanske lønnskostnadene per produsert enhet relativt til USA. Vi ser at grafen fyker i været fra 1985 og holder seg stort sett på et høyt relativt kostnadsnivå de neste 5 årene. Vi ser også at det samme er tilfellet i litt mildere grad for de vest-europeiske landene.

Dersom hensikten med Plaza-overenskomsten var redusere USAs handelsbalanseunderskudd overfor Japan, var effekten forbigående. USAs underskudd i varehandelen med Japan, men også med (Vest-)Tyskland, holdt seg stort sett på samme nivå. For Japan ble likevel konsekvensene varige. I den grad de japanske myndighetene kunne påvirke yen-kursen relativt amerikanske dollar, var de etter 1985 på tå og hev for å unngå en nedjustering av yen i forhold til dollar. Japan var satt grundig på plass i det globale makt-hierarkiet.

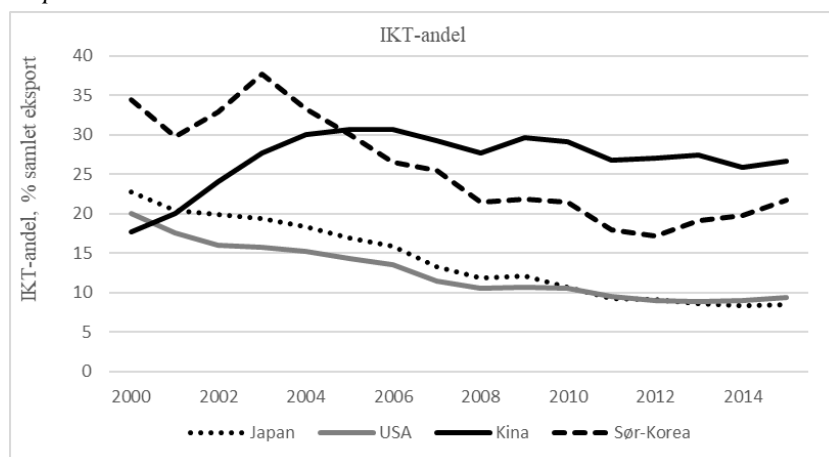
Etter krigen hadde Japan fått en privilegert adgang til det amerikanske markedet, noe som var svært viktig for den eksportbaserte gjenoppbyggingen av japansk økonomi. Fra 1985 var denne særstatusen historie. For Japan markerte Plaza-overenskomsten overgangen til 1990-tallet som startet med økonomisk kollaps. Det fortsatte med en langdryg økonomisk stagnasjon som

ennå varer ved. Den lange stagnasjonsfasen for japansk økonomi etter 1990 er et nokså overraskende utfall av det japanske vekstunderet.

Den raske japanske veksten fram til 1980-tallet transformerte internasjonal økonomi. Den var også en viktig faktor for den økonomiske utviklingen i de nye industrilandene i Øst-Asia. I glansdagene før 1990 var det Japan som satte den teknologiske dagsorden, spesielt innenfor bilproduksjon og konsumelektronikk. Det japanske storselskapet Sony dominerte konsumvaremarkedet for musikk og konsumentelektronikk med merkevareprodukt som for eksempel Walkman og Trinitron TV, og Sony sjokkerte Hollywood gjennom å overta Columbia Pictures. «Japan AS» og Sony syntes uovervinnelig og ble oppfattet som en økonomisk trussel av USA og Europa.

På den ene siden ga dette støtet til at japanske ledelsesprinsipp havnet på pensumlista til de mest prestisjefylte handelshøyskolestudiene. På den andre siden ga situasjonen opphav til en flom av litteratur med proteksjonistisk og antijapansk vinkling. Men plutselig var faren over! Etter tusenårsskiftet kjempet Sony for sin eksistens. Selskapet mistet fotefestet i markedene det tidligere hadde dominert, mens konkurrenter som Apple og Samsung hadde tatt innersvingen på den tidligere giganten.

Figur 7. Eksport av IKT-produkt som prosentandel av landets samlede eksport

Kilde: World Bank Open Data. Data: <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.ICTG.ZS.UN>

Sonys vekst og fall er symbolsk for konkurransesituasjonen som japansk industri havnet i. Produktiviteten har stagnert og japansk industriproduksjon har ikke lengre kostnadsfordeler sett i forhold til Kina og andre land i Øst-Asia som halser i hælene på Japan i kampen om eksportmarkedsandeler. Dette er forsøkt illustrert i figur 7. Figuren viser IKT-eksport som andel av samlet eksport for henholdsvis Japan, USA, Sør-Korea og Kina. Vi ser at

IKT-eksporten som andel av Japans eksport er halvert i løpet av de siste 15 årene. Vi ser også en tilsvarende utvikling for USA.

Stagnasjonsperioden i Japan har nå vart i 30 år. De japanske myndighetenes økonomiske politikk har periodevis vært kontraproduktiv, men det grunnleggende problemet er at Japan ikke finner tilbake til den eksportorienterte vekstmodellen. Storskala industriproduksjon basert på god tilgang på arbeidskraft som bygger kvalifikasjonen på grunnutdanning pluss variert læring og erfaring gjennom arbeidspraksis, er ikke lenger en åpen nisje for japansk industri. Denne nisjen er for lengst fylt av andre asiatiske land, men først og fremst av Kina. Men hva med USA? Ifølge figur 7 har USA og Japan en påfallende lik utvikling når det gjelder innslaget av IKT-produkt i eksporten, mens «rivalen» Kina tilsynelatende strutter av høyteknologi i sin eksport.²² Hvordan skal vi tolke dette? For å svare på spørsmålet må vi se nærmere på rammebetingelsene for de amerikanske multinasjonale selskapenes konkurransesituasjon og profittstrategi.

Oppløsning av det fordristiske produksjonsregimet

Fram til om lag 1970-tallet ble det i USA gjennomført viktige velferds- og helsereformer, og reallønna økte stort sett i takt med produktiviteten. Ideene til John Maynard Keynes var førende premiss for å regulere og stabilisere makroøkonomien og unngå situasjoner med høy arbeidsløshet. Det er var trolig en gjensidig avhengighet mellom denne reformperioden og de amerikanske lønnsarbeidernes og fagforeningenes historisk sett sterke stilling. Vi kan kanskje si at dette reguleringsregimet spilte et klassekompromiss.²³ En viktig premiss for etableringen av dette kompromisset var i så fall at reguleringsregimet bidro til å øke effektiviteten i de amerikanske foretakenes storskalaproduksjon, og at det stabiliserte de økonomiske rammebetingelsene for denne produksjonsmåten.

Styrken til den kapitalintensive amerikanske storskalaproduksjonen var sentrert rundt det å utnytte økonomiske skalafordeler og mulighetene for å samordne, rutinisere og mekanisere arbeidsoperasjonene ved å framstille samme produkt i store serier innenfor samme produksjonsanlegg. Denne produksjonsmåten var samtidig en hierarkisk strukturert planøkonomi på konsernnivå som forutsatte store, stabile og voksende markeder og dessuten en arbeidsstokk som spilte på lag. Den tayloristisk inspirerte ledelsesfilosofien som var typisk for dette produksjonsregimet, brukte mye ledelsesressurser på nettopp å kontrollere kvaliteten og intensiteten i arbeidsinnsatsen og å sikre at arbeidernes initiativ og kreativitet ble kanalisert i baner som tjente bunnlinja.

De økonomisk sterke sidene ved denne produksjonsmåten var også roten til dens svakheter. Den økonomiske lønnsomheten forutsatte store produktserier som ble planlagt på grunnlag av markedsprognoser. Det var alltid en

risiko for at endret etterspørsel og konkurranseforhold kunne gjøre slike planer og prognoser til skamme. Selskapene kunne spre denne usikkerheten ved innlemme ulike produkt i sin portefølje der produksjonen var organisert i ulike divisjoner under en sentral konsernledelse. Denne akkumulasjonsstrukturen forutsatte likevel en nokså stabil markedsvekst. En situasjon med stagnerende marked og intensivert konkurranse om markedsandeler, ville automatisk åpne for konkurransestrategier som satset på markedssegmentering med hyppigere skifte av produktvarianter. På grunn av de store omstillingskostnadene var dette markedsstrategier som var vanskelige å håndtere for en relativ ufleksibel og kapitalintensiv storskalaorganisering av industriproduksjonen.

Det japanske importsjokket for amerikansk industri var i den forstand av dobbel karakter. For det første kom sjokket når konkurranseforholdene i det amerikanske konsumvaremarkedet i økende grad var preget av modne produkt med avtagende etterspørselsvekst. Flere japanske biler til en lavere pris i de amerikanske markedet betydde derfor ikke en utvidelse av dette markedet, men heller at de amerikanske bilprodusentene mistet markedsandeler. For det andre hadde japanske produsenter, i særklasse Toyota, over lang tid utviklet nye organisatorisk prinsipp for storskala produksjon. Denne organisasjonsmåten ga langt mer effektiv materialflyt i produksjonen kombinert med større produktfleksibilitet sammenlignet med det klassiske storskala regimet som dominerte amerikansk industri. For eksempel var Toyota på denne tiden i stand til å introdusere flere ulike bilmodeller i løpet av ett år enn noen av de amerikanske bilprodusentene. Toyota hadde dermed skaffet seg større handlingsrom i konkurransen om markedsandeler.²⁴

Perioden fra midten av 1960-tallet var amerikansk industri preget av fallende profittrente. I begynnelsen av Vietnamkrigen steg lønnsandelen kraftig sammen med fallende arbeidsløshet. Utover på 1970-tallet fortsatte lønnsandelen å øke noe, men stadig svakere fram til 1977. Penge lønnene klarte å holde følge med en stadig høyere prisstigning kombinert med svakere kapitalakkumulasjon og stigende arbeidsløshet, (stagflasjon). Dette var en typisk profittskvisituasjon.

Stagnerende og modne markeder samt intensivert konkurranse fra japansk import utfordret de amerikanske industrikonsernernes oligopolmakt. Situasjonen gjorde det vanskelig for storselskapene velte økte (lønns-) kostnader over i produktprisene og opprettholde prispåslaget («mark up») ut over hva det kostet å produsere en produktenhet. Det var heller ikke så lett for de amerikanske industriselskapene å skjerme seg mot det intensiverte konkurransen ved å legge større vekt på å segmentere markedene gjennom raskere produktskifte og produktinnovasjoner. En slik omstilling var ikke gjort i en håndvending.

Desto viktigere ble kostnadsjakten og det å kvitte seg med virksomhet som ikke lenger tilfredstilte avkastningskravene. I denne jakten på lavere

kostnader for å sikre storselskapets markedsrett og «mark up» (prispluss) ble det strategiske trykket nå lagt på selskapets kjernevirksomhet og på å prioritere eierinteressene og eierkontroll. Det å prioritere eierinteresser og eierkontroll betydde i praksis at bedriftsoverskuddet i mindre grad enn før ble pløyd tilbake i selskapet. Bedriftssparingen (tilbakeholdt profitt) som tidligere hadde gått til reinvestering i den tradisjonelle produksjonsvirksomheten, ble redusert. Rasjonalisering og omstrukturering av selskapenes aktivitet reduserte behovet for å investere i ny produksjonskapasitet.

Under mottoet å ivareta aksjonærens eierstyring og kontroll («shareholder value») ble bedriftsprofitten i større grad betalt ut som avkastning til aksjonærene som dermed fikk frigjort midler til å plassere dem i andre typer virksomhet, men ikke minst i finansielle investeringer og i eiendom. Alternativt skjedde det en likviditetsopphoping i selskapene som ga dem insentiv til å drive skyggebankvirksomhet og yte finanstjenester innenfor et raskt voksende finansmarked på evig jakt etter finans- og eiendoms-plasseringer. I tillegg steg foretaksledelsens inntekter og diverse kompensasjoner utover alle rimelige grenser.²⁵

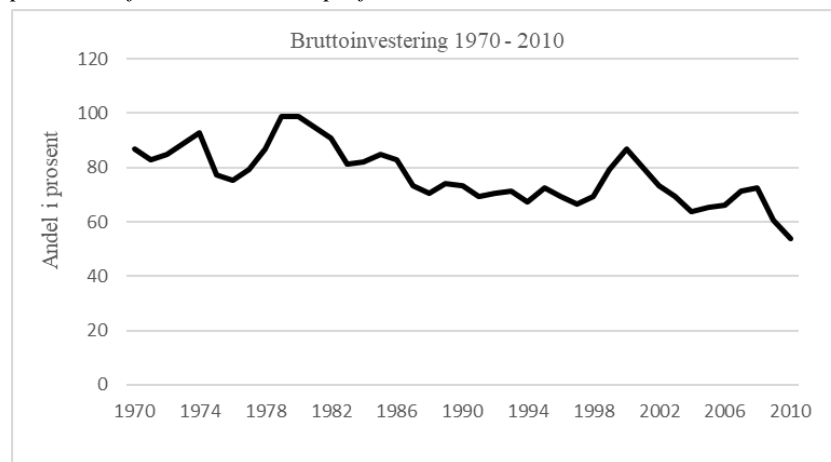
Figur 8 illustrerer denne utviklingen. Selv om profittandelen steg i foretakssektoren fra 1980-tallet, slo ikke dette ut i økt investeringsaktivitet i USA. Ser vi bort fra dotcom-bobla rundt år 2000, ser vi av figur 8 en trend til at en stadig mindre andel av foretakssektorens profitt ble pløyd tilbake i investeringer i sektoren. Denne utviklingen speilet samtidig en tendens til å omlokalisere industriell virksomhet fra de gamle industriregionene til nye områder i USA. Denne prosessen fikk etter hvert et langt større omfang gjennom å bygge ned industrikapasitet i USA og bygge opp virksomhet og produksjonskapasitet i utlandet enten via direkte utenlandsinvesteringer, FDI («Foreign Direct Investment»), eller i form av et kontrakt- og samarbeidssystem som ga det amerikanske selskapet indirekte kontroll med den utenlandske virksomheten «på armlengdes avstand».

Dette omslaget i de amerikanske storselskapenes strategi slo tydelig ut i inntektsstrømmene fra foretakssektoren til husholdningssektoren i form av renter, utbytte og ledelseskompensasjon. For å se nærmere på fordelingen av disse inntektsstrømmene deler vi den amerikanske økonomien i 3 sektorer: husholdningssektoren, offentlig sektor og foretakssektoren. I neste omgang kartlegger vi hvordan inntektsstrømmene (netto) som kommer fra offentlig sektor og fra foretakssektoren til husholdningssektoren fordeles i innenfor husholdningssektoren.²⁶

Husholdningssektoren lar vi bestå av tre grupper. Den første gruppen er den ene prosenten av den amerikanske befolkningen som er plassert i spissen av inntektspyramiden; den andre gruppen er de 60% av den amerikanske befolkningen som befinner seg nederst i inntektspyramiden, og den tredje gruppen er mellomsjiktet, tilsvarende de i mellomrommet 61% til 99% av den amerikanske befolkningen som er plassert i inntektspyramiden mellom

de to andre gruppene. Fra offentlig sektor består innteksstrømmen til husholdningssektoren av lønn og overføringer minus skatter og avgifter. Fra foretakssektoren består overføringene til husholdningssektoren av lønn, utbetalt overskudd, aksjeavkastning og andre finansinntekter.

Figur 8. Bruttoinvestering i amerikanske ikke-finansielle foretak som andel i prosent av foretakenes bruttoprofit.

Kilde: Milberg, William og Deborah Winkler, (2013): *Outsourcing Economics. Global Value Chains in Capitalist Development*. Cambridge University Press, figur 6.3, side 215.

Fra midt på 1980-tallet til 2014 økte den ene prosenten, befolkningsgruppen aller øverst i inntektspyramiden, sin andel av innteksstrømmene til husholdningssektoren fra de to andre hovedsektorene i amerikansk økonomi med om lag 8 prosentpoeng. I 2014 disponerte denne ene prosenten en årlig innteksstrøm på 3 000 milliarder dollar eller om lag 15% av USAs bruttoverdiskaping (BNP) som var i størrelsesorden 17 -18 tusen milliarder dollar. I tillegg mottok den samme gruppen 70% av kapitalinntektene overført fra foretakssektoren til husholdningssektoren. Det siste sier selvsagt noe om hvor konsentrert kapitaleierskapet i USA var og er.

For de 60% av befolkningen nederst i inntektspyramiden falt denne gruppens andel av innteksstrømmene til husholdningssektoren fra de to andre sektorene med om lag 3 prosentpoeng i løpet av denne 30 årsperioden. Nettooverføringene til denne gruppen fra offentlig sektor var positiv. Det vil si at lavinntektsgruppen som helhet betalte noe mindre i skatter og avgifter enn den fikk igjen i form av overføringer. Det er likevel mellomstjiktet i inntektsfordelingen, de i mellomrommet 61% til 99% av befolkningen, som i størst grad fikk sin andel av innteksstrømmen redusert. Denne andelen sank med om lag 5 prosentpoeng i 30 års perioden. Det er ikke overraskende at dette mellomstjiktet betalte mer i form av skatter og avgifter enn de fikk igjen

i form av overføringer fra offentlig sektor. Men grunnen til at dette mellom-sjiktet taper terreng, er først og fremst knyttet til fordelingen av inntektsstrømmen fra foretakssektoren. Brorparten av denne inntektsstrømmen havner i lomma på den ene prosenten.²⁷

Den nyliberale perioden fra midten av 1980 ble en gyllen tid for den ene prosenten av den amerikanske befolkningen i toppen av inntektspyramiden. For de 60% av befolkningen i den nederste delen av denne pyramiden fordampet den amerikanske drømmen i økende sosial og økonomisk usikkerhet kombinert med svekket tilgang til grunnleggende helsetjenester og reduserte muligheter for å sikre sine barn en god utdanning. Men kanskje det mest eksplosive innslaget i denne fordelingskonflikten er resultatet for mellom-sjiktet. De med lavest inntekt i dette sjiktet sto overfor økende trussel om sosial og økonomisk deklassering med sviktende økonomisk evne til å sikre seg viktige goder for levekår og sosial status som bolig, helsetjenester, utdanning og pensjonsvilkår. De som i dette mellom-sjiktet lå høyere oppe i inntektspyramiden, ble trolig enda mer oppsatt på å beskytte sin økonomiske og sosiale posisjon og om mulig enda mer allergisk mot velferdsstatelige prosjekt som ville innebære større skattebelastninger.

Denne utviklingen i inntektsfordelingen fikk også konsekvenser for privat konsum og finansieringen av det. De som kom tapende ut av denne fordelingsprosessen og så sine sosiale og økonomiske kår svekket, forsøkte å opprettholde tilvante levekår gjennom økt låneopptak. Ikke minst gjaldt dette utgifter som sikret tilgang til dyre markedsgoder koblet til helse, utdanning, boligeierskap og boliglokalisering. En raskt voksende og avregulert finanssektor var mer enn villig til å lånefinansiere denne etterspørselen. Den økte opplåningen ble så omfattende at den praksis tærte på pensjonssparingen. Husholdningssektorens lånegjeld økte jevnt og trutt fra 1985 til 2007 da den tilsvarte om lag 100% av USAs bruttonasjonalprodukt. Dette korthuset ramlet sammen i Den store finanskrisa.

Den øverste samfunnseliten økte ikke bare sin forhandlingsmakt når det gjaldt å karre til seg større deler av verdiskapingen i det amerikanske samfunnet. Dette var også et spørsmål om å skaffe seg et større manøvreringsrom for de profittdrevne økonomiske interessene relativt lønnsarbeiderne og deres evne til å fremme sine interesser i organiserte former. Et relativt kraftfullt virkemiddel i denne interessekampen var restrukturering («rasjonalisering») og geografisk omlokalisering av industriproduksjonen. Sammenhengen mellom reallønnsøkning og økt produktivitet i amerikansk økonomi ble nå brutt.²⁸ I den grad det sosiale reguleringsregimet i etterkrigstiden fram til 1970-tallet kan kalles et klassekompromiss, var dette kompromisset nå i full oppløsning og gravlagt i løpet av 1980-tallet. På slutten av 1970-tallet og begynnelsen av 1980-tallet begynte de store industriselskapene å omlokalisere industrivirksomhet fra de tradisjonelle industriområdene langs den nordlige og midtre delen av Østkysten og fra det

såkalte Rustbeltet. Her ble industrisysselsettingen redusert gjennom 1970-tallet og hele 1980-tallet. Til gjengjeld økte industrisysselsettingen langs Stillehavskysten og i stater i den sørlige delen av landet. Her økte industrisysselsettingen ut 1990-tallet. Først etter år 2000 falt industrisysselsettingen også i de nye industriområdene av USA.²⁹ I de gamle industriregionene ble eldre og relativt uproductive anlegg skrotet samtidig som omlokaliseringen av ny industrivirksomhet fortrinnsvis ble lagt til stater med fagforeningsfiendtlig «right-to-work»-lovgiving. Det betydde også en del for lokaliseringen at tilflyttingsregionen hadde god tilgang på arbeidskraft som var stabil, følgelig uten fagforeningstradisjoner og alternativ sysselsetting.

De store amerikanske konsernene kunne mer enn å flytte på industriell virksomhet innenfor USAs grenser. De var også i stand til å flytte den mest arbeidsintensive delen av produksjonen til Mexico og til Øst-Asia og Kina. I den grad vi her snakker om kostnadsjakt, var den strategiske kjernen i denne internasjonale kapitaloffensiven den samme som tidligere hadde slått ut i geografisk omlokalisering av industriproduksjonen innenfor USAs grenser. Men relokaliserings- og reorganiseringsprosessen av amerikansk industri i global skala fikk virkelig luft under vingene etter at Sovjetunionen fordampet og Kina åpnet landet for utenlandske kapitalinteresser. I løpet av 1990-tallet ble det skapt et veldig stort økonomisk rom med rik tilgang på billig arbeidskraft. Samtidig åpnet dereguleringen av internasjonal handel og kapitalstrømmer innenfor rammen av WTO, IMF og Verdensbanken et langt mer åpent handelsregime med tilgang til globale markeder med rimelig ensartet regulering. Dette tjente i høy grad de multinasjonale selskaperes strategiske armslag.

De multinasjonale selskapene setter dagsorden

Per definisjon har multinasjonale konsern hovedkvarter i et land, «hjemlandet», med underavdelinger i andre land, «utlandet» eller det som er noe vanskeligere å kartlegge: virksomhet i utlandet styrt indirekte på armlengdes avstand uten kontrollerende eierposisjon i den utenlandske aktiviteten. Selv om det blir antatt at disse selskapene har en stor innflytelse på den globale økonomien, er det ikke så enkelt å finne handfaste data som dokumenterer dette.

Ifølge en OECD-studie står de multinasjonale selskapene og deres utenlandske avdelinger for 33% av den globale verdiskapingen (BNP) fordelt på 21% i selskapenes hjemland og de resterende 12% i selskaperes utenlandske avdelinger. De multinasjonale selskaperes globale andel av privat sektors sysselsetting er i størrelsesorden 26%. For hver sysselsatt i utlandet er det i gjennomsnitt to sysselsatte i selskaperes hjemland. De aller fleste utenlandske underavdelingene (93%) tilhører multinasjonale konsern med hovedkontor i OECD-land. Det vil i denne sammenhengen si en liten gruppe land

bestående av USA, Storbritannia, Frankrike, Tyskland, Japan, Nederland og Sveits.³⁰

I 2014 sto de multinasjonaleselskapene for om lag halvparten av det globale eksport- og importvolumet. En stor del av denne handelen foregikk innenfor de multinasjonale selskapenes nettverk der deres utenlandske avdelinger var ansvarlig for rundt 30% av denne handelen.³¹ I stedet for å kontrollere underavdelinger i utlandet gjennom eierskap velger de multinasjonale selskapene i stigende grad å kontrollere leveransene på armlengdes avstand gjennom å inngå produksjons- og franchisekontrakter, lisensiering og likende med uavhengige utenlandske produsenter. Det vesentlige her er ikke eierskap, men kontroll, og hvordan denne mest økonomisk og praktisk kan utøves alt etter omstendighetene.

Et eksempel på dette er de såkalte fabrikkfrie («fabless») selskapene som etablerer fysisk produksjonsvirksomhet uten å kontrollere dem gjennom eierskap, men «på armlengdes avstand» gjennom kontrakter og avhengighetsforhold knyttet til markedsadgang (merkevare) og andre strategiske ressurser knyttet til FoU, kompetansetjenester og ledelse. Apple er et velkjent eksempel innenfor elektronikkområdet. Vi finner mange tilsvarende eksempel innenfor området tekstil, konfeksjon og skotøy. Selskapet NIKE, kjent merkenavn for joggesko, sysselsetter indirekte 800 000 i en verdikjede organisert i et nettverk av underleverandører som utfører spesialiserte oppgaver tett kontrollert av selskapets hovedkvarter i Beaverton, Oregon. Her foregår for øvrig mesteparten av selskapets FoU-virksomhet. Over 60% av produksjonen er lagt til Øst-Asia, de fleste produksjonsanleggene er i Kina (167 fabrikker), fulgt av Vietnam, Thailand, Indonesia og Malaysia.³²

Omfanget av verdenshandelen i regi av verdikjeder som er «fjernstyrt» av multinasjonale selskap på armlengdes avstand, er vanskelig å finne ut av ved hjelp av offentlig statistikk. UNCTAD har anslått at dersom man også tar hensyn til handelen i denne typen verdikjeder, foregår 80% av verdenshandelen i regi av de multinasjonale selskapene. Avstanden mellom OECDs anslag på 50% og UNCTADs anslag på 80% bygger muligens på et tynt datagrunnlag, men tallene mer enn antyder at de store multinasjonale selskapene er i stand til å strukturere og restrukturere handelen utfra det som tjener deres globale profittbaserte virksomhet best.³³

Omfanget av de multinasjonale selskapenes virksomhet i amerikansk økonomi gjenspeiler langt på vei disse selskapenes betydning i internasjonal økonomi.³⁴ For eksempel står disse selskapene for om lag halvparten av amerikansk eksport og import. Dette stemmer ganske godt overens med anslaget OECD gjør for disse selskapenes andel av verdenshandelen. Tilsvarende sammenfall finner vi for disse selskapenes andel av samlet sysselsetting. Denne innflytelsen var neppe særlig mindre da amerikansk sysselsetting stupte på begynnelsen av 2000-tallet.

Figur 9 viser profittstrømmen med opphav utenfor USA som andel av samlet profitt i etterkrigsperioden og fram til 2020. Rundt 1980 ble 3 av 20 dollar av foretakssektorens profitt rapportert å stamme fra utlandet. Førte år senere ble om lag 7 av 20 dollar rapportert å komme som overskudd fra utenlandsk virksomhet. Denne økningen skjøt fart særlig etter midten av 1990-tallet. Selv om en del av denne økningen skyldes skattemotiverte plasseringer, er likevel utviklingen i utenlandsk profittandel en illustrerende indikator for de amerikanske multinasjonale selskapers internasjonale offensiv.

Figur 9. Profitt rapportert fra utenlandsk virksomhet som andel (prosent) av samlet profitt i foretakssektoren, USA, 1948 – 2020.

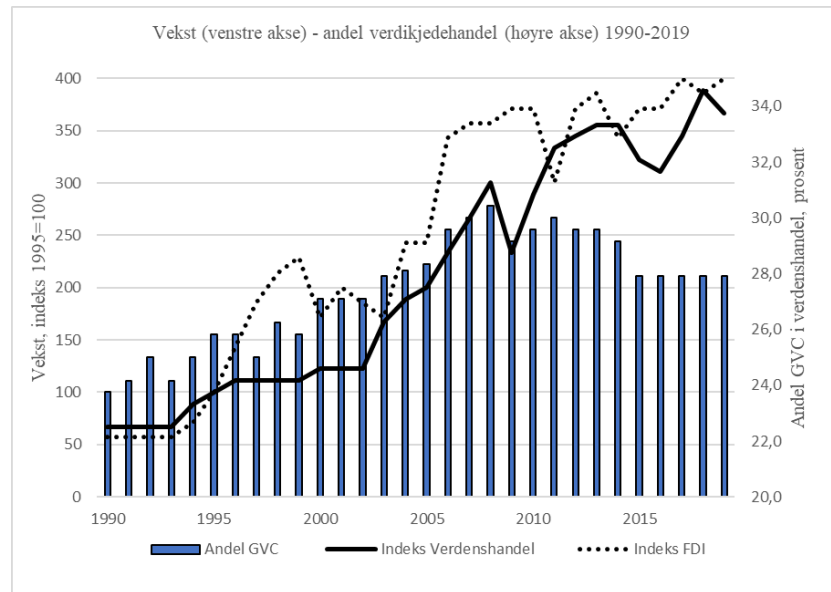
Kilde: 1948 – 2015: Bowles, Samuel, Richard Edwards, Frank Roosevelt & Mehrene Larudee (2018): *Understanding Capitalism*, New York: Oxford UP, side 156. 2015 – 2020: Bureau of Economic Analysis (BEA), Table 1.16, <https://apps.bea.gov>.

Figur 10 illustrerer den økonomisk raske globaliseringsfasen etter midten av 1990-tallet. Verdenshandelen vokste raskere enn den globale verdiskapingen fram til Den store finanskrisa. Etter det buttet det imot. Vi ser av figuren at de utenlandske direkte investeringsstrømmene (FDI) holder følge med veksten i verdenshandelen og vel så det. Når det gjelder verdikjedenes andel av verdenshandelen, ser vi at også den andelen øker mye i den samme tidsperioden.

Både veksten i direkte utenlandsinvesteringer, FDI, og handel gjennom verdikjeder er tydelig fotavtrykk fra de multinasjonale selskapene i internasjonal økonomi. I 2017 var 50% av FDI-strømmen knyttet til oppkjøp av bedrifter i utlandet. Det er nokså typisk for situasjonen etter Den store finanskrisa. Om lag 70% av disse oppkjøpene gjaldt bedrifter i Europa og USA. Dette var transaksjoner på tvers av nasjonale grenser i de rike landene der i hovedsak amerikanske og europeiske multinasjonale selskap posisjonerte seg i de rike landenes markeder og kompetansmiljø. Om lag 18% av disse

bedriftskjøpene var i Asia og 11% i Latin Amerika.³⁵ En stor og over tid stigende andel av disse oppkjøpene var knyttet til bedrifter innenfor tjenesteyting.

Figur 10. Vekst i verdenshandel og direkte utenlandsinvesteringer (FDI) vist som indeks i forhold til nivået i 1995 som er satt lik 100, se venstre akse. Verdikjedenes (GVCs) andel i prosent av verdenshandelen er vist som stolper i figuren og avleses på høyre akse.³⁶

Kilde: UNCTAD (2020): *World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic*. FN, Genève, figur IV.2, side 123.

Denne fordelingen illustrerer at de multinasjonale selskapenes ikke organiserer verdikjeden kun for å utnytte tilgangen på billig arbeidskraft i lav- og mellominntektsland. Den aller største andelen av disse kjedene består av aktivitet som er rettet inn mot markedsområder i de rike landene. Hensikten med disse aktivitetene er å oppnå markedstilgang og kundenærhet for å redusere kostnadene ved å bringe varen og tjenestene fram til forbrukerne og forsvare sine markedsandeler. Denne aktiviteten omfatter også å etablere seg i kompetansmiljø og å kjøpe opp bedrifter med spissteknologisk virksomhet som er strategisk for det multinasjonale selskapets kjernevirksomhet og strategiske kontroll.

Hvor stor denne aktiviteten er kan illustreres ved å se på hvordan *verdiskapingen* i underavdelinger av amerikanske multinasjonale selskap fordeler seg på de 10 største mottakerlandene for amerikansk direkte utenlandsinvesteringer, (FDI). På topp finner vi Storbritannia og Canada med henholdsvis 21,6% og 14,9% av verdiskaping i amerikanske underavdelinger

lokalisert i de 10 landene. Deretter følger Irland med 11,8%, Tyskland med 10,4%, Kina med 8,5%. Nederland med 7,3%, Sveits med 7,1%, Frankrike med 6,3, Japan med 6,0% og til slutt Mexico med 5,9%.³⁷

Vi ser at mesteparten av verdiskapingen i underavdelinger av amerikanske multinasjonale selskap foregår i de rike landene med de største markedene og med størst tilgang til arbeidskraft med høy kompetanse. For eksempel er virksomheten til amerikanske selskap i Irland relativt stor. Etableringene akkurat her er motivert av gunstige skattebetingelser, men det grunnleggende motivet for denne europeiske lokaliseringen er å skape operasjonsplattformer for å dekke det indre europeiske markedet. Det som muligens overrasker, er at virksomheten i Kina og Mexico er relativt beskjeden sammenlignet med omfanget av de amerikanske selskapers aktivitet i de rike landene.

De multinasjonale selskapers verdikjeder knyttet til aktiviteten i de rike landene har en horisontal struktur der selskapers underavdelinger i liten grad selger mellomprodukt til hverandre. De er ganske likeartede virksomheter lokalisert i ulike markeder og/eller i utnytter tilgangen til ulike kompetansemiljø i de rike landene. Et eksempel på det siste er flyprodusenten Boeings organisering av underleveranser til produksjonen av flymodellen 787. Sytti prosent av komponentleveransene til denne flyproduksjonen er fordelt på 50 underleverandører i 8 høyinntektsland (Japan, Italia, Sør-Korea, Frankrike, Sverige, Canada, Storbritannia og Australia).³⁸

I denne horisontale strukturen av nokså likeartede underavdelinger yter morselskapet generiske tjenester knyttet til finansiering, ledelse, FoU, lisensiering av patentrettigheter og merkenavn. Dette er tjenester som typisk tilhører morkonsernets kjernevirksomhet. Ved å betjene flere underenheter i verdikjeden kan morselskapets kostnader knyttet til de samme generiske tjenestene fordeles på flere parallelle noder lokalisert i ulike markeder og/eller kompetansemiljø. Dette gir morselskapet kostnadsfordeler eller en slags stordriftsfordel i utnyttelsen av selskapets kjernevirksomhet samtidig som underavdelingenes aktiviteter gir inntekter fra lisenser og intellektuelle rettigheter.

Verdikjeder som spenner på tvers av land med ulikt økonomisk og teknologisk utviklingsnivå, har en mer vertikal struktur i den forstand at den relative arbeidsintensive virksomheten lokalisert i et lavinntektsland er avhengig av tjenester og produksjonsinput lokalisert i høykompetansemiljø i høyinntektsland. Den profittstrategiske kjernen i denne formen for verdikjeder er uansett å dra fordel av kostnadsforskjeller og tilgang til billig arbeidskraft i lav- og middelinntektsland. NIKE-eksemplet presentert ovenfor, er ett eksempel på en slik verdikjede. Et annet ofte brukt eksempel er hentet fra verdikjeden til Apples iPhone. Tallene er fra 2015. Samlet kostnader for produksjon og transport av en iPhone til det amerikanske markedet er satt til 329.99 dollar. Av dette kostnadsbeløpet er 194.04 dollar

fabrikkkostnader i form av komponenter og montasje. Den siste aktiviteten foregår i hovedsak i Kina. Disse kostnadsbidragene fordeler seg på ulike produksjonsland på følgende måte: Sør-Korea 41,3%, Tyskland 8,3%, Frankrike 1,7%, Japan 0,3%, USA 12,7%, Kina 3,4% og «andre» 32,3%. Utsalgspris for iPhone i det amerikanske markedet er satt til 600 dollar.³⁹

Avstanden mellom fabrikk- og leveransekostnader på 329.99 dollar og utsalgspris på 600 dollar er Apples tilsynelatende overskudd på 270.01 dollar. Dette overskuddet er 45% av utsalgsprisen og framstår som et heftig pris-påslag. Problemet med dette regnestykket er de ikke-registrerte («usynlige») kostnadene knyttet til bidragene fra morselskapet i form av opplæringskostnader, programvare, FoU og intellektuelle rettigheter, finanstjenester, markedsføring, markedskunnskap og verdi av merkevare. Dette er immaterielle tjenester som tilhører Apples kjernekompetanse, og som er relativt kostbare å reproducere. Men dette er samtidig de strategiske tjenestene som gjør det mulig for selskapet å kontrollere verdikjeden og suge mest mulig profitt ut av den. Hva som kan regnes som «reelle» kostnader, og hva som er den oligopolistiske merprofitten, den økonomiske renten, av disse tjenestene, er selvsagt et veldig omstritt økonomisk, men ikke minst politisk tema.

Apple-eksemplet bringer oss tilbake til figur 7, side 19. I denne figuren ser det ut som Kina fosser fram i eksport av IKT-produkt på bekostning av Japan og USA. Tabell 1 understreker dette poenget enda tydeligere. Tabellen viser utviklingen i ulike lands andel av den globale kapasiteten innenfor fysisk produksjon av halvledere. Et lands andel er vist i prosent for årene 1990, 2000 og 2010. For 2020 er prosentvis andel estimert.

Tabell 1. Den globale fordelingen av installert produksjonskapasitet av halvlederutstyr. Andel i prosent 1990, 2000, 2010, 2020E (estimert) og 2030P (prognose).

Land	1990	2000	2010	2020E	2030P
USA	37	19	13	12	10
Europa	44	24	13	9	8
Japan	19	17	18	15	13
Sør-Korea	-	13	15	21	19
Taiwan	-	22	22	22	21
Kina	-	-	11	15	24
Andre	-	5	8	6	5
Sum	100	100	100	100	100

Kilde: Varas, Antonio, Varadarajan, Raj, Goodrich, Jimmy og Yinug, Falan, (2020): *Government Incentiv and US Competitiveness in Semiconductor Manufacturing*, BCG (Boston Consulting Group) og SIG (Semiconductor Industry Association), side 7.

Tabellen viser at de «vestlige» industrilandenes andel av den globale produksjonskapasiteten for halvledere har falt fra 60% i 2000 til anslagsvis 31% i

2020. Til gjengjeld har Sør-Korea, Taiwan og Kina økt sin andel fra 35% til 58%. Fordelingen av den globale produksjonen av halvledere mellom de rike industrilandene i det globale Nord og landene i Øst-Asia inkludert Kina er bokstavelig talt snudd på hodet i løpet av en 20-års tid.

Nedgangen for Europa kan langt på vei tolkes som at kontinentet er parkert på sidelinja i dette teknologiske og økonomiske kappløpet innenfor den mest avanserte produksjonen av halvledere. Japan holder til en viss grad stillingen, men har også problem med å henge med.⁴⁰ Nedgangen for USA synes like dramatisk som for Europa, og gir noe av bakgrunnen for angsten som fyrer opp USAs proteksjonistiske kjøp mot Kinas økonomiske og teknologiske ekspansjon og ambisjoner. Men dette må ikke nødvendigvis tolkes som at USA er på hælene i denne teknologiske tvekampen eller mer presist: at de amerikanske multinasjonale selskapene er det.

Da importen fra Kina til de rike landene i det globale Nord skjøt fart på 1990-tallet og videre inn på 2000-tallet, var mer enn halvparten av Kinas eksport produsert i montasjefabrikker lokalisert i «frihandelssoner». Disse var etablert for å trekke til seg utenlandsk kapital og innrettet kun for eksportvirksomhet. Over 60% av eksporten kom fra anlegg eid av utenlandske kapitalinteresser eller med en utenlandsk eierposisjon på minst 25%. Vanligvis hadde den kinesiske bedriftsledelsen i disse produksjonsanleggene full råderett over anskaffelsen av komponenter som ble brukt i montasjen av eksportproduktene. Disse komponentene kunne importeres toll- og avgiftsfritt forutsatt at hele produksjonen ble eksportert. Den kinesiske bedriftsledelsen bestemte også hvordan produksjonen skulle foregå, men de strategiske tjenestene knyttet til markedsføring, salg og liknende var i hendene på det multinasjonale eierselskapet lokalisert i USA eller i noen tilfeller Japan og Europa.⁴¹

I perioden 2007 til 2020 har andelen av Kinas industrieksport klassifisert ifølge OECD-standard som høyteknologi, svingt rundt 30%.⁴² Kinas eksport innen dette segmentet er dominert av IKT-produkt innenfor områdene elektronikk, kommunikasjonsteknologi, datamaskiner og kontormaskiner. Det er derfor ikke tilfeldig at figur 7 viser at Kinas eksportandel av IKT-produkt vokste raskt fram til 2006 og stabiliserte seg på 30% som tilsvarer OECDs anslag på høyteknologiprodukt i Kinas eksport. Men som Apple-eksemplet antyder har fortsatt en god del av denne «høyteknologiekporten» sitt utspring i montasjeoperasjoner i store fabrikanlegg der det kinesiske bidraget til produktets eksportverdi er relativt beskjedent.

I Apple-eksemplet vil eksporten av iPhone fra montasjefabrikken i Kina og skipet til det amerikanske markedet bli registrert i handelsstatistikken som amerikansk IKT-import fra Kina til en verdi av 329,99 dollar. Men som vi ser, er det kinesiske bidraget i dette tilfellet svært beskjedent. Pussig nok er USAs bidrag i form av komponenteksport til montasje av iPhone i Kina for langt større. Krysskoblingene i Apples verdikjede utløser med andre ord et

større eksportbidrag fra USA til Kina enn det kinesiske verdibidraget i eksporten av ferdigmonterte iPhoneer fra Kina til USA! Dette illustrerer hvordan leveransekoblingene i verdikjedene gjør det vanskelig trekke skråsikre konklusjoner om det økonomiske og teknologiske «styrkeforholdet» mellom Kina og USA. Førsteintrykket som figur 7 gir og tallmaterialet figuren bygger på, kan fort lede oss på villspor i dette spørsmålet.

Ifølge tabell 1 er USAs andel av den globale fysiske produksjonskapasiteten av halvledere nede i 12%. Men dette er ikke hele historien. USA og amerikanske selskaper har i virkeligheten godt grep om produksjonen av kritiske input i den fysiske produksjonen av halvledere. Ikke minst gjelder dette den mest krevende produksjonen av halvledere på teknologifronten.⁴³ De kritiske inputleddene i den avanserte halvlederproduksjonen er kontrollert av et relativt lite antall foretak der amerikanske selskaper som regel er godt representert. For eksempel når det gjelder EDA-verktøy, («Electronic Design Automation»), har amerikanske produsenter en markedsandel på 85%. EDA-verktøy er programvare og dataverktøy for simulering, design og verifikasjon av databrikkenes utforming *før* de overhodet kan settes i produksjon. USAs markedsandel knyttet til opphavsrettigheter og intellektuelle rettigheter til designprinsipper for integrerte kretser er 52%. USA har en tilsvarende andel når det gjelder utstyr for produksjon av integrerte kretser. Det er også typisk at de amerikanske selskapene har en ganske stabil markedsandel mellom 45–50% av det globale salget av halvledere.⁴⁴

I praksis betyr dette at multinasjonale amerikanske selskaper har en rimelig heldekkende kontroll på struktureringen av handelsstrømmer, lokaliseringen av kompetansetjenester og fysisk produksjon som tjener disse selskapenes globale profittstrategi innenfor halvlederteknologien. Dette betyr imidlertid ikke at disse selskapene, alle som en, i framtiden vil lokalisere og bygge ut kompetansemiljø som er strategisk viktige for USAs stormaktsposisjon, *innenfor* USAs grenser. Det avhenger av selskapenes strategiske konkurranseposisjon og profittkalkyler. Resultatene av disse kalkylerne er selvsagt påvirket av ulike former for politisk risiko og restriksjoner som USA som statsmakt og andre statlige aktører legger på disse beslutningene. Men langsiktige amerikanske nasjonale hensyn veier neppe tungt i disse kalkylerne med mindre de kan utnyttes til de amerikanske selskapenes fordel.

Avslutning

Etter markedsreformene på 1980-tallet og 1990-tallet har Kina gjennomgått en oppsiktsvekkende rask økonomisk vekst og industrialiseringsprosess. Denne prosessen har omfattet en massiv kapitalakkumulasjon og en meget rask produktivitetsvekst. Denne utviklingen har sendt sjokkbølger gjennom verdensøkonomien og skapt store skjelvninger i et globalt godt forskanset økonomisk og teknologisk makthierarki. Men dette iøynefallende resultatet

gjør det lett å glemme at Kina ennå har en lang vei å gå før landet når den økonomiske og teknologiske utviklingsfronten i brei forstand. I 1990 var Kinas bruttonasjonalprodukt (BNP) per hode 3,5% av USAs. I 2010 var dette forholdstallet økt til vel 16%, og i 2019 var det 25%. Da Japan møtte veggen rundt 1990, var Japans BNP per hode 77% av USAs. I dag er dette forholdstallet for Japan 67%.⁴⁵

Dette antyder at Kina ligger godt bak den «generelle» økonomiske og teknologiske utviklingsfronten. Ofte eksemplifiseres dette ved å peke på Kinas hinderløype på veien mot å produsere de mest avanserte halvleder-komponentene for bruk i mobiltelefoner, AI-system og superdatamaskiner. Det er en karakteristisk forskjell mellom halvledere som Kina er en stor-eksportør av og halvledere som landet er en storimportør av. Kinas store eksportvolum av IKT-produkt er avhengig av tilførselen av avanserte logikk- og minnebrikker produsert på Taiwan, i Sør-Korea eller USA, mens Kinas eksporter egenproduserte halvledere som typisk ligger to/tre utviklingstrinn (4 til 6 år) bak teknologifronten.

Denne utviklingskløfta er ikke så lett å hoppe over ikke minst fordi avansert halvlederproduksjon er avhengig av flere kritiske input i form av produksjonsutstyr, programvare og designprinsipp. Dette er ledd i halvleder-verdikjeden som ikke bare er kritisk for den fysiske produksjonen av avanserte halvledere, men disse leddene i verdikjeden er i sin tur er avhengig av nær interaksjon med avansert fysisk halvlederproduksjon for sin egen forskning og produktutvikling. Lykkes USA med å avskjære Kinas tilgang til denne kjeden av gjensidig avhengighet knyttet til fronten innen halvleder-teknologien, vil dette gi Kina store problem med å ta initiativet i dette teknologikapløpet.

Dette er selvsagt det strategiske målet med USAs handelskrig mot Kina, men applausen fra de store amerikanske multinasjonale selskapene for denne krigføringen er ganske avmålt. Det er minst tre viktige grunner til dette. For det første er Kina i verdensmålestokk den største kunden for halvledere slik at det å redusere denne inntektskilden vil stenge selskapene ute fra et viktig og voksende marked. Dette vil ikke bare redusere profittstrømmene, men også selskapenes evne til å finansiere sin FoU-virksomhet innenfor dette strategiske teknologiområdet. Dette vil gjøre selskapene mer avhengige av subsidier fra den amerikanske staten for å finansiere dette svært kapitalintensive teknologiområdet. For det andre vil denne formen for handelskrig utløse motstrategier der ikke bare Kina, men også andre innovasjons- og ressurssterke land vil forsøke å skjerme seg fra amerikansk sanksjonspolitikken ved å gjøre seg mindre avhengig av kritisk input fra amerikanske leverandører. Dette vil svekke de amerikanske multinasjonale selskapenes kontroll over kritiske input i verdikjedene og dermed også deres evne til å høste oligopolistisk merprofitt av disse kjedene. For det tredje og geostrategisk mest avgjørende: de største og raskest voksende markedene vil

de neste 20-30 årene vil ligge i Asia der Kina er blitt den sentrale økonomiske omdreiningsaksen.

Den amerikanske sanksjonspolitikken påfører de multinasjonale selskapene, også de amerikanske, en stor strategisk ulempe og økonomiske tap gjennom å hindre dem i å utnytte de raskt voksende markedene i Asia, ikke minst i Kina. Allerede i dag ser vi sterke signal som peker mot regionalisering av verdensmarkedet. Særlig synes en slik utvikling å være på gang innen IKT-segmentet i form at ulike standarder innen halvleder-teknologi, operativsystem og håndtering av data. Framveksten av denne typen dobbeltstandarder kan resultere i en todeling verdensmarkedet i et asiatiske og vestlig område. I det sterkt voksende asiatiske området dominerer i dag Kina suverent som den sentrale eksportnoden.⁴⁶ Kina er den største eksportøren av varer og tjenester til de fleste asiatiske landene og har i løpet av de siste 20 årene skjøvet Japan til side som sentral eksportnode i de asiatiske handelsnettverkene. Kina har i tillegg en sentral posisjon som det største markedet for andre asiatiske lands eksport av varer og tjenester.

I Europa har Tyskland en tilsvarende dominerende posisjon som eksportnode på linje med Kinas markedsposisjon i Asia. En todeling av verdensmarkedet i en «vestlig» USA-dominert del og i en «asiatisk» Kina-dominert del vil neppe være et scenario som tjener amerikanske multinasjonale selskaper strategiske posisjon. I Asia vil Kina langt på vei fungere som strukturerende portvakt for de store og voksende markedene. I de stagnerende markedene i de rike vestlige landene vil Tyskland bli svært opptatt av å utvikle og skjerme sin rolle som det sentrale økonomiske navet i det europeiske markedsområdet.

Siden USA ikke kan gi de multinasjonale selskapene tilfredsstillende ryggdekning som garantist for en åpen økonomisk verdensorden, er insentivene for de amerikanske selskapene mindre for å føye og bøye seg for den amerikanske statsmaktens proteksjonistiske politikk med mindre dette gir noen taktiske gevinster som det er verdt å betale litt for. Det er lenge siden ledelsen i de store amerikanske selskapene flokket seg hand i hand med talsmenn for selskapenes lønnsarbeidere og fagforeninger før de ga seg i vei til Washington for å presse den mektige amerikanske statsmakten til å vedta en proteksjonistisk lovgivning som skulle stanse japansk import. Dette er ikke 1980-tallet og Kina er ikke Japan.

NOTER

- 1) Takk til Rune Skarstein og en anonym fagfelle for grundige og konstruktive kommentarer.
- 2) Bown, Chad, (2020): «Covid-19: China's export of medical supplies provides a ray of hope», *PIIE Trade and Investment Policy Watch*, Washington DC: Peterson Institute for International Economics, 26. Mars, 2020.

- 3) Bown, Chad og Melina Kolb, (2021): «Trump's Trade War Timeline: An Up-to-Date Guide» *PIIE Trade&Investment Policy Watch Blog*, Washington DC: Peterson Institute for International Economics 4. oktober, 2021.
- 4) For en gjennomgang og evaluering av USAs industripolitikk 1970 – 2020 se Hufbauer, Gary Clyde og Euijin Jung, (2021): *Scoring 50 Years of US Industrial Policy, 1970 – 2020*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics, (PIIE).
- 5) Begrepet «The Washington Consensus» ble først formulert av den kjente økonomen John Williamson i en artikkel publisert i 1990. Artikkelen konkluderte med et tipunksprogram. Disse punktene oppsummerte tiltak som skulle bringe landene i Latin-Amerika på fote etter ti år med økonomiske kriser og tilbakegang. Dette tipunksprogrammet dømte Williamson: *the Washington Consensus*. Muligens til forfatterens store overraskelse fikk disse ti punktene, myntet på tilstanden i Latin-Amerika, et eget liv som kanoniserte tipunkskatekisme for økonomisk regulering overhodet, og som sådan ble de innarbeidet i WTOs, IMF's og Verdensbankens mandat og praksis. Williamsons tipunksanbefalinger falt åpenbart sammen i tid med sterke ideologiske strømninger. Se for øvrig: Williamson, John, (2004): «The strange history of the Washington consensus», *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 27, Nr 2.
- 6) Acemoglu, Daron, David Autor, David Dorn, Gordon H. Hansen og Bredan Price, (2016): «Import competition and the Great U.S. Employment Sag of the 2000s», *Journal of Labor Economics*, 34(S1), side 141 – 198.
- 7) Det er viktig å understreke at den dramatiske utviklingen i industrisyssetningen ikke gir tilsvarende negativt utslag i omfanget av i USAs industriproduksjon. Målt i 2015-dollar økte USAs industriproduksjon i perioden 2000 til 2007 med 2,9% per år. Dette er en del lavere enn i perioden 1987 til 2000 da den i gjennomsnitt økte med om lag 3,8% per år. Det største vekstbidraget kom fra IKT-industrien i begge periodene. Kilder: Levinson, Marc (2018): «U.S. Manufacturing in International Perspective», *Congressional Research Service*, R42135, februar 2018, tabell 1, side 6 og World Bank Data: <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.KD?locations=US>.
- 8) Se for eksempel Lawrence, Edwards og Robert Z. Lawrence, (2013): *Rising Tide: Is Growth in Emerging Economies Good for the United States?* Washington DC: Peterson Institute for International Economics, (PIIE)
- 9) Tallanslagene som brukes bygger på Acemoglu m.fl (2016). Opplysningene om hvilken industrisektor som er spesielt rammet er hentet fra Feenstra, Robert C. og Akira Sasahara, (2017): «The 'China Shock', Exports and U.S Employment: A Global Input-Output Analysis», *NBER Working Paper No 24022*. Denne studien tar også med de positive effektene på amerikansk industri som følge av økt eksport inkludert eksport til Kina som et økende marked for USAs næringsliv. Den kanskje mest kjente studien er Autor, David, David Dorn og Gordon F. Hansen, (2013): «The China Syndrome: Local Labor Market Effects of Import Competition in the United States», *American Economic Review*, 103 (6). Dette forskningsbidraget analyserer effekten av økt importkonkurranse fra Kina mellom 1990 og 2007 og betydningen av økt importkonkurranse for lokal arbeidsløshet, lavere yrkesaktivitet og lavere lønn i amerikanske lokalsamfunn. Denne studien blir på mange måter fulgt opp i studien til Acemoglu m.fl (2016). Se også Feenstra, Robert C., Hong Ma og Yuan Xu, (2019): «US Exports and Employment», *Journal of International Economics*, 120, s 46-58.

- 10) Gruppen av vesteuropeiske land er Tyskland, Frankrike, Storbritannia, Italia, Spania, Sverige og Danmark, se Chancel, Lucas, (2019): *Ten facts About Inequality in Advanced Economies*, <https://www.pie.com/sites/default/files/document/Chance>, figure 14
- 11) Levinson, Marc (2018): op.cit. figure 2, side 12.
- 12) Se for øvrig Rune Skarsteins artikkel: «USA: Økonomiske og sosiale endringer i ei hegemonimakt i trengsel» i dette nummeret av Vardøger.
- 13) Blanchet, Thomas, Lucas Chancel og Armory Gethin, (2019): *How Unequal is Europe? Evidence from Distributional National Accounts, 1980 – 2017*, (<https://wid.world/document/bcg2019-full-paper/>), Working Paper 2019/06.
- 14) Bowles, Samuel, Richard Edwards, Frank Roosevelt og Mehrene Larudee, (2018): *Understanding Capitalism*. Oxford University Press, side 150.
- 15) Halevi, Joseph, (2019): *The Political Economy of Europe since 1945. A Kaleckian Perspective*; og samme forfatter, (2019): *Europe 1957 to 1979: From the Common Market to the European Monetary System*. Institute of New Economic Thinking, Working Paper No 100 og 101.
- 16) Se Mann, Michael, (2013): *The Sources of Social Power. Globalizations, 1945 – 2011*, bind 4, Cambridge University Press, særlig kapittel 5. Se også Chamberlin, Paul Thomas, (2018): *The Cold War's killing Fields. Rethinking the Long Peace*. Harper, New York.
- 17) Koo, Richard C, (2018): *The Other Half of Macroeconomics and the Fate of Globalization*, Wiley, New York.
- 18) Ibid, side 230
- 19) International Monetary Fund, (2021): *World Economic Outlook: Recovery During a Pandemic – Health Concerns, Supply Disruptions, Price Pressures*. Washington, DC, October, side 61.
- 20) Feenstra, Robert C. og Alan M. Taylor, (2021): *International Economics*. MacMillan, New York, 5. Utgave, side 287. Samtidig har vi en tilsvarende handelskonflikt mellom USA og Japan knyttet til halvlederproduksjon og konsumelektronikk. Se Bown, Chad P. (2020): *How the United States marched the semiconductor industry into its trade war with China*. Peterson Institute for International Economics (PIIE) Working Paper 20-16, side 7 - 10.
- 21) På samme tid foregår det en tilsvarende handelskonflikt mellom USA og Japan knyttet til halvlederproduksjon og konsumelektronikk. Se Bawn, Chad P. (2020): *How the United States marched the semiconductor industry into its trade war with China*. Peterson Institute for International Economics (PIIE) Working Paper 20-16, side 7 - 10.
- 22) Den tilsynelatende parallellen mellom USA og Japan når det gjelder eksport av IKT-produkter, kan i noen grad skyldes at begge landene har stått for en betydelig utflagging av industriell virksomhet, ikke minst innenfor IKT-området. Japan var en pioner gjennom å flagge ut produksjonsvirksomhet til viktige japanske eksportmarkeder i Øst-Asia. Den umiddelbare årsaken til dette var den sterkt stigende verdien på japanske yen i siste halvpart av 1980-tallet. Bruker vi FDI/BNP som indikator på utflaggingsaktiviteten, øker Japans utflagging av industrivirksomhet mye like før 1980. (FDI står for Foreign Direct Investment). Først på 1990-tallet starter utflaggingsvirksomheten i USA å øke betydelig, mens den faller i Japan. Et stykke etter tusenårsskiftet tar den japanske utflaggingsaktiviteten seg igjen kraftig opp og overgår USA. Det er et problem med å bruke FDI/BNP som indikator for utflaggingsvirksomheten

siden vi går glipp av utflagging som kontrolleres av multinasjonale selskap på en armlengdes avstand. Dette gjelder ikke minst den japanske utflaggingen på 1980-tallet med sterke innslag av keiretsu-tradisjonen. Kilder: World Bank Open Data og Deseatnicov, Ivan, Konstantin Kucheryavyy og Kyoji Fukao (2021): «Exports, trade costs and FDI entry: evidence from Japanese firms». UNCTAD: *Transnational Corporations, Investments and Development*. Volume 28, 2021, nummer 3, New York

- 23) For en utdypende drøfting av denne problemstillingen se Lars Mjøsets artikkel i dette nummeret av *Vardøger*.
- 24) Se for øvrig Egil J Skorstad, (2021): *Organisasjonsformer. Arbeidsvilkår og effektivitet*. Oslo, Gyldendal. Boka drøfter blant annet forskjellene mellom Toyota-systemet og det fordristiske systemet og konsekvenser for arbeidsvilkår og bedriftsstrategier illustrert gjennom komparativt empirisk materiale.
- 25) For en mer utførlig drøfting se: Lazonic, William, (2009): *Sustainable Prosperity in the New Economy? Business Organization and High-Tech employment in the U.S.* Kalamazoo, Mi., The Upjohn Institute.
- 26) Det følgende er hentet fra Taylor, Lance og Øzlem Ömer, (2020): *Macroeconomic Inequality from Reagan to Trump, Market Power, Wage Repression, Asset Price Inflation, and Industrial Decline*. Cambridge, Cambridge University Press. Fordelingsdataene presentert i teksten, bygger på nasjonalregnskapstall for USA strukturert i en såkalt SAM-matrise som viser inntektsstrømmene mellom ulike sektorer, i dette tilfellet: husholdningssektoren, foretakssektoren og offentlig sektor.
- 27) For en langt mer utførlig analyse av den veldig skjeve inntektsfordelingen i USA og konsekvensene av denne se Rune Skarsteins artikkel: «USA: Økonomiske og sosiale endringer i ei hegemonimakt i trengsel» i dette nummeret av *Vardøger*.
- 28) For dokumentasjon og mer utførlig drøfting av dette temaet se Shaikh, Anwar (2016): *Capitalism, Competition, Conflict, Crises*, New York: Oxford University Press, kapittel 14.
- 29) For en mer presis beskrivelse av den regionale utviklingen i USAs industrisystemet se Theresa C. Fort, Justin Pierce and Peter Schott, «New Perspectives on the Decline of US Manufacturing Employment», *Journal of Economic Perspectives*, 2018. 32(2): 47-72.
- 30) OECD (2018): *Multinational enterprises in the Global Economy. Heavily debated but hardly measured*. OECD Policy Notes. (<https://www.oecd.org/industry/ind/MNEs-in-the-global-economy-policy-note.pdf>).
- 31) Ibid.
- 32) Dataene er hentet fra Dicken, Peter, (2015): *Global Shift. Mapping the Changing Contours of World Economy*. New York, The Guilford Press, sjuende utgave, side 160.
- 33) <https://unctad.org/press-material/80-trade-takes-place-value-chains-linked-transnational-corporations-unctad-report>;
- 34) For en mer utførlig analyse av de multinasjonale selskapers betydning for amerikansk økonomi se Foley, Fritz C., James R. Hines og Raymond J. Mataloni, (2021): «Multinational Activity in the Modern World» i Foley, Fritz C., James R. Hines, og David Wessel (eds): *Global, Goliaths: Multinational Corporations in the 21st Century*, Brooking Institution Press, Washington, D.C.

- 35) Chari, Anusha, (2020): «The international market for corporate control». *NBER Working Paper No 26843*.
- 36) UNCTAD (2020): *World Investment Report 2020. International Production Beyond the Pandemic*. FN, Genève, figur IV.2, side 123. UNCTADs anslag på GVCs andel av verdenshandelen synes lavt. Det virker også inkonsistent med UNCTADs anslag på de multinasjonale selskaperes innflytelse på 80% av verdenshandelen. Dette empiriske spørsmålet krever en rimelig presis metodisk definisjon av GVC. Her spriker forskningslitteraturen. Se for øvrig Antras, Pol, (2020): «Conceptual Aspects of Global Value Chains». *The World Bank Review*, side 1-24. Verdensbankens anslag for GVCs andel av verdenshandelen ligger jevnt over 20% høyere enn UNCTADs anslag vist i figur 10. Ser man på endring i andelen over tid, gir de to typene anslag et noenlunde likt bilde. Det er hovedsaken her.
- 37) Oldenski, Lindsay (2021): «Do Multinational Firms Export Jobs?» I Foley, Fritz C. m.fl op.cit. (note 34), side 230, figure 6-1.
- 38) Antras, Pol, (2020): «De-Globalisation? Global Value Chains in the Post-Covid-19 Age»; *NBER Working Paper, No 28115*, side 28.
- 39) Brennan, Louis og Ruslan Rakhmatullin, (2015): *Global Value Chains and Smart Specialisation. Thematic Work on Understanding of Global Value Chains and their Analysis within the Context of Smart Specialisation*; EUR 27649 EN; doi: 10.2791/44840.
- 40) Se Morozov, Evgeny (2021): «Brikkene i framtidens globale spill», *Le Monde diplomatique*, nr. 8, august 2021.
- 41) Feenestra, Robert C. og Hanson, Gordon H, (2005): «Ownership and control in Outsourcing to China: Estimating the Property Rights Theory of the Firm.» *Quarterly Journal of Economics*, 120(2), side 729-762.
- 42) <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>
- 43) For en god skisse av den globale leveransestrukturen og de strategiske produksjonstrinnene i halvlederproduksjonen se Bown, (2020) op.cit. side 19.
- 44) Varas, Antonio, Varadarajan, Raj, Goodrich, Jimmy og Yinug, Falan, (2020): *Government Incentiv and US Competitiveness in Semiconductor Manufacturing*, BCG (Boston Consulting Group) og SIG (Semiconductor Industry Association).
- 45) Siden vi her forsøker å indikere et lands relative «utviklingsnivå» ved å sammenligne levestandard uttrykt som BNP per hode, velger vi å gjøre BNP-tallene sammenlignbare gjennom bruk av internasjonalt kjøpekraftskorrigert dollar, PPP 2017- dollar. Kilde: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?locations=US-CN>
- 46) Empirisk bygger de følgende utsagnene på Hao Xiao, Bo Meng & Jiabai Ye og Shantong Li, (2020): «Are global value chains truly global?», *Economic Systems Research*, 32(4), side 540-564. Verdiskapingsbidragene brukes som målestokk for å unngå dobbelttelling. Metodikken er basert dekomponering av kryssløpsstrømmer som omfatter 62 land og 35 produksjonssektorer innenfor hvert land.

Rune Skarstein

USAs DOLLARMAKT¹

Medan USAs realøkonomiske og politiske dominans ser ut til å ha blitt svekka dei siste tiåra, er landet sin militære og finansielle dominans kanskje sterkare enn nokon gong.² Gjennom sitt system av bankar, meklarhus og forsikringsselskap har USA finansielle tentaklar over heile kloden. Desse finansinstitusjonane sine transaksjonar (lån, betalningar, aksjehandel og annan verdipapirhandel, valutahandel, forsikringstransaksjonar osv.) har nesten alltid US dollar på den eine sida av transaksjonen. Den mest «internasjonaliserte» banken er Citigroup. Målt i totale aktiva var denne banken den fjerde største i USA i 2021. Ifølgje «Bankrate» har Citigroup 1800 avdelingar utanfor USA, mot 700 innanlands. I 2013 utgjorde Citigroup sine inntekter på verksemd utanfor Nord-Amerika to tredjedelar av banken sine samla inntekter. Av dei totale inntektene av dei globale tenestene for finanstransaksjonar på 10,5 milliardar dollar, var 76% frå transaksjonar utanfor Nord-Amerika.³ Nær alle finanstransaksjonar mellom tredjeland blir formidla eller kontrollert gjennom ein amerikansk bank innanfor eller utanfor USA. Spesielt dette gir USA ei eineståande finansiell makt.

For begge dei hegemoniske maktene i det 19. og 20. hundreåret, Storbritannia og USA, har valutasystemet spelt ein sentral rolle. Pundet med binding til gull var ein naudsynt komponent i det britiske hegemoniet, og USAs hegemoni er utenkeleg utan dollaren. Men dei to pengesystema fungerte på svært ulike måtar. Her vil eg prøve å vise at dollaren er meir integrert i og uunnverleg for det amerikanske hegemoniet enn pundet og gullstandarden var for det britiske.

Vi vil først sjå på Storbritannias utanriksøkonomi i gullstandardens glansperiode, 1870–1914 og mellomstadiet 1914–1939. Det etterfølgjande Sterling-systemet, markerte Storbritannias dalande økonomiske og politiske hegemoni. Deretter vil vi sjå på det internasjonale pengesystemet under USAs hegemoni, samanlikne det med gullstandardsystemet og vise korleis dollaren blir brukt i USAs maktutøving.

Gullstandardsystemet

Gullstandarden under britisk hegemoni, 1870–1914, var karakterisert ved at prisen på gull uttrykt i britiske pund låg fast. Også andre statar knytte heilt frivillig sin valuta til gull med britiske pund som anker i systemet. Derav den velkjende paripolitikken. Gullstandarden var ikkje heilt det namnet tyder på, men i realiteten ein gull-sterling standard der Storbritannia var navet i eit

«komplisert nettverk av multilaterale betalingsordningar», som økonomihistorikaren S.B. Saul uttrykker det. I heile perioden 1870–1914 hadde Storbritannia store handelsunderskot.⁴ Saul skriv at «gjennom dette veksande importoverskotet ytte Storbritannia sitt mest vitale bidrag til at verdsøkonomien fungerte knirkefritt».⁵

I perioden 1870–1914 utvikla USA og Tyskland seg til mektige industri-nasjonar. Begge land eksporterte stadig større mengder industriprodukt, som førte til eit aukande press på britisk eksport av industrivarer. I perioden 1870–1919 hadde Storbritannia store og aukande underskot i handelen med Europa og USA. Samtidig etterspurde både USA og Tyskland stadig meir råvarer. Til dømes eksporterte India store mengder jute og juteprodukt til USA. Resultatet var at Europa og USA hadde vedvarande store handelsoverskot med Storbritannia, men underskot med råvareproduserande land, spesielt India.⁶

I 1886 vart Storbritannias produksjon av stål passert av den amerikanske.⁷ Storbritannia kunne ikkje hindre at USA industrialiserte. Men britane hadde framleis makt til å hindre at amerikanske eller tyske industrivarer kom inn på marknaden i den suverent største kolonien i imperiet, India. Også i andre formelle eller reelle koloniar som Kina (inklusive Hong Kong), Tyrkia, Argentina, Uruguay og britisk Afrika greidde britane langt på veg å stenge amerikanske industrivarer ute. I tillegg kasserte Storbritannia inn store inntekter på rente- og stønadsbalansen, særleg frå India i form av dividende, profittar, renter, lisensavgifter, betalingar for skipstenester osv. Storbritannias offisielle frihandelspolitikk var ikkje til hinder for at India var djupt integrert i den britiske økonomien og underlagt gull-sterling-regimet. For å dekke sitt underskot på driftsbalansen overfor Storbritannia, måtte India overføre store mengder gull til London, medan Storbritannia sikra sin kapasitet som hegemonimakt og kapitaleksportør. Som Gallagher og Robinson formulerer det i sin klassiske artikkel om frihandelsimperialismen, var britane sin politikk: «trade with informal control if possible; trade with rule when necessary».⁸

Slik vart Storbritannias store handelsunderskot med Europa og USA, inklusive amerikanske fordringar i dollar, betalte av overskot på driftsbalansen med India som på si side hadde handelsoverskot med Europa og USA. S.B. Saul samanfatar: «Nøkkelen til heile det britiske betalingsmønsteret låg i India som sannsynlegvis finansierte meir enn to femtedelar av Storbritannias totale underskot. ... for det var i hovudsak gjennom India den britiske betalingsbalansen fann fleksibiliteten som er essensiell for eit stort kapitaleksporterande land.»⁹ I 1914 sto Storbritannia for 43% av dei samla utlandsinvesteringane i verda.¹⁰

Takka vere veldige inntekter på rente- og stønadsbalansen, hadde Storbritannia, trass i handelsunderskota, store og veksande overskot på driftsbalansen overfor utlandet i heile perioden 1846–1914.¹¹ Desse overskota finansierte vidare kapitaleksport og styrka Storbritannias posisjon som

«verdas kupongklipparnasjon». I 1912 var akkumulerte britiske kapitalfordringar på utlandet dobbelt så store som nasjonalinntekta, medan renter og dividende frå investeringane i utlandet utgjorde over 9% av nasjonalinntekta.¹²

Den første verdskrigen førte til kaos i det internasjonale pengesystemet, og nesten alle land suspenderte gullstandarden, offisielt tenkt som eit førebels tiltak. Etter dei to verdskrigane hadde Storbritannia ein svekka økonomi og stor netto gjeld til utlandet, i hovudsak til USA. Alt i 1931 hadde landet forlate gullstandarden. Men mange land, spesielt land i det britiske imperiet heldt fram med å knytte valutaene sine til pund sterling. Så seint som i 1960 var valutaene i 65 land knytte til det britiske pundet. Det innebar at desse landa brukte pund i internasjonale transaksjonar og delvis som reservevaluta. Dei gjorde det litt av gamal vane og delvis fordi dei hadde stor tillit både til Bank of England og til dei private bankane i Lombard Street. Men Sterlingsona vart stadig mindre ettersom US dollar vann fram.

India var krumtappen i gullstandarden under britisk hegemoni. For britane fungerte kolonien India som ein underordna og påliteleg partner. Med sine enorme overskot på driftsbalansen overfor India kunne Storbritannia dekke alle sine underskot overfor andre land og dessutan sikre seg kapasitet til veldige investeringar utanlands og store netto fordringar på utlandet. I motsetning til England under gullstandarden er USAs samla driftsbalanse overfor utlandet vedvarande sterkt negativ, og USA har akkumulert ei netto gjeld overfor utlandet på storleik med sitt BNP. USA er verdas største gjeldsnasjon, medan Storbritannia under gullstandarden var verdas største kreditor-nasjon. Over ein tredjedel av USAs totale handelsunderskot er dessutan overfor den erklærte fienden Kina, som i dag er USAs nest største kreditor-nasjon. Storbritannia var avhengig av den lojale kolonien India for at gullstandardsystemet skulle fungere. USA er derimot blitt avhengig av den erklærte fienden Kina for at det eg vil kalle papirdollar-systemet skal fungere knirkefritt.

Frå gull-dollar-system til papirdollar-system

Fram til den andre verdskrigen vart det det internasjonale pengesystemet endra i små skritt, der overgangen frå gullstandard til Sterling-standard var den viktigaste endringa. Denne slags kontinuitet vart broten med det USA-dominerte «gull-dollar-systemet». Det vart utforma under Bretton Woods-forhandlingane mellom USA og Storbritannia i 1942, og det var prega av den nye stormakta USA sine store handelsoverskot som den amerikanske sjefsforhandlaren Harry Dexter White trudde ville vare ved så å seie i all framtid.¹³ Det var eigentleg ein gullstandard i ny variant. Ifølgje dette systemet skulle berre US dollar vere konvertibel mot gull, med opprinneleg 35 dollar per unse gull, medan alle andre valutaer innanfor systemet skulle

vere konvertible mot dollar.¹⁴ I første omgang vart 44 land medlemmer i dette systemet som inkluderte dei to nye finansinstitusjonane Det internasjonale pengefondet (IMF) og Verdsbanken. Dollaren vart dermed desse statane sin reservevaluta. Medlemsvalutaene skulle i prinsippet ha faste dollarkursar. (For Norge: 7,14 kroner per dollar.) Ved «fundamental ulikevekt» skulle dollarkursen til kvar medlemsstat sin valuta likevel kunne bli justert etter godkjenning av IMF.

USAs sivile og militære støtte til allierte regime og krigar (jf. Vietnamkrigen) rundt om i verda og fallande overskot på handelsbalansen frå år til år etter 1963 førte til stadig aukande underskot på driftsbalansen overfor utlandet. På den eine sida var desse underskota naudsynte for at det skulle vere nok dollar for internasjonale transaksjonar og valutareservar i IMF's medlemsland. På den andre sida førte underskota til eit veksande problem for USA når det gjaldt å halde ein fast dollarpris på gull og samtidig unngå økonomisk ustabilitet. Dette dilemmaet, som vart sterkt framheva av økonomen Robert Triffin, har stor likskap med pundet sitt problem under gullstandard.

Gjennom sine handelsoverskot bygde Japan og land i Vest-Europa opp stadig større valutareservar i dollar, som potensielt kunne bli kravd innløyse i gull. Den amerikanske sentralbanken og regjeringa oppfatta dette nærmast som eit trugsmål mot dollaren. For å dempe forverringa av drifts- og betalingsbalansen gjorde den amerikanske regjeringa fleire tiltak inklusive lovvedtak utover i 1960-åra. Blant desse tiltaka var restriksjonar på direkte investeringar i utlandet, dei såkalla *Foreign Direct Investment Regulations* (FDIR) og innsnevring av amerikanske bankar sitt rom for å gi lån til utlandet, det såkalla *Voluntary Foreign Credit Restraint Program* (VFCR) i 1965.

Men disse tiltaka bidrog neppe til å bremse forverringa av betalingsbalansen. Derimot gjorde VFCR det yttarst vanskeleg for utlandsetableringane til amerikanske multinasjonale føretak å ta opp lån i bankar i USA. Multinasjonaliseringa av den amerikanske kapitalen gjorde at stadig fleire amerikanske selskap hadde behov for å ha dollarbeholdningar og utføre transaksjonar i dollar utanfor USAs grenser og utan kontrollinngrep frå amerikanske styresmakter. Dette var grunnlaget for den raske veksten i eurodollarmarknaden, dvs. dollarinnskot og transaksjonar i dollar mellom bankar utanfor USA. For å unngå VFCR brukte dei amerikanske selskapa eurodollarmarknaden for å skaffe seg nye lån.

Samtidig medførte FDIR at utlandsetableringane til dei multinasjonale føretaka vart hindra å disponere overskota sine fritt utanlands dersom dei vart førte tilbake til morselskapa i USA. Derfor begynte dei å plassere overskota sine nettopp i eurodollarmarknaden, samtidig som dei brukte bankar i eurodollarmarknaden til lån og andre pengetransaksjonar. I 1972 utgjorde utlån i eurodollarmarknaden over 80% av samla internasjonal utlåning.¹⁵ Dette

medførte i sin tur at amerikanske banker auka talet på filialar i utlandet og flytta store delar av sine internasjonale operasjonar til disse filialane som i stor grad vart lokaliserte i Europa. Det amerikanske finanssystemet vart internasjonalisert mot regjeringa sine intensjonar. Seinare har eurodollar-marknaden fått eit tilbygg i form at interbank-markanden som er dominert av amerikanske bankar og bankfilialar.

Svekkinga av dollaren mot andre valutaar og den stadig meir urealistiske dollarprisen på gull gjorde at overskotslanda med Frankrike i spissen begynte å veksle inn dollar mot gull. Alt i 1960 hadde regjeringa i Washington kunngjort at potensielle fordringar på amerikansk gull overskreid USAs gullreserve. Dette bidrog til aukande fart på oppkjøpa av gull, og i august 1971 hadde USAs del av gullageret i Fort Knox skrumpa inn til mindre enn ein tredjedel av landet si gullkonvertible gjeld og mindre enn ein femtedel av samla kortsiktig gjeld overfor utlandet.¹⁶ Samstundes vart det klårt at det året ville USA for første gong sidan 1893 få underskot på handelsbalansen. Dermed var løpet køyrt. Den 15. august 1971 kunngjorde president Nixon at dollaren ikkje lenger var innløyseleg i gull. Dollaren vart devaluert og dollarprisen på gull skaut til vers.

Etter denne kollapsen vart medlemslanda i IMF i mars 1973 samde om eit «generelt system» av flytande valutakursar, og det vart stadfesta at dollaren ikkje ville bli innløyseleg i gull igjen. Dette var ei «løysing» som medlemslanda i IMF berre måtte godta, av fleire grunnar. For det første ville dei ha tapt alle sine fordringar på USA ved ein total kollaps. I 1978 gjekk sentralbankane i Storbritannia, Vest-Tyskland, Sveits og Japan i staden med på å kjøpe opp store delar dei akkumulerte underskota i dollar på USAs betalingsbalanse.¹⁷ For det andre var dette midt under den kalde krigen, og for sin eigen tryggleik var NATO-landa totalt avhengige av USAs militærmakt. For det tredje fanst det ikkje noko alternativ til dollaren som alt hadde erobra langt fleire land enn pund sterling nådde sjølv i si glanstid. Nokre få britiske koloniar og protektorat brukte framleis britiske pund i kombinasjon med dollar i internasjonal handel og som reservevaluta. Men målt i BNP var USA nær tre gongar større enn den nest største økonomien, og USA hadde den største eksporten med 18% av industrilanda sin samla eksport i 1973.¹⁸ Dessutan blir IMF og Verdsbanken kontrollerte av USA. Ei tilbakevending til pundet var aldri eit tema.

Det reformerte gull-dollar-systemet, som kan kallast papirdollar-systemet, har rådd grunnen fram til i dag. Så lenge det er tilstrekkeleg stor utanlandsk etterspørsel etter dollar og verdipapir (obligasjonar) i dollar, kan USA i dette systemet ikkje berre tillate seg vedvarande underskot på handelsbalansen og driftsbalansen overfor utlandet. Desse underskota er naudsynte for at systemet skal fungere. For perioden 2000–2020 var USAs akkumulerte handelsunderskot på 11.735 milliardar dollar (svarande til 55% av BNP i 2019). I den same perioden var det akkumulerte underskotet på USAs drifts-

balanse 10.629 milliardar dollar (svarande til 50% av BNP i 2019).¹⁹ Jf. også tabell 1. Nettopp på grunn av desse enorme underskota og takka vere USAs finansøkonomiske, militære og politiske hegemoni fungerer dette systemet inntil vidare nokolunde knirkefritt.

Tabell 1. USAs handelsunderskot (mrd. \$) og underskot på driftsbalansen overfor utlandet som prosent av BNP. Årlege gjennomsnitt i kvar periode, 1990–2019.

	1990-94	1995-99	2000-04	2005-09	2010-14	2015-19
Handelsunderskot	87	142	460	666	532	562
Underskot på driftsbalansen	1,3%	2,1%	4,4%	4,8%	2,5%	2,1%

Kjelde: OECD, *Economic Outlook*, fleire utgåver.

Det er verdt å merke seg at størstedelen av USAs handelsunderskot er overfor andre industriland, med Kina i spissen. I dei fem åra 2016–2020 utgjorde USAs akkumulerte underskot i varehandelen med Kina 43% av det samla underskotet. Underskotet i varehandelen med Kina, Tyskland, Japan og Sør-Korea samla representerte to tredjedelar av USAs totale underskot i varehandelen. Desse fire landa stod for nær 45% av verdas samla industriproduksjon i 2018, og dei eksporterer i hovudsak industrivarer (jf. tabell 2).

Tabell 2. USAs akkumulerte underskot i varehandelen med Kina, Tyskland, Japan og Sør-Korea 2016-2020, og desse landa sin prosentdel av verdas industriproduksjon i 2018

	Mrd. \$	Prosent av USAs totale underskot	Prosentdel av verdas totale ind.-prod. i 2018
Kina	1978	43%	28,4%
Tyskland	321	8%	5,8%
Japan	329	8%	7,2%
Sør-Korea	114	3%	3,3%
Totalt	2562	62%	44,7%

Kjelder: OECD, *Economic Outlook*, fleire utgåver, og <https://www.statista.com/chart/20858>. Data frå FNs Statistics Division.

Kina har etablert seg som verdas største industrimakt, med 28,4% av den samla globale industriproduksjon, mot USAs 16,6% i 2018.²⁰ I 2014 utgjorde industrivarer 94% av Kinas samla eksport, og nær heile USAs import frå Kina var industrivarer, inklusive industrielle halvfabrikata.²¹ Medan Kina i 2015 hadde eit overskot i handelen med industrivarer på nær 1100 milliardar dollar, hadde USA eit underskot på 680 milliardar dollar. I 2018 utgjorde datamaskinar, mobiltelefonar og elektroniske komponentar 40% av USAs

samla handelsunderskot med Kina.²² For handelen med jordbruksvarer var bildet omvendt: USA overskot og Kina stort underskot.²³ Kinas to viktigaste importvarer frå USA var fly for sivil luftfart tett følgd av soyabønner. Slik sett kan USA bli karakterisert som ein agrarøkonomi, medan Kina står fram som ein typisk industriøkonomi.

USAs vedvarande underskot på driftsbalansen overfor utlandet har sjølv-sagt ført til ei gigantisk utanlandsgjeld. Ved utgangen av 2020 var den totale utanlandsgjelda på 21.358 milliardar dollar, som var temmeleg lik USAs BNP i 2019. Ca. 37% av gjelda var offentleg (inklusive sentralbanken), medan 63% var i privat sektor. Dei to største kreditorlanda var Japan som sat på litt over 6% av den totale gjelda, og Kina med litt under 6%. Heile 84% av USAs utanlandsgjeld er i dollar.²⁴ At nesten heile utanlandsgjelda er i eigen valuta, gir USA ein enorm fordel. Så lenge det er ein stor og stigande etterspørsel etter amerikanske obligasjonar, aksjar og dollarsetlar i utlandet, kan USA berre halde fram med underskot på driftsbalansen og stigande utanlandsgjeld. At den utpeika fienden Kina er ein viktig kreditor som sit på nær 1100 milliardar dollar i amerikanske obligasjonar (Treasury bonds) og andre verdipapir, representerer derimot ein viss risiko for USA som hegemonimakt.

Men Kina er slett ikkje blitt tvunge til å vere ein av USAs viktigaste kreditorar. Under gull-sterling-systemet var den britiske kolonien India i praksis tvungen til store underskot på driftsbalansen overfor England og til å skipe store mengder gull til London. Kina har heilt frivillig valt dollaren som handels- og reservevaluta, kort og godt fordi USA er Kinas suverent største eksportmarknad og fordi nesten alle handelspartnarane brukar dollar som reservevaluta og internasjonalt betalingsmiddel. Dessutan har bordet fanga: Kina har i dag så store dollarfordringar på USA, men også på andre land, at dei vil gjere alt som står i deira makt for å hindre at papirdollar-systemet kjem i krise eller bryt saman.

USAs finansielle ekspansjon

Finanssektoren omfattar ikkje berre bankar, men også ulike sparefond, hedgefond, private oppkjøpsfond (private equity funds), forsikringsselskap, meklarhus og selskap for finansrådgiving. Denne sektorens viktigaste profittkjelder er aksjeutbytte, inntekter frå spekulativ handel med aksjar og valuta, renteinntekter, inntekter frå handel og spekulasjon med lån, inntekter frå fondering av pensjonar, inntekter frå forsikring og inntekter frå handel med eigedom. Som vi har vore inne på, var eurodollarmarknaden fødselshjelpar for internasjonaliseringa av USAs finanssystem. Men vekta og omfanget til finanssystemet innanlands er eit viktig grunnlag for den raske og omfattande ekspansjonen utanlands.

I perioden 1980–1990 utgjorde finanssektoren i USA 5,6% av BNP, men la beslag på gjennomsnittleg 18% av profittmassen i selskapssektoren. I «superåra» 2001–2006 utgjorde finanssektoren 8,2% av BNP og håva inn

36% av den samla profittmassen.²⁵ Etter finanskrisa i 2008-10 skjedde det ei lita slanking av finanssektoren. Men framleis tek denne sektoren inn profittar som ikkje står i forhold til verken «produksjonen» eller sysselsettinga. Tabell 3 gir indikatorar på finanssektorens relative posisjon i den amerikanske økonomien i 2019.

Tabellen viser at også etter krisa i 2008–2010 er finanssektorens del av total profitt ute av proporsjon med bidraget til BNP (også bidraget til sysselsettinga). Denne sektoren håvar framleis inn nær ein tredjedel av den samla profitten i USAs økonomi. For industrien er forholdet mellom prosentdel av profitt og prosentdel av BNP lik 1,7. For finanssektoren er den same brøken dobbelt så høg med 3,5 (jf. tabell 3).

Tabell 3. Innanlandsk bruttoprodukt (BP) og profitt i viktige sektorar, 2019.

Sektor	BP Mrd. dollar	Prosent av total BNP	Profitt Mrd. dollar	Prosent av total profitt i økonomien
Industri	2360	11,0	336	18,7
Finans og forsikring	1628	7,6	473	26,4
Handel	2451	11,4	302	16,8
Transport	685	3,2	57	3,2

Kjelde: Bureau of Economic Analysis, April 2020 og April 2021.

I USA utgjer regulære forretnings- og sparebankar ein liten del av finanssektoren. Langt viktigare er investeringsbankar (som skaffar sine inntekter gjennom komplekse finanstransaksjonar), meklingsfirma, forsikringsselskap, hedgefond og såkalla private oppkjøpsfond. Hedgefond driv med finansiell profittjakt gjennom kortsiktig spekulasjon med ulike verdipapir, spesielt aksjar. (Ein av desse fonda sine spesialitetar er såkalla *shorting* av aksjar.) Private oppkjøpsfond kjøper opp aksjeselskap, trekkjer dei frå børsen (derav «privat»), «restrukturerer» dei, bl.a. med reduksjon av arbeidsstokken, tæring av eigenkapitalen og oppdeling i fleire selskap, og sel dei igjen (som regel etter fleire år) til høgstbydande.²⁶ Både hedgefond og private oppkjøpsfond er innretta for styrtrike personar. Det amerikanske børstilsynet, SEC, krev til dømes at hedgefond kan invitere investeringar berre frå «kvalifiserte» personar, med ei årsinntekt på over 200.000 dollar dei siste to åra og ein netto formue på over ein million dollar, såkalla «high net worth individuals».

For å få størst muleg avkastning på eigenkapitalen opererer både private oppkjøpsfond og hedgefond med stor lånefinansiering. Til dømes i dei tre åra før finanskrisa (2006–2008) gjorde dei private oppkjøpsfonda globalt oppkjøp for over 2000 milliardar dollar, som svarte til nær 14% av USAs BNP i 2007. For kvar dollar eigenkapital i oppkjøpa var det meir enn to dollar i gjeld.²⁷ Også hedgefonda forvaltar veldige kapitalmengder. I 2018

var det globale volumet av aktiva i hedgefond på 3620 milliardar dollar. Av denne kapitalen var 71% i amerikanske hedgefond. Det svarte til 12,5% av USAs BNP.²⁸

Alle typar finanskapital har fangarmar inn i den produktive økonomien. Det skjer direkte ved transaksjonar i marknader for gjeldspapir i produktive selskap og i aksjemarknaden. Dessutan skjer det indirekte ved at dei enormt godt lønna direktørane (CEOs) og styremedlemmene i produktive selskap treng utlaup for inntektene sine og institusjonar som kan forvalte og auke formuane deira. For dei rike i USA er finanssektoren ein viktig reiskap for å gjere seg endå rikare. For dei fattige er denne sektoren ein viktig del av utbyttingssystemet. Her ligg den viktigaste årsaka til at den rikaste prosenten av USAs befolkning nær dobla sin del av samla nasjonalinntekt frå 11% i 1980 til 20% i 2015, medan den fattigaste halvpraten av befolkninga fekk redusert sin del frå 20% i 1980 til 12% i 2015. (Jf. tabell 3 i min artikkel om økonomiske og sosiale endringar i dette nummeret av Vardøger.)

USAs dollarmakt

For føderalstaten er finanssektoren med sine internasjonale fangarmar eit viktig våpen i konfliktar med andre statar og selskap i andre land. Takka vere den store indre marknaden, dollarens stilling som internasjonalt betalingsmiddel og reservervaluta og finanssektorens gjennomtrenging av økonomien med sterke utgreiningar til andre land, representerer USAs finanssektor navet i det globale betalingssystemet. Ved utgangen av 2019 utgjorde US dollar 57% av verdas valutareservar.²⁹ I internasjonal valutahandel er dollaren på den eine sida i 88% av transaksjonane og representerer 40% av internasjonale betalningar. I 2014 vart 52% av verdshandelen fakturert i dollar. Dette er langt høgre enn USAs del av verdshandelen (eksport+import), som i 2013 var 11%.³⁰

Dollarens nøkkelrolle i internasjonal handel og finanstransaksjonar gjer at bedrifter i nær alle land har behov for bankar som kan forsyne dei med dollar. Bankar eller bedrifter utanfor USA som treng jamn tilgang på dollar, oppnår dette ved å opne ein såkalla korresponderande konto (correspondent account) i ein amerikansk bank, eller dei kan etablere forretningsamarbeid med ein utanlandsk bank som har ein slik konto i ein amerikansk bank. Som juristen Joshua Zoffer skriv: «Med dollarens allstadsnærvær og sentrale posisjon i det internasjonale finanssystemet, er ikkje ein slik tilgang valfri for ein bank. Den betyr liv eller død.»³¹

Det finst ingen internasjonal avtale eller ordning som gir mandat for og regulerer bruken av dollar i verdsøkonomien. Det er derfor fritt fram for USA å bruke dollaren som einsidig maktmiddel utan innblanding frå nokon internasjonal institusjon. Tre lovheimlar opnar nettopp for dette. Den eine er seksjon 311 i *Patriot Act*. Den andre er *Specially Designed Nationals and*

Blocked Persons (SDN) List. Den tredje er *National Defence Authorization Act (NDAA)*.³² Seksjon 311 krev at Finansdepartementet skal utferde eit varsel (notice of proposed rulemaking, NPRM) før dei set i verk sanksjon mot utpeika stat, person eller selskap. Eksekutivorganet for sanksjonar er Office of Foreign Assets Control (OFAC) som ligg under Finansdepartementet. På sitt område er OFAC minst like mektig som det meir kjende etterretningsorganet National Security Agency (NSA) under Forsvarsdepartementet.³³

Ofte er NPRM nok til å «disiplinere» utanlandske bedrifter, finansinstitusjonar eller personar utan at vidare tiltak blir sette ut i livet. I september 2005 peika Finansdepartementet ut Banco Delta Asia (BDA) med påstått mistanke om kvitvasking av pengar, og dei publiserte ein NPRM som forbod amerikanske bankar å ha «korresponderande kontoar» med BDA. Amerikanske bankar braut straks all kontakt med BDA som brått sto utan tilgang til dollar. Over 30% av innskota i BDA (over 130 millionar dollar) vart trekte ut i løpet av få dagar, og banken gjekk konkurs utan faktiske sanksjonar. Det eigentlege målet for denne aksjonen var ikkje BDA, men Nord-Korea som hadde motteke tenester frå BDA som mellomledd i internasjonale transaksjonar.

Eit anna døme på at trugsmål er nok, gjeld den belgisk baserte Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication (SWIFT) som vart etablert av europeiske bankar i 1973. Selskapet yter elektronisk samanknytning mellom 11.000 bankar og selskap globalt og har sin viktigaste database i USA. Med argumentet at dei måtte slå ned på terrorisme kravde USA etter 9/11 (2001) å få tilgang til all informasjon om SWIFTs tidlegare og løpande finansielle transaksjonar. Etter mykje press fekk dei slik tilgang i full løynd. Den 23. juni 2006 avslørte *New York Times* USAs hemmelege finansielle overvaking ved bruk av SWIFTs database. Avsløringa skapte oppstyr i europeiske finans- og politikarmiljø. Men den einaste endringa dette førte til, var at USA ikkje skulle ha tilgang til data over SWIFTs intra-europeiske transaksjonar.³⁴ Med bruk av data over SWIFT-transaksjonar trua USA under president Trump SWIFT med sanksjonar dersom dei ikkje straks stoppa formidling av betalingstransaksjonar for olje til Iran og ekskluderte iranske og nordkoreanske bankar frå nettverket. Begge krava vart sjølv sagt straks imøtekomne.³⁵

Eit tredje døme er USAs trugsmål i desember 2019 om sanksjonar mot alle selskap og personar som tok del i bygginga av gassleidningen Nord Stream 2 frå Viborg i Russland til Greifswald i Tyskland. Den amerikanske regjeringas grunngjeving var at gassleidningen, som inneber investeringar på ca. 11 milliardar dollar, truar Tysklands tryggingsinteresser. Det sveitsiske selskapet Allseas, som hadde hovudentreprisen, trekte seg straks frå det over 90% fullførte prosjektet. Som nyinnsett president erklærte Biden først at han var motstandar av prosjektet og støtta sanksjonar, som også Kongressen går inn for nesten einstemmig. Den nye utanriksministaren Anthony Blinken sa

under innsettinga at vi er «bestemt på å gjere alt vi kan for å hindre fullføring» av Nord Stream 2. Men, sannsynlegvis for å betre det sure forholdet til Tyskland, kom Biden i mai 2021 på andre tankar og ga avkall på å gjennomføre sanksjonane.³⁶

I dei fleste tilfelle munnar trugsmåla ut i faktiske sanksjonar mot land, bankar, bedrifter eller personar i desse landa, med sperring av korresponderande kontoar, blokkering av aktiva i USA eller handelsboikott, for – som OFAC uttrykker det – «å gjennomføre utanrikspolitik og oppnå nasjonale tryggingsmål». I januar 2022 er det i alt 37 «aktive sanksjonsprogram» mot statar, blant anna mot Kviterussland, Burma, Burundi, Cuba, Hong Kong, Iran, Libanon, Nord-Korea, Russland, Sudan, Syria, Venezuela og Zimbabwe. Totalt ca. 12.000 verksemder eller personar i dei 37 statane er under finansielle sanksjonar.³⁷

Sanksjonane er ikkje berre retta mot statar og verksemder eller prosjekt under desse statane sin jurisdiksjon. I realiteten blir dei også retta mot verksemder og finansinstitusjonar som samarbeider med eller har kontakt med verksemder, prosjekt eller personar i sanksjonerte statar. Talet på slike sekundærsanksjonar begynte å auke i Obamas presidentperiode og er seinare blitt mangedobla. Som Joshua Zoffer påpeikar: «At det er så viktig for utanlandske bankar å ha tilgang til USAs finansmarknad, inneber at USAs finanssanksjonar ofte blir *de facto* sekundærsanksjonar. Gjennom uformelle diplomatiske kanalar prøver faktisk USA å 'undervise' utanlandske bankar om risikoen ved å gjere forretningar med subjekt som dei rettar åtak mot. Som regel ser dette ut til å fungere.»³⁸

Finanssektoren og statens bruk av finansielle sanksjonar representerer i dag USAs einaste økonomiske våpen. Dette våpenet er heva over all internasjonal rett. I 2016 uttrykte finansminister Jack Lew bekymring for dette privileget: «... dersom utanlandske jurisdiksjonar og selskap føler at vi bruker sanksjonar utan tilstrekkeleg rettferdiggjering eller av upassande grunnar, ... bør vi ikkje bli overraska om dei ser etter alternativ for å unngå å gjere handel i USA eller bruk av US dollars.»³⁹ Førebels har Lew neppe grunn til stor bekymring. EU har rett nok fått euroen til å fungere internt i eurosona, og Kina har arbeidd for å gjere renminbi til handelsvaluta i Asia. Men dollaren har framleis eit enormt overtak. Historia tyder på at internasjonale pengesystem er notorisk vanskelege å endre. Det tok 30 år, to verdskrigrar og ei internasjonal økonomisk krise før dollaren fullt ut hadde erstatta pund sterling som internasjonal handels- og reservevaluta.

(Januar 2022)

NOTAR

- 1) Takk for kommentarar til utkast til denne artikkelen til Olav Fagerlid, Lars Mjøset og Kristen Nordhaug, forutan to fagfellar.
- 2) Ifølgje SIPRI's Military Expenditure Database, april 2020, var USA's militærutgifter (732 milliardar dollar) i 2018 større enn dei neste 10 landa sine samla militærutgifter. Nærast USA kom Kina med 250 milliardar dollar, medan Russland med 61,4 milliardar hadde lågare militærutgifter enn land som Saudi-Arabia, India og Frankrike.
- 3) Irene Finel-Honigman og Fernando B. Sotelino, *International Banking for a New Century*, Routledge, London/New York 2015, s. 46–48.
- 4) Marcello De Cecco, *Money and Empire: The international gold standard, 1890–1914*, Blackwell, Oxford 1974, tabell 1, s. 233.
- 5) S.B. Saul, «Britain and World Trade, 1870-1914», *The Economic History Review*, New Series, bd. 7, nr. 1, 1954, s. 57. Jf. også De Cecco, *ibid.*
- 6) Jf. Saul, *ibid.*, s. 51, 55, 57-58.
- 7) Peter Mathias, *The First industrial Nation. An Economic History of Britain 1700–1914*, Methuen, London 1969, s. 316.
- 8) John Gallagher and Ronald Robinson, «The imperialism of free trade», *The Economic History Review*, Second Series, bd. 6, nr. 1, 1953, s. 13.
- 9) Saul, *op. cit.* (note 5), s. 64. Mathias, *op.cit.* (note 7), s. 319.
- 10) William Woodruff, «The Emergence of an International Economy 1700–1914», i: Carlo M. Cipolla (red.), *The Fontana Economic History of Europe*, Collins/Fontana Books, London/Glasgow 1973, bd. 4(2), s. 707 og 710.
- 11) Mathias, *op.cit.* (note 7), s. 305. De Cecco, *op.cit.* (note 4), tabell 1, s. 233.
- 12) Etter data i Mathias, s. 305, 315 og 457.
- 13) Jf. Benn Steil, *The Battle of Bretton Woods*, Princeton U.P., Princeton 2013, s. 150–152 og 208–210. Iallfall i 1946 innsåg den britiske sjefsforhandlaren John Maynard Keynes at USA's overskot på handels- og driftsbalansen overfor utlandet snart ville ta slutt. Jf. «The Balance of Payments of the United States», i: John Maynard Keynes, *The Essential Keynes*, red. Robert Skidelski, Penguin, Harmondsworth 2015, s. 459–460. Artikkelen vart første gong trykt i *The Economic Journal*, juni 1946.
- 14) Jf. Milton Gilbert, *The Gold-Dollar System: Conditions of Equilibrium and the Price of Gold*, Essays in International Finance, Department of Economics, Princeton University, Oktober 1968.
- 15) W.P. Hogan og L.E. Pearce, *The Incredible Eurodollar*, Unwin, London 1982, s. 68–69.
- 16) Robert Triffin, «The International Role and the Fate of the Dollar», *Foreign Affairs*, bd. 57, nr. 2, 1978, s. 272.
- 17) Jf. Triffin, *ibid.*, s. 275.
- 18) Angus Maddison, *Dynamic Forces in Capitalist Development*, Oxford U.P., Oxford/New York 1991, s. 199 og 324.
- 19) Datakjelder: OECD, *Economic Outlook*, mai 2013, og OECD, *Economic Outlook*, desember 2020.
- 20) <https://www.statista.com/chart/20858>. Data frå FN's Statistics Division.
- 21) WTO, *International Trade Statistics 2015*, www.wto.org/statistics, 44, 90.

- 22) Robert E. Scott og Zane Mokhiber, *Growing China trade deficit cost 3.7 American jobs between 2001 and 2018*, Report 181374, Economic Policy Institute, Washington 2020, s 9 og 38-39.
- 23) WTO, *World Trade Statistics Review 2016*, tabell A14 og A 16
- 24) U.S. Department of the Treasury. <https://home.treasury.gov/data/treasury-international-capital-tic-system-home-page/tic-forms-instructions/us-gross-external-debt>
- 25) Berekna på grunnlag av data fra Bureau of Economic Analysis: www.bea.gov/, tabellene 1.1.5, 1.14 og 6.16 B–D. Jf. også Rune Skarstein, «Overproduksjon av produktiv kapital eller finanskapital? Om årsakene til den økonomiske krisa», *Vardøger 33-12*, s. 29.
- 26) Jf. Skarstein, *ibid.*, s. 22–26.
- 27) Shai Bernstein m.fl. *Private Equity and Financial Fragility during the Crisis*, Harvard Business School, Working Paper 18-005, 2017, s. 2.
- 28) *Preqin Global Hedge Fund Report 2019 – Sample Pages*. www.preqin.com
- 29) IMF, *Currency Composition of Official Foreign Exchange Reserves*, 31.03.2021. <https://data.imf.org/?sk=E6A5F467-C14B-4AA8-9F6D-5A09EC4E62A4>
- 30) *Worldwide Currency Usage and Trends*, SWIFT Information Paper, desember 2015. [file:///C:/Users/skars/Downloads/swift_bi_currency_evolution_infopaper_57128%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/skars/Downloads/swift_bi_currency_evolution_infopaper_57128%20(1).pdf)
- 31) Joshua P. Zoffer, *The dollar and the United States' exorbitant power to sanctions*. Symposium on unilateral targeted sanctions, The American Society on International Law, 2019. <https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/dollar-and-the-united-states-exorbitant-power-to-sanction/419F2FDF5BF6E052258DEE592853D6C3>
- 32) *Ibid*, s. 154.
- 33) «Som ein nasjonal tryggingsekspert formulerer det: '[OFAC] er sannsynlegvis eit av dei mektigaste regjeringsorgana ein nokon gong har høyrert om'.» Suzanne Katzenstein, «Dollar unilateralism: The new frontline of national security», *Indiana Law Journal*, bd 80, nr. 1, 2015, s. 296-97. <https://www.semanticscholar.org/paper/Dollar-Unilateralism%3A-The-New-Frontline-of-National-Katzenstein/ab920850b1bd0b9b0f208b923f6a4f3ab9f43f74>
- 34) Katzenstein, «Dollar unilateralism» *ibid.*, s. 327-333 har ein grundig gjennomgang av USAs bruk av SWIFT-data fram til 2012.
- 35) Ein oversikt over USAs sanksjonar mot Iran, med vekt på svekking av det iranske helsevesenet, gir Vera Ameli, «Sanctions and Sickness», *New Left Review* nr. 122, mars-april 2020.
- 36) «Joe Biden über Nord Stream 2. Sanktionen wären 'kontraproduktiv' gewesen». Der Spiegel nettutgåve, 21.05.2021. <https://www.spiegel.de/ausland/nord-stream-2-sanktionen-waeren-laut-joe-biden-kontraproduktiv-gewesen-a-f1094617-1f97-4ebf-89aa-b93359532fd1>
- 37) <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information>
- 38) Zoffer, *op.cit.* (note 56), s. 155.
- 39) Sitert etter Zoffer, *ibid*, s. 156.

Lars Mjøset

USA – UFORLIKTE INNVANDRERE, EGENRÅDIGE KAPITALISTER, SVAK STAT SOM ER STERK UTAD¹

FRA KOLONITIDEN TIL 1920-TALLET

La oss tegne et makrohistorisk portrett av USA, det land som siden 1947 har stått som den vestlige verdens leder. Vi vil belyse de langsiktige økonomiske, politiske og kulturelle prosessene som har ført fram til situasjonen innenriks de siste tiårene: eksplosivt voksende inntekts- og formuesulikhet, kulturkriger og politisk polarisering av slike dimensjoner som avtegnet seg ved stormingen av Kongressen på Capitol Hill i Washington DC 6. januar 2021.

De tre leddene i tittelen viser til særtrekk ved arbeid, kapital og stat i USA. Et første avsnitt oppsummerer analysens begrepsramme. Ytterligere spesifisering av begreper, typologier og periodiseringer kommer på de punktene i argumentasjonen der dette er nødvendig. Deretter følger tre avsnitt om USAs historiske forutsetninger: arbeidsinnvandring, de kapitalistiske elitenes posisjon og statens utvikling. Avsnittene dekker utviklingen fra de tretten koloniene på 1600-tallet fram til 1920-tallet. Hvert avsnitt har sitt fokus, men det er koblinger mellom de prosessene som analyseres, og visse historiske vendepunkter opptrer i alle de tre avsnittene. Et samlende avsnitt er viet 1920-tallet der spenninger knyttet til USAs kombinasjon av rettighetsbegrensende politikk og industrielt lederskap nådde et foreløpig høydepunkt.

Artikkelen avsluttes med en sammenlikning av 1920-tallet og Trump-perioden. En fortsettelse av artikkelen (som publiseres senere) analyserer utviklingen fra New Deal i 1934 til i dag og avsluttes med en mer omfattende analyse av kontinuitet og brudd mellom Trumpperioden og utviklingstendensene mellom 1969 og 2016.

Begrepsramme – statsdannelse, rettighetsutvidelse, rettighetsbegrensning

En stat har alltid en viss kapasitet til å påvirke statsborgernes ressurser, deres aktiviteter og forhold til andre mennesker.² I tidlig moderne tid utviklet statene i Vest-Europa kapasitet til å skatlegge borgerne for å sikre et territorium trygt for handel, jordbruk og håndverk. Borgerskapet betalte pengeskatter, og bondebefolkningen betalte «blodskatt», de godtok at av deres beste unge menn ble utskrevet til militærtjeneste. Herskerne forpliktet seg til å ta på alvor krav som ble reist i forsamlinger (ting, parlament) der borgerne var representert.

Charles Tilly definerer demokratisering som økende omfang av beskyttet konsultasjon mellom myndigheter og borgere. Høy grad av konsultasjon er

demokrati. En stat som nærmer seg dette nivået er i «demokratisk farvann». Avdemokratisering betyr at omfanget av konsultasjon minsker.

Demokrati åpner for politisk mobilisering som utvider og sikrer rettigheter. Disse sikres gjennom lovverket, men er også avhengig av at byråkrati og sivilsamfunn bidrar til at de respekteres i dagliglivet. Sivile rettigheter er forsamlings- og ytringsfrihet, samt rett til full deltakelse i samfunnslivet. Politiske rettigheter er rett til valgdeltakelse, partidannelse og representasjon. Sosiale rettigheter er pensjonsrettigheter og tilgang til grunnleggende helse-tjenester. Økonomiske rettigheter er aksept for at arbeidskraften organiserer seg og får noen grad av innflytelse over egen arbeidssituasjon. Avdemokratisering innebærer rettighetsbegrensning på et eller flere av disse områdene.

Tilly ser statsdannelse som et samspill mellom kapasitetsbygging og konsultasjon. Tillitsnettverk, autonome kontrollsentre og kategoriulikheter påvirker graden av demokratisering. Eksemplene er fra USAs utvikling.

Tillitsnettverk. De etnisk forskjellige innvandergruppene fra Europa til USA etablerte tillitsnettverk. Samfunnet var preget av både segregering og en viss sammenveving mellom anglosaksere, tyskere, irer, italienere og jøder. De hvite nettverkene var skarpt skilt fra nettverk av afroamerikanere.

Tillitsnettverk bidrar til identitetsdannelse ved å definere «vi kontra de andre»-holdninger. Slike holdninger nedfeller seg i dagligdagse omgangsformer og uttrykkes i partivalg og sosial mobilisering. De kan føre til at diskriminerende praksiser opprettholdes på forskjellige samfunnsområder (bolig, finans, forsikring) uten at lovgivere kan eller vil gjøre noe med dem.

Jo mer tillitsnettverk adskilles og definerer seg i motsetning til hverandre, jo vanskeligere blir demokratiseringsprosessen. Politiske eliter som ønsker demokrati må forhindre at religiøse sekter, stammer eller slektsgrupper oppfatter seg som ekskludert. Alle viktige grupper må bli hørt av byråkratiet, ha fulle muligheter for politisk deltakelse og full adgang til relevante offentligheter. Vår analyse av USA følger historiske og regionale variasjoner både i betoning av raseskillet, og i forholdet mellom raseskillet og de forskjellige nettverkene mellom europeiske innvandrere.

Autonome kontrollsentre kan bli «stat i staten». En føderalstat har spesielt mange slike utfordringer. Sentrale posisjoner i samfunnet kan vinne grader av autonom kontroll som svekker føderalstatens kapasitet til å regulere og nøytralisere dem. I USA har dessuten foretak i forskjellige sektorer av økonomien og sågar hele arbeidsgiversiden større autonomi i forhold til staten enn i de fleste andre vestlige land.

USAs grunnlov er blitt utgangspunkt for en stadig og historisk skiftende spenning mellom føderalstat og delstater. Den gir også Høyesterett myndighet til å forlenge innflytelsen til politiske koalisjoner selv etter at de har mistet makten i føderalstaten. En bred tradisjon i politisk filosofi har idealisert USAs komplekse system med streng maktfordeling (dømmende, utøvende, lovgivende) og forskjellige styringsnivåer (føderasjon, delstat).

Hovedstrømmen i amerikansk statsvitenskap har generalisert New Deal og Great Society-erfaringene (1934-69) som et balansert system der komplekse, «plurale» interesser på flere nivåer balanseres mot hverandre og genererer beslutninger som harmoniserer med preferansene til «den midterste velgeren». Påstanden er at dette systemet skaper sosial og politisk stabilitet innen et stort territorium gjennom blokkering og balansering (*checks and balances*) mellom mangfoldige interesser. Men denne dynamikken varierer fra periode til periode. Systemet fremmet rettighetsutvidelsene mellom 1934 og 1969, men forhindret verken borgerkrig på 1860-tallet eller polariseringen siden 1990-tallet.³ Vi må legge vekt på de historisk vekslende gruppene, interessene, organisasjonene og nivåene som balanseres, og på de spesielle institusjonene det skjer innenfor.

Kategoriulikheter viser til at staten fører politikk som stimulerer ulikheten (segregeringen) mellom en eller flere kategorier (klasse, rase, etnisitet) av samfunnsborgere. Mange av disse kategoriene utgjør allerede tillitsnettverk i sivilsamfunnet. En stat som ønsker å komme videre i demokratisk farvann må unngå politikk som forsterker kategoriulikheter. I en velferdsstat må retten til ytelse som pensjon, helsehjelp og grunnleggende utdanning ikke variere systematisk mellom kategorier av samfunnsborgere. I USA har politiske utspill på flere felter etter 1970 – pensjonssystemet, innvandringspolitikk, kriminalitets- og narkotikapolitikk – bidratt til å forsterke eksisterende og skape nye former for kategoriulikheter.

Demokratiutvikling er et samspill mellom utviklingen i stat, sivilsamfunn og arbeidsmarked. Hvis tillitsnettverk i sivilsamfunnet ikke er sterkt adskilte (og det er økende integrasjon og synkende segregering som i 1934-69), hvis autonome kontrollsentre har liten innflytelse og offentlig politikk bygger ned kategoriulikheter, ligger forholdene til rette for et sterkt demokrati. Hvis forholdene ikke gjør det, vil sosiale bevegelser engasjere seg i stridbar politikk.⁴

Vellykket mobilisering for rettighetsutvidelse reduserer kategoriulikheter. Rettighetsbegrensning er bestrebelse på å fastholde eller øke kategoriulikheter. Det historiske samspillet mellom sosial mobilisering og offentlig politikk er forskjellig: I Norden og deler av Vest-Europa forgikk reduksjonen av kategoriulikheter skrittvis fra slutten av 1800-tallet. I USA, derimot, bølget det fram og tilbake mellom perioder av rettighetsutvidelse og perioder av rettighetsbegrensninger. Det oppsto periodevis vekselvirkninger mellom økende kategoriulikheter, sterkere autonome kontrollsentre og krassere avgrensninger mellom tillitsnettverk.

I perioden 1934-69 ble USAs føderalstat styrket i samspill med sosiale bevegelser (ikke minst borgerrettsbevegelsen) som fikk en viss innflytelse på lovgivningen og den økonomiske politikken (fagbevegelsen i storindustrien). I tiårene deretter var staten i mye større grad under innflytelse av bevegelser som ville reversere disse framskrittene.

Tilly kombinerer de tre prosessene til tre baner for statsdannelse: I den *svake utviklingsbanen* hemmes demokratiutviklingen av mange fragmenterte tillitsnettverk, samtidig som staten bidrar til kategoriulikheter når den trekkes mellom et antall autonome kontrollsentre.

I den *sterke utviklingsbanen* har staten høy kapasitet relativt til graden av demokratisering. Den har lite behov for å konsultere tillitsnettverk i sivilsamfunnet, og blokkerer utviklingen av alternative kontrollsentre. Det gir en autoritær statsdannelse, eller lange perioder med avdemokratisering.

I den *balanserte utviklingsbanen* korresponderer hver økning eller tilbakegang i statskapasitet til en tilsvarende endring i graden av demokrati. Staten oppnår en viss kapasitet, og går inn i demokratisk farvann. Den nøytraliserer i noen grad autonome kontrollsentre. Dermed står det stadig mer på spill. Kontroll med staten blir avgjørende for de sterkeste gruppene i samfunnet og det kan oppstå lokale konfrontasjoner og sågar revolusjonære situasjoner.

Dersom en eller flere av de grunnleggende prosessene knyttet til tillitsnettverk, kategoriulikheter eller autonome maktsentra reverseres kan utviklingen slå over i avdemokratisering. Men hvis slike omslag unngås, åpner den balanserte banen for en kombinasjon av høy statskapasitet og robust demokrati, som i de nordiske landene i etterkrigstiden.

USAs grunnlov ble vedtatt i en tid da sterke grupper ønsket en svak stat uten kapasitet til å redusere kategoriulikheter mellom hvite og afroamerikanere. For nybyggerne besto det gamle Europa – som de hadde forlatt – av altfor sterke stater. Men for å erobre og konsolidere territoriet, måtte føderalstaten styrkes. USA har derfor vært trukket mellom den svake og den balanserte utviklingsbanen. I større grad enn i Vest-Europa har noen tillitsnettverk fått sine rettigheter godkjent og beskyttet *senere og i mindre grad* enn andre grupper. Særlig kategoriulikheter knyttet til rase ble et permanent trekk ved utviklingen. Derfor har føderalstaten kronisk opplevd mobilisering for å begrense og reversere tidligere rettighetsutvidelser. Statens kapasitet har variert. Med den kalde krigen vokste USAs eksterne styrke, og det bidro i visse henseende til å styrke staten internt.

Et land av innvandrere

USAs befolkning stammer fra innvandrere som har ankommet fra andre verdensdeler og fra andre deler av den vestlige hemisfæren. Unntaket er urfolket, indianerne, som holdt til i det spredt befolkede nordamerikanske landskapet siden langt tilbake. De har lidd under innvandringen utenfra, men var som folkegruppe ikke stor nok til å ha betydning for statsdannelsen i USA.

Massene i det amerikanske samfunnet er ikke bare delt inn etter yrke, klasseposisjon og mobilitetserfaring. De er også delt inn etter hvorfra og hvordan de eller deres nære forfedre innvandret til USA, etter etniske og rase-

messige kriterier. Sosial mobilitet fant sted i en sosial struktur med mange og historisk skiftende innslag av kategoriulikheter.

På under tre hundre år utviklet USA seg fra en gruppe nybyggerkolonier til en verdensmakt med eget territorium over et halvt kontinent. Samfunnet ble preget av forholdene mellom innvandrergруппene. Først landet en liten, etnisk og religiøst homogen, hvit gruppe fra Storbritannia. Den tvang etter hvert med seg en gruppe fra Afrika, og mange av etterkommerne deres (afroamerikanerne) flyttet internt fra sør til nord i perioden 1900-1960.⁵ Nordstatenes industrisamfunn var da preget av den andre store bølgen (1840-1920) av europeiske innflyttere, som var etnisk, språklig og/eller religiøst forskjellige fra de opprinnelige hvite innvandrerne. Gjennom 1900-tallet vokste også innvandringen fra sørlige deler av hemisfæren, framfor alt fra nabolandet Mexico, men også fra andre latinamerikanske områder.

De forskjellige innvandrergруппene dannet egne tillitsnettverk. Den amerikanske sosiale lagdelingens historiske utvikling kombinerte integrasjon og fortsatt ulikhet. Det amerikanske idealet midt på 1900-tallet var en smeltedigel der alle innbyggere hadde samme sjanse til å realisere en «amerikansk drøm». Men utviklingen var ikke rettlinjet, snarere finner vi en historisk bølgebevegelse der perioder med økt utjevning ble avløst av perioder der ulikhet mellom kategorier av mennesker ble opprettholdt.

En nasjonsidé er et samlede uttrykk for holdninger som indikerer hvilke grupper som er verdige medlemmer av det nasjonale fellesskap. Den amerikanske grunnlovens religiøse og filosofiske idegrunnlag tillater de forskjelligeste tolkninger. Den inneholder tankegods som kan legitimere integrasjon av alle mennesker som borgere av USA. Dette er en kristen-humanistisk tanke om frihet til selvbestemmelse, direkte demokrati og fredelig konfliktløsning. Slike ideer har hatt stor betydning på den amerikanske venstresiden. Men de har aldri hatt fullt gjennomslag. Før 1930-tallet legitimerte man rettighets*begrensning* med referanse til grunnloven – og etter 1970-tallet var det mange forsøk på det samme.

Det viktigste økonomisk-historiske grunnlaget for bølgebevegelsen mellom integrasjon og segregering er USAs sørstater, en stor eksportklave drevet av slaver fram til 1865. Slaveriets opphevelse ble fulgt av spenninger knyttet til kategoriulikheter, der raseskillet ble trukket bredere eller snevrere. Deretter har forskjellige nasjonsideer ligget i strid. Vi skal skille mellom en rent anglosaksisk, en europeisk «jødisk kristen» (europeisk smeltedigel) og en inkluderende nasjonsidé (som også inkluderer afroamerikanere og alle latinos). Svart nasjonalisme har også vært en understrømning, men fikk ikke noe stort omfang.

De første innvandrerne ankom tidlig på 1600-tallet. De drev jordbruk i det nordatlantiske kystområdet som ble til de tretten koloniene. Noen kaller dem nybyggere, ikke innvandrere. De bygget sine institusjoner uavhengig av de historiske føringene (adel, kirke, kongemakt) som eksisterte i det Europa de

forlot. Men territoriet de begynte å dyrke opp var befolket av indianere. De anglosaksiske europeerne gikk inn i rollen som herrefolk, religiøst overbevist om at de var mer høyverdige og utvalgte enn urbefolkningen.

Sørstatene egnet seg for plantasjer og nybyggerne kopierte slaveriet, som allerede dominerte i fransk, britisk og spansk kolonijordbruk i Karibia. Slavene ble brakt fra Afrika med tvang, kjøpt og solgt som investeringsvarer. Det er heller ikke vanlig å betrakte dem som innvandrere, men de representerte *tvungen* innvandring. På det meste var slavene over halvparten av befolkningen i sørstatene. Import av mennesker ble tidlig blokkert, men slavebefolkningen vokste med naturlig tilvekst, unikt i slaveriets historie.⁶

USAs første nasjonsidé var en nasjon av hvite nybyggere med den misjon å bygge himmelriket på jord i en ny verden langt fra det gamle Europa.⁷ Grunnloven etablerte et politisk system med full stemmerett for hvite, anglosaksiske menn. Blant disse var det høy valgoppslutning gjennom 1800-tallet. Europeiske mannlige innvandrere fikk umiddelbart formell stemmerett.

Demokratiet gikk sammen med rasisme. Det ble skapt en følelse av likeverdighet mellom hvite gjennom «en felles rasefiende». Forskjeller mellom fattige og rike hvite ble visket ut av felles forakt mot svarte. Sørstats-senatoren John C. Calhoun mente i 1821 at USA ved å fastholde svarte som slaver hadde «den beste garanti for likhet mellom hvite».⁸ Calhoun var også den første til å holde evig lange innlegg i Senatet –filibustertaktikk – for å undergrave lovforslag som svekket plantasjeeiernes posisjon.

USAs dobbelte utvikling av bomulls- og tekstilcapitalisme i kombinasjon med statens territoriale ekspansjon førte til borgerkrig. Nordstatenes seier ga rettighetsutvidelser. Statsborgerskap for alle slaver (menn) økte velgermassen betraktelig. Andelen slaver i prosent av totalbefolkningen var i 1860 over 50% i Sør-Carolina og Mississippi, over 40% i Louisiana, Alabama, Florida og Georgia, over 30% i Virginia og Texas, og nærmere 30% i Arkansas og Tennessee.⁹ Slavene hadde tilegnet seg det hvite herrefolkets protestantiske religion og beriket den med egne kulturelle impulser.

Sørstatene var som bomullseksporthør fortsatt svært viktig for USAs økonomi som helhet. Der plantasjeproduksjonen dominerte, ble elitenes hovedinteresse å opprettholde vidtgående ulikhet mellom kategoriene svarte og hvite. Sørstatene fikk således en helt spesiell politisk utvikling. Under rekonstruksjonsperioden 1865-77 hadde nordstatene tropper i sørstatene. De forsvarte de hvite republikanske politikerne som støttet opphevelsen av slaveriet og forsøkte å bidra til at de svartes nye rettigheter faktisk ble respektert. Men dette førte umiddelbart til at lokale hvite grupper mobiliserte med sivil ulydighet, geriljatakikk og terror, både mot republikanske øvrighetspersoner og fargede. Ku Klux Klan (KKK) var den mest kjente av disse bevegelsene. Da den ble nedkjempet i 1870 kom en rekke nye organisasjoner som på forskjellig vis hevdet hvit overmakt.

I 1877 trakk nordstatene ut sine styrker, da en republikansk presidentkandidat ønsket flere sørstatsstemmer. Sørstatene fikk stå fritt i spørsmål om sivile rettigheter. Den rasistiske overklassen opprettet et apartheidssystem – Jim Crow – som fratok afroamerikanerne disse rettighetene. Et viktig aspekt ved systemet var begrensning av stemmeretten. Teknikker utviklet i denne perioden er delvis i omløp også i dag: avgift for å få stemme, strenge registreringskrav, snevre oppmøtetider. Der slike formelle metoder ikke førte fram, anvendte man vold og trusler om vold. Rettighetsbegrensningen rammet også fattige hvite, slik at totalt valgoppmøte sank, særlig etter 1896.

Vendepunktet i 1877 ble triumferende kalt «gjenvinning» av elitene i sør. Plantasjeeierne leide nå ut små jordstykker til svarte og hvite landarbeidere, til betingelser som gjorde at deres livssituasjon ikke skilte seg mye fra slaveriet. Plantasjeeierne allierte seg med et mellomsjikt av bønder, og kontrollerte Det demokratiske partiet i sør.

Raseskillet i sør ble befestet med en rekke prøvende skritt. Nykonføderalistiske organisasjoner (*United Daughters of the Confederacy*, 1894; *Confederate Veterans* 1896) drev ikkevoldelig aktivitet i favør av raseskillet, i arbeidsdeling med mer voldelige militser. Sammensetningen av Høyesterett skiftet i favør av sørstatselitene. I 1896 fastslo den at grunnloven tillot segregering av hvite og svarte, så lenge svarte hadde «separat, men lik» tilgang. Plessey, en afroamerikaner, hadde forsøkt å tiltvinge seg plass i en jernbanevogn reservert for hvite. Høyesterett fastslo at grunnloven ikke utelukket at han kunne bortvises – så lenge det var en jernbanevogn for svarte han kunne bruke. Etter dette ble afroamerikanere i sørstatene segregert og diskriminert nesten like effektivt som under slaveriet.

Slaveriet fikk historiske langtidsvirkninger som preget USAs politisk-institusjonelle kompleks. Sørstatspolitikere har hatt en spesiell tyngde innen Det demokratiske partiet, selv etter at bomullsdyrkingen på 1920-tallet mistet sin posisjon som viktigste hovedeksportsektor, grunnet dårlige priser og økologiske problemer. Sørstatspolitikere satt spesielt trygt siden bare hvite høyinntektsgrupper stemte. Gjennom ansiennitet fikk de overordnede plasser (komiteformenn) i Kongressen. De var i noen grad autonome kontrollsentre som hindret føderalstaten i å generalisere rettigheter for afroamerikanere i samme takt som for andre grupper. Ingen annen nåtidig stormakt har en slik bakgrunn.

Mellom 1830/50 og 1920 ankom millioner av innvandrere fra forskjellige deler av Europa. Den geografiske ekspansjonen, med jernbaneutbygging, skapte høy etterspørsel etter arbeidskraft i lange perioder, så kapitalistene var ivrige etter å få flere immigranter til landet. Kvalifikasjonskravene var ennå ikke spesielt høye. Vi skal nå plassere disse europeiske innvandrene i forhold til de opprinnelige to innvandrergruppene: anglosakserne og afroamerikanerne. Analysen beror på en periodisering i tre perioder. To av

periodene (før 1920, etter 1970) er preget av masseinnvandring, og den mellomliggende hadde lite innvandring.

De anglosaksiske elitene betraktet nye innvandrere til USA som annenrangs. Senere anglosaksiske innvandrere ble degradert i klassetermer. Da innvandringen av katolikker fra Europa startet, ble anglosaksisk protestantisme motsatsen. Med den irske hungersnøden (1845-9) kom det stadig flere irer. De ble opprinnelig gruppert med svarte, som gemene kroppsarbeidere. Irske innvandrere bekjempet slaveriet, de kjente til engelsk undertrykkelse.¹⁰ Men etter hvert ble de kategorisert som hvite, og ble selv delaktige i å opprettholde raseskillet. Mønstrer gjentok seg med senere innvandreregrupper.

Den jødiske innvandringen fra Europa skjøt fart da pogromer og jødeforfølgelser spredte seg i Øst-Europa på 1880-tallet. Innvandrerne var preget av jødisk kultur og snakket, ulikt irer, ikke engelsk, men polsk, jiddisk, russisk og tysk. Prosenten innvandrere fra østeuropeiske områder økte fra ca 10 i 1881-90 til ca 20 i 1890-1900. I 1901-10 var innvandringen fordelt på 25% fra Italia (for det meste katolikker), 27% fra Russland og 26% fra Østerrike/Ungarn. Fra de to sistnevnte landene kom for det meste polsk- og jiddisktalende jøder.¹¹ Alle jøder – bortsett fra de rikeste – ble diskriminert og klassifisert sammen med svarte. De kunne ikke bo, jobbe eller oppholde seg hvor som helst. Men etter andre verdenskrig ble de integrert.

De fleste europeiske innvandrerne bosatte seg i USAs storbyer på nordøstkysten og innover mot de store sjøene. De ble sosialt integrert ved å flytte inn i samme nabolag som landsmenn, og organiserte gjensidig hjelp seg i mellom. Byer var tette trehusbebyggelser med stor risiko for brann. Frivillige brannkorps fungerte også som private militærgrupper, med oppgave å holde orden i forhold til andre folkegrupper. Slike sammenslutninger lå i stadig konkurranse med hverandre. Irish Rifles, Irish-American Guards, French Garde Lafayette, American Rifles/American Guards på Lower East side var etniske militser i New York nabolag på 1850-tallet. I bydelen Southwark i Philadelphia på 1840-tallet var det sju forskjellige slike brannkorps bare på et par kvartaler. Et var basert på innfødte anglosaksiske yankees/republikanere, et annet var irsk-katolsk/demokrater. Noen var alliert med gjenger. Noen stiftet branner for å angripe konkurrentene når de kom for å slukke. Da dette eskalerte i Southwark ble brannkorpsene profesjonalisert, men de var fortsatt bemannet ut fra etnisk tilhørighet, enten irsk, tysk eller yankee. Avholdsforeninger var respons på en annen risiko, alkoholmisbruk. Det var mange andre komiteer på by- og bydelsnivå. Politiske partier og arbeiderforeninger aggregerte denne politiske meningsdannelsen til by, delstat og føderalt nivå.

Politiske maskiner var den sentrale formen for beskyttet konsultasjon mellom lokale myndigheter i store/middelstore byer og voksende europeiske innvandreregrupper. Fram til tidlig på 1800-tallet ble amerikanske delstater styrt av den anglosaksiske eliten, en overklasse uten administrativ kompetanse. Jacksondemokratiet (under president Jackson fra 1829) representerte et

nytt system som skapte aggressiv konkurranse mellom grupperinger som etter hvert ble til de to partiene Demokratene og Republikanerne. Administrasjonen ble fylt opp med partiløje byråkrater. Politikere og byråkrater sikret goder, tjenester og jobber i bytte mot stemmer fra tillitsnettverkene. Lokale eliter var patroner som forfordelte sine klienter. Slike politiske systemer kalles derfor patronasje eller klientelisme, og i USA «bossism».¹² Bossene var bydelsledere, salongverter og andre opinionsledere i etniske nabolag.

Slik lokal politikk var nært knyttet til et eller et fåtall sterke selskaper fra som dominerte lokale markeder (California: Southern Pacific Railroad, Kentucky: Louisville and Nashville Railroad, New York City: selskaper innen frakt og bytransport). Disse selskapene brukte et parti til å få gjennom sine interesser lokalt, i samspill med at partiets politikere og byråkrater fremmet partiinteresser. Det var vanskelig for andre grupper å påvirke systemet.

Konjunktorene på slutten av 1800-tallet var preget av langvarige økonomiske tilbakeslag, høy arbeidsløshet og hard klassekamp med høye streiketall. De fleste arbeidsgivere var arge motstandere av fagorganisering. Arbeidernes motmakt var hemmet av etnisk segmenterte bosettingsmønstre og livsstil. Innvandringen skapte en enormt mangfoldig arbeiderklasse nettopp i en periode da det var aktuelt å opprette fagforeninger.¹³

AFL, en syndikalistisk og angloamerikansk preget sammenslutning av håndverksforeninger, ble dannet i 1886. AFL reagerte på måter som forsterket den etniske fragmenteringen av den amerikanske arbeiderklassen. De mest intense konfliktene oppsto der klasse og etnisk tilhørighet krysset hverandre, som når innvandrerarbeidere kom i strid med anglosaksisk-protestantiske arbeidsformenn. Taylorisme og «scientific management» i mange industrisektorer rundt århundreskiftet satte stort press på AFL. Til tross for høyt konfliktnivå og offensiv mobilisering oppsto ingen tidlig sterk sammenslutning av industriforbund før CIO ble dannet i 1934. Først i 1955 slo AFL seg sammen med CIO. IWW (grunnlagt 1905) besto av anarko-syndikalister. Verken AFL eller IWW var særlig positive til et reformistisk program med vekt på statlige reguleringer.

De nye masseproduksjonsbedriftene ansatte lavt kvalifisert, innvandret arbeidskraft. Anstrengende arbeidsforhold ga stor gjennomtrekk. For at innvandrene skulle holde ut produktivitetsjaget ved samlebåndet doblet Fordkonsernet lønningene. Under første verdenskrig nådde arbeidskonfliktene et historisk toppunkt.¹⁴ De ble hardt nedkjempet. I deler av Pennsylvania rådet det borgerkrigsliknende tilstander under den store konflikten mellom jern/stålarbeidere og Carnegieselskapet i 1892.

En mye brukt periodisering i valgforskningen er basert på studiet av kritiske historiske perioder – *kritiske skift* – der velgergruppers oppslutning om partiene endres. Velgergrupper inndeles i lys av sosiale konflikter/skillelinjer (som svart/hvit, arbeid/kapital, urban/rural). Mens oppslutningen om det politiske systemet på 1800-tallet var relativt høy (blant menn med

stemmerett), representerte 1896-systemet et nytt mønster. Stemmeretten ble utvidet, men valgdeltakelsen sank. Omgrupperinger etter rekonstruksjonen førte til at de aller fleste hvite velgerne i sørstatene stemte på Det demokratiske partiet. I New Deal systemet fra 1934 fikk samme parti *også* solid oppslutning fra store arbeider- og middelklassegrupper i nordstatene. Valgdeltakelsen var da noe høyere. Men fra sent 1960-tall har valgdeltakelsen vært svært lav. «Partiet» av hjemmesittere ble USAs største.¹⁵

I 1906 reiste den tyske samfunnsforskeren Werner Sombart spørsmålet: «Hvorfor ingen sosialisme i USA?» Spørsmålsstillingen uttrykker en altfor direkte slutning fra økonomi til politikk. Selv om USA hadde den mest utviklede kapitalismen i verden ved inngangen til 1900-tallet, følger det ikke at landet skulle få et sterkt arbeiderparti. En slik påstand ignorerer den historisk-institusjonelle konteksten. Siden USA er en nybyggerstat utskilt fra Storbritannia, kan en sammenlikne med andre slike stater (New Zealand, Australia og Canada). I et politisk-økonomisk perspektiv er det viktig at ingen av de øvrige nybyggerlandene var basert på eksportvarer produsert av slaver. Videre skal vi sammenlikne valgsystem og styreform.

Det er vel kjent fra studiet av valgsystemer at «first past the post» – enmannsvalg i flertallskretser – befester topartisystemer. Alle nybyggerstatene har et slikt partisystem. USA skiller seg imidlertid ut ved at ingen av de to partiene er et arbeiderparti. De sosialistiske partiene som ble organisert i USA led alle samme skjebne som andre tredjepartier.

Historien om 1890-tallets populistparti (*The People's party*) illustrerer tredjepartiernes problem. Partiets sosiale grunnlag spesifiseres i neste avsnitt. Folkepartiet var homogent og godt organisert, med egne lokalavdelinger, egen presse, informasjonskontorer og festivaler. Ferguson mener det var den mest samlede politiske massebevegelsen i amerikansk historie.¹⁶ Men før 1896-valget ble det spilt ut over sidelinjen gjennom næringslivsinnflytelse på politikken. Hearstfamilien eide sølvgruver, og brukte sitt avisimperium til å argumentere mot gullstandarden. De fikk Folkepartiet til å støtte gullstandardmotstander/Demokrat W. J. Bryant som sin kandidat. Dette splittet Demokratene. Republikanerne vant valget og Folkepartiets popularitet dalte. Slik innflytelse fra egenrådige kapitalister behandles nærmere i neste avsnitt.

The Socialist Party of America ble dannet i 1901 med støtte fra fagforeninger, reformpolitikere, populistiske bønder og innvandrere. Før verdenskrigen appellerte det til både immigranter og innfødte hvite. Særlig under kraftige konjunkturtilbakeslag var det tilløp til klassebevisst radikalisme som ga partiet relativt god velgeroppslutning på 1920-tallet. Men det fikk ikke noen permanent tredje posisjon i partisystemet. Som populistenes parti var det nativistisk, sosialisert inn i anglosaksisk kultur. I den grad det ristet dette av seg, ble det lett preget av posisjonene til visse europeiske innvandregrupper. Partiet fikk ikke bukt med den amerikanske arbeiderklassens etnolingvistiske mangfold. Det hadde få medlemmer, svak

organisasjon, manglet rike støttespillere og var framfor alt uten nære bånd til fagbevegelsen. Budskapet var primært ideologisk, praktisk politikk kom i bakgrunnen.¹⁷ På 1930-tallet ble velgerne fanget opp av Demokratene.

De øvrige britiske nybyggerstatene ble derimot preget av samspill mellom en relativt sterk fagbevegelse og et reformistisk orientert arbeiderparti. En sammenlikning viser til at arbeiderklassen i Canada ble integrert som klasse, mens USAs arbeiderklasse bare ble integrert som en interessegruppe.¹⁸

USAs styreform er presidentsystemet. Det gjør partiene til valgkamp-maskiner med liten innflytelse på presidentens program. De øvrige britiske nybyggerlandene har parlamentarisk styreform. Partiene blir da mer programmatisk enn i USA. Statsministeren er øverste faktiske leder. Lover gis med utgangspunkt i partiprogrammet. Regjeringspartiene avgjør hvem som blir regjeringsmedlemmer. Partiene er sammenslutninger av borgere som drøfter politikk, ikke – som i USA – tomme skall som sterke næringsinteresser kan kjøpe opp og plassere sin foretrukne presidentkandidat inn i. USAs president velges uavhengig av Kongressen. President/administrasjon/regjering må så påvirke Kongressen. Kongressen er lettere for presidenten å takle om det kan etableres enighet på tvers av partiene. Perioden 1934-69 hadde mer slik enighet enn de mer polariserte periodene før og etter.

I perioden 1920-70 ble innvandringen kraftig redusert. De europeiske innvandrerne fra før 1920 ble sosialt og økonomisk integrert uten betydelig sosial mobilisering, og uten stor konkurranse fra nye innvandrerbølger. USA var en smeltedigel – men bare for hvite fra Europa. Afroamerikanerne måtte samle en sterk sosial bevegelse i sørstatene for å oppnå antidiskriminerende lovgivning (*Civil Rights Act*, 1964). Interne migranter fra sør til nord møtte strukturelle barrierer mot integrasjon, særlig i bolig- og kredittmarkeder.¹⁹

Betrakter vi hemisfæren, så kom det meksikansk innvandring allerede på 1800-tallet. De ble også først regnet inn på motsatt side av klasseskillet. Men den store bølgen av latinske innvandrere – primært fra Mexico, sekundært fra andre latinamerikanske land – kom fra 1970-tallet, og særlig fra 1990-tallet av. Flertallet av disse ble klassifisert med «de andre». Slike grupper har i perioder vokst i antall, og selv om de sjelden har vært en stor prosent av befolkningen (mellom 10 og 30 %), har stemplingen som «andre» begrunnet rettighetsbegrensende mobilisering hos større grupper.

Afroamerikanerne har vært hovedgruppen innen det mindretallet som har vært «rasialisert» på forskjellige måter. De er utropt til syndebykk i bølger av rettighetsbegrensende mobilisering. Raseskillet ble sterkere betont i perioder med stor innvandring – før 1920 og etter 1970. Klassebaserte interessefelleskap ble da i stor grad overstyrt av rasepolarisering. Raseskillet trumfet etniske skillelinjer i det politiske aktivister samlet mange hvite mot en felles syndebykk, på tvers av de konfliktlinjene som adskilte hvite. I jordbruket i sør kunne hvite og svarte landarbeidere polariseres mot hverandre, som i

industrien i nord og vest. Fagforeninger ble integrert på tvers av hvite etniske grupper, men mange av dem ønsket ikke svarte medlemmer.

Vårt overordnede perspektiv er at innvandrerne var *uforlikte*. Men det var grader av strid. Tillitsnettverkene forble adskilt i *forskjellig grad*, og graden av adskillelse eller integrasjon har variert historisk. Hvite anglosaksere og svarte var absolutt uforlikte i sørstatene fram til borgerkrigen. De forskjellige europeiske innvandrergruppene dannet egne tillitsnettverk, basert på egen kultur, språk og religion. Men nettverkene flettet seg også inn i hverandre, tilstrekkelig til at både katolikker og jøder endte opp på «riktig» side av raseskillet i forlengelsen av New Deal. I kontrast til disse delvis forlikte tillitsnettverkene, vedvarte polariseringen av svarte mot hvite av europeisk opprinnelse. Den fikk nye former da afroamerikanerne migrerte internt fra sør til nord i bølger som toppet seg på 1920-tallet og i perioden 1940-70.

USAs egenrådige kapitalistiske elite

Det er lett å tilskrive kapitalister universelle interesser. De vil gjerne forhandle lønn individuelt og skyr fagforeninger. De vil betale så lave skatter som mulig, det gir også bedre muligheter til å unndra seg statlige inngrep og tyngende reguleringer. Men i faktiske historiske kontekster må økonomiske aktører tilpasse seg. USAs historiske utvikling har imidlertid åpnet for at landets kapitalistiske eliter har kunnet oppføre seg spesielt egenrådig.

Blant de land som dominerer verdensøkonomien i vår tid (G7- og OECD-landene) er det i USA kapitalistene møter minst motmakt. Noen hevder at USA dermed har fått en «renere» kapitalisme enn mange andre steder.²⁰ Men en slik innsikt fritar oss ikke fra å analysere den historiske utviklingen av de økonomiske elitenes egenrådighet, både i forhold til arbeidere og til staten. «Egenrådig» er en samlebetegnelse. Det dreier seg om at USA har utviklet institusjonelle komplekser som har gjort den kapitalistiske eliten egenrådig i flere forskjellige henseende.

Staten har alltid hatt en rolle i disse institusjonelle forholdene. Næringslivet har på ingen måte vært et *samlet* kontrollsentrum med stor autonomi. Forskjellige sektorer, storforetak og eiergrupper har gjort sin innflytelse gjeldende. Tidvis har blokker av slike interesser hatt avgjørende innflytelse både på politikk og administrasjon. De har noen ganger egenrådig pleiet egne interesser selv der dette har stått i motsetning til politiske (ikke minst geopolitiske) hensyn staten måtte ta. De amerikanske kapitalistene har en tendens til å ignorere sin avhengighet av statlige institusjoner og offentlig politikk.

En første kilde til kapitalistenes egenrådighet ligger i at unionen i sine første tiår ikke ble fanget i økonomisk avhengighet av Storbritannia. Ved de tretten koloniernes revolusjon i 1776 mistet Storbritannia en viktig komponent i sitt maritime imperium, men gjennomgikk samtidig sin industrielle revolusjon. At Storbritannia ble arnestedet for kombinasjonen av fabrikkproduksjon

og fossile energikilder, hadde ikke mye å gjøre med USAs selvstendighetskamp. Men det ga den gamle kolonimakten et nytt grunnlag – kapitalistisk industriproduksjon – for sin lederrolle i verdensøkonomien. I den rollen forsøkte Storbritannia å opprettholde sitt grep over USA, selv om landet var blitt en egen stat. Befolkningen i de tretten småstatene beholdt koblinger til landet de hadde forlatt og kunne tilegne seg kunnskap om industrialisering.

Allerede i kolonitiden ble USAs økonomi differensiert i sørstatenes slave-drevne plantasjeøkonomi og nordstatenes mer allsidige jordbruksøkonomi, preget av mindre familiebruk, diverse håndverksaktiviteter som skipsbygging og redskapsproduksjon, samt handel og finans. De to regionene ble tett integrert gjennom det teknoøkonomiske komplekset som lå til grunn for den industrielle revolusjonen: mekanisert spinning og veving, med råbomull som råvare. Sørstatene leverte råbomull til Storbritannias verdensledende tekstilindustri. Nordstatene utførte finans- og frakttjenester i et nytt handelsmønster. Dette skilte seg fra den tidligere atlantiske triangelhandelen på 1700-tallet, der slaver fra Afrika var en integrert del. Nå leverte sørstatene råbomull til England, mens både nord- og sørstatene i retur kjøpte bomullstøyer og etter hvert mekaniske produkter.

Britene så gjerne at det utviklet seg et avhengighetsforhold. USA kunne forbli et råvareproduserende u-land med liten evne til å utvikle egen industri, mens de selv fornyet sitt verdensherredømme med industriell basis i fossil energi (kull), tekstiler og jernbaneutbygging. Men USA ble et industriland med helt egen utviklingsdynamikk.

Den internasjonale konteksten for USAs uavhengighetskamp var 1700-tallets geopolitikk, der europeiske stormakter (Storbritannia, Frankrike, Spania) kriget også utenom Europa. Da nordstatene hadde etablert sine første primitive tekstilfabrikker, ble verdenshandelen hemmet av krig og blokader. USA ble vevet inn i striden 1807-18, og lå i krig med England 1812-15. I slike situasjoner med redusert handel kunne amerikansk tekstilindustri øke sine markedsandeler i eget, voksende hjemmemarked.

Selv om USA var underlegent Storbritannia både i tekstilproduksjon og jernbaneteknologi, hentet landet inn forspranget. Allerede som jordbruks-samfunn hadde USA vist seg å stimulere entreprenørskap. Utdanningsnivået i nordstatene var høyt på et tidlig tidspunkt. Det er et likhetspunkt mellom nordstatene og de protestantiske landene (inklusive Norden) der øvrigheten sørget for at hele befolkningen lærte å lese, og dermed kunne studere Bibelen og Katekismen på morsmålet.

I nordstatene patenterte Eli Whitney *The Cotton Gin* i 1794. Oppfinnelsen ga store produktivetsframskritt i behandlingen av råbomull i sørstatene. Whitney var senere involvert i forsøk med utskiftbare deler i masseproduksjon av våpen. Gjennombrudd på dette området midt på 1800-tallet indikerte at USA var på vei mot en industriell lederrolle i verdensøkonomien.²¹

Sørstatene forble en monokultur for bomullseksport, langt bak andre regioner i urbanisering og innvandring. Spenningen mellom de nye industriene (fritt lønnsarbeid i nordstatenes tekstilfabrikker) og råvare dyrkende monokulturelt jordbruk (ufritt slavearbeid i sørstatenes hovedeksportsektor) utløste borgerkrigen. Før det var elitene i nord og sør bundet sammen i en internasjonal arbeidsdeling, men i borgerkrigen utfordret industrikapitalistene i nord de råvareeksporterende, åpent rasistiske slaveeierne i sør. Nordstatenes seier utløste to sentrale prosesser. De kapitalistiske elitene i nordøst kunne mer uhemmet drive fram industriell transformasjon i kombinasjon med ekspansjon vestover. Samtidig sikret elitene i sør snart, i 1877 som nevnt, et kompromiss med nordstatene.

Nordstatenes seier blokkerte den sørlige jordeierklassens forsøk på å binde USAs økonomiske utvikling til jordbrukseksport og dermed hemme industriutviklingen. Nordstatene kunne fullføre den territorielle utvidelsen av unionen uten å bli sinket av sørstatenes ønsker om å erobre flere områder for bomullsdyrking og av deres politiske angst for angrep på slaveriet. Nordstatene styrket føderalstaten. De sikret et enhetlig finanssystem/bankvesen, samt en rekke juridiske ordninger omkring handel, transport og kommunikasjon over delstatsgrensene.²² Slike institusjoner konsoliderte den territoriale ekspansjon i vest og nord. Jernbanen supplerte en infrastruktur med transport på elver og kanaler. Dette førte til bredere økonomisk utvikling, særlig i nord. Handel og kommunikasjon gikk raskere, nye områder ble bosatt og mekaniske verksteder fulgte som vedheng til jernbanen.

Neste industrielle transformasjon var ingeniørbasert tungindustri på 1880-1890-tallet. USA ble verdensledende i flere av disse sektorene. Deretter ledet USAs kapitalistiske elite verdensøkonomiens mest innovative økonomi – teknologisk og organisatorisk sett – gjennom hele det 20 århundre. Perioden 1895-1918 – preget av stri klassekamp – ble høydepunktet for investeringer som utviklet ringvirkningene i det nye tekno-økonomiske systemet. Storindustrien utnyttet naturvitenskapens nye innsikter i det periodiske system (kjemi) og elektrisitetens naturlover. Bare tysk industri – sterkere i kjemi – lyktes like godt i å ta igjen det engelske forspranget. USAs storindustri ledet an i viktige sektorer som stål og masseproduksjonsteknikker med utskiftbare deler, samt vitenskapelig basert utvikling av produkter og prosesser knyttet til elektrifiseringen av samfunnet. I USA gikk dette sammen med endring av foretakenes organisasjonsform fra familieforetak til ledelsesstyrte storfretak med administrative hierarkier. Denne ledelsesrevolusjonen skal vi se nærmere på i analysen av 1920-tallet.

I nær tilknytning til denne utviklingen endret investeringsbankene på Wall Street aksjemarkedet. Gjennom hele 1800-tallet var den kapitalistiske utviklingen avhengig av kapitalimport og de innenlandske finansinstitusjonene sto svakt. De to store grupperingene på Wall Street var de jødisk-tyske (Rotschild, Warburg, Goldman Sachs) og de anglosaksiske, spesielt J. P.

Morgan. Fra 1890-tallet etablerte bankene et marked i verdipapirer knyttet til industri. Det var, som vi skal se, fullt utviklet i 1920.

Inntektsulikheten økte kraftig i USA fram til 1920-tallet. De rikestes enorme formuer ble opphavet til skattefrie, veldedige stiftelser etablert av eierentreprenører. Slike organisasjoner prøvde å kompensere for USAs svake velferdsinstitusjoner, ga store midler til forskning og brakte fram kunnskap som påvirket amerikansk offentlighet i stor grad. J. P. Morgan reorganiserte Andrew Carnegies stål og jernimperium til US Steel, og Carnegie etablerte seg som landets største filantrop. Fondet finansierte organisasjoner og prosjekter som spredte britiskinspirerte liberale ideer. Det opprettet 2500 biblioteker, Carnegie Institute of Technology (nå Carnegie/Mellon universitetet), og Carnegie Endowment for International Peace. Disse sto i samband med den pragmatistiske tenkning som preget den progressive bevegelsen for administrativ reform – mer om denne i neste avsnitt.

Selv om amerikanske storforetak ble verdensledende, holdt de – og ennå mer småforetakene – fast ved sin fagforeningsskepsis. I perioder med økonomisk overoppheting førte mangel på arbeidskraft til offensiver for å rekruttere arbeidskraft i utlandet. Grunnet etnisk fragmentering og fagbevegelsens svake politiske organisering lyktes kapitalistene ofte når de valgte en konfrontasjonslinje i lokale konflikter. Heller ikke motparten hadde sterk sentrale organisering. Den største arbeidsgiverorganisasjonen er U.S. Chamber of Commerce, grunnlagt 1912. Den er primært en lobbyorganisasjon, USAs største. I stedet for å slutte opp om gode forhandlingsinstitusjoner/fora, har amerikanske arbeidsgivere brukt penger og energi på å betale jurister og oppviglere som undergraver arbeidernes motivasjon til å organisere seg. Detektivbyrået Pinkertons tjente primært penger på oppdrag fra arbeidsgivere som ville motarbeide fagorganisering.²³ Situasjonen er tilbake dit i dag, et stort tilbakeslag fra New Deal/Great Society-perioden.²⁴

Næringslivsfinansiering av politikken har lenger historie og større omfang i USA enn andre vestlige land, og er en viktig kilde til kapitalistenes egenrådighet. Dette kommer av USAs tidligere nevnte kombinasjon av president-system og et partisystem som bare har plass til to ikke-programmatiske partier. Selv om USA har og har hatt et blomstrende foreningsliv, har slike sivilsamfunnsorganisasjoner likevel hatt vanskelig for å påvirke politikken.

Allerede i Jacksondemokratiets politiske maskiner var – som vi så – ledende foretak sterk involvert i politikken. Både på delstats- og føderalt nivå har myndighetene vært mottakelige for næringslivets ønsker. Næringslivsgrupper kjøpte seg inn gjennom støtte til kandidater i lokalvalg, kongressvalg og presidentvalg. Selv om en serie administrative reformer reduserte betydningen av politiske maskiner, så fortsatte næringslivsfinansieringen.

Valgkamp i USA er spesielt langvarig og derfor kostbar. Både på lokalt og føderalt nivå er kandidater avhengig av å mobilisere store summer til egen valgkamp og til partienes virksomhet.²⁵ Politikerne blir – før og ennå mer nå

– «klienter» til næringslivet. Næringslivsinteresser organiserer tenketanker, spindoktorer og eksperter som kan settes inn for å støtte forskjellige kandidater. Ekspertene inngår i tette nettverk med fraksjoner i partiene. Tilfellet med Hearstforetakets manipulering av Folkepartiet i 1896, nevnt ovenfor, er et godt eksempel.

I det amerikanske presidentsystemet er det avgjørende hvilke grupper som finansierer kandidatens valgkampanje. Presidenten er relativt uavhengig av partiet når det gjelder å velge regjeringsmedlemmer, toppbyråkrater, dommere og rådgivere. Foretak som har gitt store valgkampbidrag får innflytelse over sammensetningen av administrasjonen. Gitt presidentsystemet er partiorganisasjonene ikke bygget opp for å ta tilbakemeldinger fra medlemmer. Det er vanskelig å få til koblinger til sosiale bevegelser.

Den amerikanske staten

«State» i USA betyr delstat, mens føderalstat betegner det som i de fleste vestlige land kalles stat. Grunnloven etablerte kronisk spenning mellom disse to nivåene.

Amerikanske tradisjoner for statsskepsis dreier seg primært om skepsis til føderalstaten, i mindre grad til delstatene. Makt i en delstat kan være basis for å svekke føderalstaten. Den amerikanske høyresiden er skeptisk til delstatene bare hvis de spiller på lag med en føderalstat som støtter bevegelser og tiltak for rettighetsutvidelse. Både delstater og egenrådige kapitalister kan representere sentre for autonom kontroll. «Liberal» i amerikansk politisk tradisjon betegner posisjoner som vil styrke føderalstaten, «konservative» vil svekke den. Republikanerne hadde flest liberalere fram til New Deal, så ble Demokratene liberale og Republikanerne konservative.

Grunnloven (1787/1789) reflekterte den uforsonlige kløften mellom de hvite innvandrebyggerne, knyttet, som vist, til den økonomiske differensieringen i området jordbruk. Da den ble skrevet var det allerede betydelig mobilisering mot slaveriet: forslag om importforbud, frie svarte organiserte aksjoner og hjelp slaver å flykte.

USA er den eneste av vår tids stormakter der slaveri hadde stor økonomisk betydning (bomull som hovedeksportsektor) i den perioden da staten ble dannet. Nordstatsinteressene mente grunnloven måtte definere en koordinerende føderal sentralstat. Sørstatsinteressene ville gi delstatene så mange myndigheter som mulig, slik at føderalstaten ble en svak minimumsstat. De intellektuelle lovkyndige fra sørstatene spesifiserte maktdeleingsprinsippet og innsnevret føderalstatens makt. Hvis nordstatene vant makten på føderalt nivå, skulle de ikke klare å avvikle sørstatenes slaveøkonomi. Sørstatsrepresentantene anså ikke slaver som mennesker. De var bare plantasjeherrens eiendom. Men de skulle telle som 2/5 av hvite når man

beregnet delstatenes innbyggertall, som påvirker delstatenes antall representanter i Representantenes hus.

Grunnlovens begrensning av den føderale sentralmakten har gitt rettighetsbegrensende bevegelser muligheter for å svekke staten innenriks. Senatet er et overhus der hver delstat har to senatorer, uavhengig av folketall. Det er indirekte valg på presidenten via valgmanskollegiet. Lover forberedes i begge kamre (Representantenes hus og Senatet) og må så skrives sammen. Senatet skal godkjenne presidentens utnevnelser, inklusive dommere til Høyesterett. Filibustertaktikken er blitt formalisert slik at sentrale lovforslag krever 60/40-flertall i stedet for 50/50 i Senatet.²⁶ Høyesterettsdommere velges for livstid, dommerne utnevnes av sittende president, som dermed kan påvirke dommerkollegiets sammensetning i lange perioder.

Disse institusjonelle særtrekkene, og endringer i dem over tid (grunnlovstillegg), er grunnlaget for vår periodisering: en tidlig og en sen periode der rettighetsbegrensende mobilisering dominerte (før 1930 og etter 1970), og en mellomliggende periode (New Deal/Great Society 1934-1969) der rettighetsutvidende mobilisering hadde betydelige gjennomslag. Sosiale bevegelsers krav om utvidede rettigheter sikres bare i hele territoriet om de blir til føderal lov som vedtas i Kongressen. Perioder med begrensning av rettigheter preges som regel av forsøk på å svekke føderalstaten.

Slik nybyggersamfunnet utviklet seg, ble grunnlovens religiøs-filosofiske idégrunnlag brukt til å legitimere en aggressiv ekspansjonspolitikk. Først ekspanderte de hvite protestantene innen et sammenhengende territorium som ble kjøpt, annektert, eller truet fra enten innfødte urfolk eller andre europeiske inntrengere. Allerede med Monroedoktrinen i 1823 definerte USA den vestlige hemisfæren som sin interessesfære. Men elitene var på den tiden ennå mest opptatt av å markere USA som stormakt i sitt eget nærområde. Først da grenselinjen – *the frontier* – var lukket sent på 1800-tallet, ble ekstern ekspansjon aktuelt.

Ansvar for forhandlet beskyttelse var delt mellom delstater og en føderalstat avhengig av hvordan grunnloven ble tolket. Sørstatenes hovedinteresse var at delstatene selv skulle ha full kontroll med hvem de ga slik beskyttelse. Føderalstaten skulle ikke beskytte slaverne, for plantasjeeierne beskyttet allerede sin eiendom. Den territoriale ekspansjonen mellom 1803 (*Louisiana purchase*) og fram til midten av 1850-tallet tok form av en serie kompromisser (modellen var Missourikompromisset) basert på regelen om at hvis en delstat med slaveri ble tatt opp, så skulle også en stat med forbud mot slaveri innlemmes i unionen.

Den mekanismen Tilly fant i europeisk historie – der staten økte sin kapasitet ved å utskrive militære styrker og til gjengjeld ga statsborgerne representasjon i forsamlinger der de ble regelmessig konsultert – preget ikke USAs historie.²⁷ I kolonitiden skulle alle friske menn mellom 16 og 60 eie våpen, og disse ble om nødvendig mobilisert av sin lokale koloni. Slike

tropper utkjempet revolusjonskrigen (1775-1783). Noen delstater hadde unntaksvis tvungen verneplikt, men etter revolusjonskrigen ble dette avvirket. Militssystemet viste seg dårlig egnet til å rekruttere nok soldater, så fra midten av 1800-tallet rekrutterte USA for det meste frivillige («all-volunteer army»). Det var imidlertid tvungen verneplikt under de to verdenskrigene og Vietnamkrigen, da oppslutningen fra frivillige var altfor lav. Rekrutteringsregler og unntaksordninger fungerte slik at fattige samfunnssjikt (ikke minst afroamerikanere) var overrepresentert.

Rekonstruksjonsperioden 1865-77 var et forsøk på å styrke staten. Deretter etablerte sørstatene seg som et slags autonomt kontrollsenter med en sterk fløy i Kongressen. Under den kalde krigen stemte sørstatsdemokratene («Dixiecrats») i mange saker sammen med isolasjonister i Midtvesten. De hadde ofte stor innflytelse på viktige beslutninger i perioden (1934-69) med lav polarisering, da stemmegivningen ofte gikk på tvers av partiene.

I kontrast til de vesteuropeiske statenes utvikling lå den amerikanske statsdannelsen nærmere til Tilly's svake bane. Men landet hadde samtidig krefter som styrket det føderale nivået. I samspill med utviklingen av industrikapitalismen i nord ble det føderale byråkratiet gradvis styrket, for kapitalismen utvikler seg dårlig hvis statsdannelsen er kronisk svak.

Vi knytter dette til et mobiliseringsperspektiv på studiet av amerikansk økonomisk, politisk og sosial utvikling.²⁸ Bevegelser med krav om rettighetsutvidelse fikk gjennomslag for krav som styrker staten i situasjoner der Høyesterett hadde en gunstig sammensetning. Perspektivet legger også vekt på at ekspertgrupper kan konsolidere seg innen føderalstaten og påvirke politikerne til å vedta administrative reformer. Hvis begge prosesser virker sammen øker sjansen for at føderalstatens kapasitet styrkes.

Vi har allerede analysert de urbane politiske maskinenes betydning. En serie administrative reformer hadde til hensikt å svekke disse maskinene og dermed styrke føderalstaten. Vi skal her gi bakgrunnen for den første av disse: den progressive offensiven fra omkring 1900, ved overgangen mellom The Gilded age (1870-1900) og The Progressive age (1900-1934).

Sent på 1800-tallet var et definitivt sett grenser trukket og USAs territorium ble økonomisk integrert, med storindustri og politisk maskineri i de store byene, markedsorientert familiejordbruk på det store slettelandet i Midtvesten, og bomullsplantasjer i sørstatene langs Mexicogolfen.

Den populistiske bevegelsen var basis for Folkepartiet, nevnt ovenfor. Bevegelsens viktigste basis var familiejordbrukere i Midtvesten. Den hadde tre hovedkrav: administrativ reform mot urbane politiske maskiner, lettelse av pengepolitikken og tiltak mot storforetakenes etablering av monopoler. Fra 1890-tallet var Midtvestjordbruket integrert i voksende verdenshandel med jordbruksprodukter. Det ble rammet av gjeldsproblemer på grunn av høye renter og synkende priser ved økonomiske tilbakeslag. Folkepartiet krevde statsovertakelse av jernbanen (for å få ned transportkostnadene) og

bekjempet gullstandarden med krav om et pengesystem basert på sølv. Gull/sølv-spenningen preget begge partier. Det ble sett som et valg mellom deflasjon (gull) og inflasjon (sølv). Populismen fikk også en viss støtte i småbyer og blant småbedrifter, særlig innen transport og handel.

Populistene pleiet den anglosaksiske nasjonsidéen. De følte seg truet av fusjonene som skapte storforetak, av østkystens finanselite (identifisert med tyske og jødiske banker) som i sitt forsvar for gull tvang prisnivået nedover, samt av innvandrerarbeiderne, et katolsk/jødisk urbant proletariat organisert av de politiske maskinene. Til sitt forsvar mobiliserte de idealer fra de opprinnelige koloniernes mer direkte demokrati. Ironisk nok ble denne anglosaksiske arven holdt mot Storbritannias maktposisjon, for storforetakene og storbankene ble anklaget for å gå denne stormaktens ærend.

På denne tiden var USAs eliter i stor grad anglosaksere med røtter tilbake til de opprinnelige innvandrerne. De hadde ledet erobringen av halvkontinentet og lukket grensen til villmarken. Fram til borgerkrigen gikk hovedkonflikten mellom nordøst og sør. Populismen på 1890-tallet utløste en intern skillelinje innen østkystelitene. Den tradisjonelle fløyen hadde styrtrike eierentreprenørfamilier (hvorav noen filantroper) i spissen og var britisk orientert. Men en ny fløy var lydør for populistenes krav, som skapte en antibritisk versjon av den anglosaksiske nasjonsideen. Populismen påvirket begge partiene. Etter hvert som den nye fløyen påvirket føderalstaten, ble det antibritiske programmet utvannet, og USA forlot ikke gullstandarden.

Republikanernes president McKinley ble gjenvalgt i 1900, men skutt av en anarkist i 1901. Visepresidenten Theodore Roosevelt (pioner fra krigen mot Spania) ble da president 1901-1909. Han var lydør for to av populistenes tre hovedkrav: mer aktiv bruk av antitrustloven (*Sherman Act*, 1890) og administrativ reform.

Den progressive bevegelsen viste til populistenes krav, men var primært et program lansert utdannede administratorer, en del av den høyere middelklassen. Dens politiske filosofi hadde røtter i pragmatismen. Den hadde først tilknytning til Roosevelts fløy innen Det republikanske partiet, men påvirket også Demokratene fra Wilsons tid av. Viktige forutsetninger for progressivismen som administrativ bevegelse var rask utbygging av forskning og høyere utdanning, og den begynnende ledelsesrevolusjonen i industrien (som behandles nærmere i analysen av 1920-tallet).

USAs høyere utdanningsinstitusjoner grunnleggende ble endret fra 1890. Den aristokratiske og elitistiske britiske modellen ble forlatt i favør av en modell (dels tysk inspirert) som bedre passet storindustriens behov for godt utdannede administratorer og teknikere. Antallet forskningsuniversiteter økte sterkt og offentlige utdanningsinstitusjoner ledet utviklingen i utdanningskvalitet. Universitetene ble delt opp i en rekke spesialiserte institutter.

I vekselvirkning mellom intellektuelle, offentlig diskusjon og mobilisering i sivilsamfunnet utviklet det seg flere legitimeringsstrategier, ikke uten

spenninger. I tråd med tidens biologiske tenkemåte viste mange til sosialdarwinismen for å begrunne de hvite anglosaksernes overlegenhet. Mange fryktet også at markedets naturorden ble undergravet av storforetakenes monopoliseringsstrategi og finanskapitalens herjing med småbankene.

De progressive administratorene fulgte opp populistenes angrep på Jacksondemokratiets politiske maskiner. For å begrense partienes manipulasjon av velgergrupper, gikk de inn for stemmerettsbegrensning gjennom krav om registrering, språkkompetanse og amerikansk statsborgerskap. Lokalvalg, delstatsvalg og presidentvalg skulle ikke lenger arrangeres samtidig. Her kom anglosaksiske grupper med et anslag mot institusjoner (politiske maskiner) som rekrutterte katolikker og jøder til politisk deltakelse.

Administrativ organisering og saksbehandling skulle følge forskningsbaserte prinsipper fra universitetenes kurs i «administrative management»: klassifisering av stillinger, regelmessige statusrapporter, karriere og lønnsplaner, standardiserte forfremmelsesprinsipper og pensjonsplaner. Reformene skulle være parallelle i storbyer og delstater.²⁹ Administratorene skulle heve seg over kaoset av lokale partikonflikter, de skulle «lede» staten/delstaten etter overordnede prinsipper i fellesskapets interesse.

Meritokratisk rekruttering til byråkratiet motarbeidet klientelismen der vinnende parti ga store fordeler til egne velgergrupper. Kvalifikasjonskrav for ansettelse i føderalt og lokalt byråkrati gjorde det vanskeligere for partiene å ansette partikadre. Opptaksprøver ble bedømt av komiteer og kandidatene utvalgt på basis av kvalifikasjoner. Administrasjonen begynte å rekruttere fra universiteter, yrkesorganisasjoner og fra advokat/bankmiljøet på Wall Street. Så lenge utdanningsnivået var lavere hos de nye europeiske innvandrerne, ville slike reformer sikre fortsatt anglosaksisk dominans i staten.

Shefter ser paralleller mellom den styrkede middelklassen i det føderale byråkratiet og i bedriftene. I produksjonsprosessen bekjempet en stadig mer selvbevisst profesjonell klasse fagarbeidernes kontroll over produksjonsmidlene. Innen føderalstaten søkte samme klasse å kontrollere administrasjonsmidlene. Arbeiderne reagerte med streiker, det gamle byråkratiet reagerte gjennom en del partiløse kongressmedlemmer.

Progressivismen inspirerte også en ny middelklasseoffentlighet. Et nytt sett av organisasjoner – handelskamre og borgersammenslutninger – ble bygget opp. En partiuavhengig presse («muckracking journalists») framsto som motsatt til partipressen. Bevegelsens gjennomslag var betinget av hvor dypt de eldre politiske maskinene hadde feste, den var størst i delstater og byer (særlig i vest) der lokalt dominerende partier ikke riktig hadde fått feste. Maskinerisystemet ble mindre modifisert i storbyene i nordøst.

Før valget i 1912 kom ikke Roosevelt overens med sin etterfølger Taft, og prøvde å bli president for et eget Progressivt parti. Republikansk splittelse ga seier for Demokratenes W. Wilson (president 1913-21), som fremmet en moderat versjon av det progressivismen, nært knyttet til folkerettstenkningen.

Også internasjonal politikk skulle bygge på ekspertrådgivning. Verken Roosevelt, Taft eller Wilson utfordret Wall Streets gullstandardpreferanse. Men under Wilson ble Federal Reserve systemet organisert som amerikansk sentralbank i 1913. Selv om den som alle sentralbanker har en spesielt autonom rolle, ga dette staten større kontroll over finanssystemet.

Utviklingen av USAs storforetak gikk sammen med en avgjørende endring i landets posisjon i internasjonal finans. Fra 1917 og utover ble USA netto kapitaleksportør og dermed nettokreditor.³⁰ Landet ble nå ikke lenger primært bygget ved hjelp av utenlandsinvesteringer. Det fikk et aksjemarked som finansierte storindustriell ekspansjon innenlands, og denne finanssektoren lånte også ut til næringsliv og stater både i den gamle og den nye verden. Lånepakker (Dawes og Young planene) til krigsødelagte Tyskland ble et omstridt punkt i mellomkrigstiden. USAs finanssektor ble dermed en aktør med økende interesse for amerikansk utenlandsengasjement.

USAs integrerte nasjonaløkonomi var nå en realøkonomisk basis for at staten kunne opptre offensivt i det internasjonale systemet. USA førte en ekspansjonistisk utenrikspolitikk på slutten av 1800-tallet. Staten var seg nå mer bevisst regionale interesser der de krevde siste ord også overfor andre selvstendige stater. Monroedoktrinen ble innskjerpet i 1895, etter Venezuelakrisen mellom USA og Storbritannia.

Vi skiller mellom to typer amerikansk ekstern ekspansjon før den kalde krigen. Den ene rettet seg mot den nye verden, og den andre mot den gamle verden som USA hadde brutt ut av. Det var viktige forskjeller mellom de to.

I 1898 beseiret USA Spania i en kortvarig krig, overtok tidligere spanske besittelser (Puerto Rico, Guam, Filippinene), og fikk stor innflytelse på Cuba (Paristraktaten 1898). Noen mener at den republikanske presidenten, McKinley gikk til krig av innenrikspolitiske grunner. Krigserklæringen tok høyde for populistenes nasjonalistiske sjåvinisme, McKinley håpet å gjøre det vanskeligere for Demokratene å koble kravet om å befri Cuba med forslag om at USA skulle forlate gullstandarden.³¹ Men også handelsinteresser spilte en rolle. Ulikt engelske imperialister hadde USA godt med egne råvarer, men hjemmemarkedet av lønnstakere var ennå ikke noen avgjørende etterspørselsfaktor, så mange av de egenrådige storforetakene kunne godt tenke seg at amerikansk utenrikspolitikk åpnet nye markeder for dem. USA grep da også inn overfor en del land som elitene – i tråd med tidens sosialdarwinisme – anså som underlegne.

I motsetning til ekspansjonen i retning Asia, innebar USAs inngrep i Europa assistanse til land som var økonomiske konkurrenter (Storbritannia, Frankrike). Men de sto i geopolitisk konflikt med en mer illevarslende økonomisk konkurrent – Tyskland, som var USAs mest avanserte konkurrent innen de nye storindustriene, særlig innen kjemi.

Historiske data viser at USA hadde få militære styrker og lave militærutgifter gjennom 1800-tallet, med borgerkrigen som eneste unntak.³²

Deltakelsen i de to verdenskrigene i det 20. århundre ga USA erfaringer med store rustningsutgifter, men i mellomkrigstiden var utgiftene tilbake til nivået fra før første verdenskrig. Etter krigen avviste Kongressen Wilsons forslag om amerikansk medlemskap i Nasjonenes forbud, og fra 1920 isolerte landet seg i verdenspolitikken og beholdt bare noen besittelser i Karibia og Stillehavsasia, primært Filippinene.

1920-tallet – den anglosaksiske nasjonsideen når sitt klimaks

1920-tallet er tvetydig. Ledelsesrevolusjonens effektive industribedrifter ble dominerende, men rettighetsbegrensende bevegelser ville sikre at bare det anglosaksiske fellesskapet hadde full rett til å høste av dette framskrittet.

Vi analyserer først sentrale utviklingstendenser på 1920-tallet som ble videre styrket på 1930-tallet. Deretter analyseres tendenser som *ikke* kom til å prege 1930-tallet. Til slutt sammenliknes USA og Tyskland med fokus på forskjeller og likheter mellom disse to utfordrerne til Storbritannia.

Modningen av ledelsesrevolusjonen i storforetakene peker fram mot 1930-tallet. På 1920-tallet administrerte New York børsen (NYSE) et blomstrende og likvid marked for industriaksjer. Børsen var bare regulert av sitt eget styre, så aksjemarkedet var sårbart for finansiell ustabilitet. Ledelseskapitalismen (*managerial capitalism*) var et system for strategisk kontroll, med kontroll adskilt fra eierskap. Eierentreprenørene ble kjøpt ut, og foretakene notert på NYSE. Profesjonelle ledere bygget videre på den etablerte bedriftsorganisasjonen. USAs kapitalisme kom under ledelse av lønnede ledere med universitetsutdannelse (ingeniører eller bedriftsøkonomer). De hadde dyp kunnskap om foretakets teknologiske og organisatoriske kapasiteter. Børsnotering sikret kontroll, likviditet og ga større muligheter for nyetablering og fusjonering. Aksjer ble dessuten brukt til å belønne ledere. Foretakene sa nok opp folk etter 1929-krakket, men beskyttet sin teknisk-organisatoriske kapasitet ved å holde på forskere og ingeniører. De mange aksjeeierne var bare ute etter avkastning og hadde liten innflytelse. Dagens (2020-tallet) situasjon er helt annerledes: de aller fleste aksjene som i dag omsettes holdes hos et lite antall sterke institusjonelle investorer.³³

USAs eksportindustri styrket seg, selv om den møtte sterkere internasjonal konkurranse enn før, særlig fra britiske, franske og tyske foretak. Mange europeiske land sto i gjeld til USA etter krigen og hadde sterkt behov for at deres beste eksportbedrifter tjente godt med amerikanske dollars. Med USA som nettokreditor i verdensøkonomien vant Wall Street bankene mer selvstendighet, både i forhold til staten og til storforetak med svak konkurransevne relativt til utenlandske foretak.

I det følgende analyseres prosesser på 1920-tallet som ble avbrutt av New Deal fra 1934 av. De er knyttet til rettighetsbegrensende mobilisering. Disse prosessene bygget opp om en nasjonsidé som satte anglosaksisk, prote-

stantisk middel- og arbeiderklasse opp mot alle nye innvandrere. En rekke sterke grupper definerte raseskillet snevert: hvite protestanter kontra en stor og heterogen gruppe av «andre», med afroamerikanerne som sentral komponent. Den store indre migrasjon nådde et foreløpig toppunkt da 800 000 fargede utvandret fra sørstatene på 1920-tallet, dobbelt så mange som på 1910-tallet.³⁴ En annen komponent i «de andre» var de nylig innvandrede gruppene som representerte katolsk og jødisk kultur og språk. En analyse av forbudstiden (1919-33) gir innblikk i disse prosessene.

Alkohol ble opprinnelig sett på som medisin, først på 1850-tallet begynte prester å definere det som ugudelig. *Women's Christian Temperance Union*, grunnlagt i 1873, ble pioneren for internasjonalt avholdsarbeid og samarbeidet med sosialistene. Arbeiderkvinnene kjente best problemet med at ekte-mennene drakk opp pengene på lønningsdagen. Men først da Anti-Saloon League (ASL, grunnlagt 1893) knyttet denne mobiliseringen til avskaffelse av barer (*saloons*), kom avholdssaken på den politiske dagsordenen. ASL var sterkest i sørstatene og i rurale strøk i nordstatene. Tyngdepunktet lå i anglosaksiske nettverk, særlig pietistiske protestanter (metodister, baptister, kongregasjonister, Kristus' disipler). Den var første ensakskampanje i USAs historie, den sterkeste av flere bevegelser som krevde forbud.

Stempling av *barer* som farlige, radikale og ordenstruende institusjoner fikk fart i mobiliseringen. Spise/drikkesteder var urbane samlingspunkter som næret fellesskap innenfor etniske tillitsnettverk. Barer ble identifisert med de politiske maskinene, for bareieren var ofte «boss». Fra Europa er kaffehusene i London og Paris kjent som tidlige fora for borgerlig offentlighet. I amerikanske saloons var offentligheten bredere. Det var forbudt å regulere prisene så bare rikfolk kunne samles der. Alkoholkonsumet økte åpenheten i diskusjon av aktuelle saker og nyheter. Allerede på 1850-tallet ble «taverns» (som også serverte mat) i mange storbyer strengt på søndager. De var viktige arenaer for maskinpolitikk overfor innvandrere, så noen lokale myndigheter lukket dette offentlige rommet på søndag, ukas fridag.³⁵

Reetableringen av KKK påvirket også rettighetsbegrensningen. D. W. Griffins stumfilm *The Birth of a Nation* (1915) var en av Hollywoods første blockbustere. Plotet feiret den første inkarnasjonen av KKK, rasistiske bander med skrudde ritualer som kjempet mot rekonstruksjonen i sørstatene etter 1865, forbudt i 1870. Filmen portretterte derimot KKK forkjempere for en amerikansk nasjon av dydige protestanter, og ga ny næring til den anglosaksiske nasjonsiden. President Wilson viste den i Det hvite hus.

På 1920-tallet ble KKK USAs største folkebevegelse.³⁶ Forsøk på å redde en anglosaksisk, protestantisk nasjonsidé hadde bredere resonans enn bare KKKs 6 millioner medlemmer. Som i den populistiske bevegelsen lå hovedtyngden i middelklassen på landsbygda, men KKK fikk også feste i en del byer. Forholdet til fagforeningene var som regel kjølig, med unntak av tilfelle

der foreningene var dominert av protestantiske arbeidere som anså at katolikker eller jøder som trusler mot jobbene eller lønnsnivået deres.

KKK hadde et bredt repertoar. Bevegelsen refererte tilbake til sørstatenes tradisjon: voldelig forfølgelse av svarte slik at det ble umulig for dem å realisere rettigheter de hadde fått. Dette ble kombinert med fiendskap mot katolikker (de drakk alkohol under nattverden) og særlig jøder (KKK var aggressivt antisemittiske). Hovedbudskapet var begrensning av rettighetene til afroamerikanere, katolikker og jøder. De «rene» og dydige protestantiske anglosakserne sto mot en stor gruppe «aliens», uvelkomne grupper som hadde trengt seg på utenfra og truet med å gjøre majoriteten til et mindretall.

Slik rettighetsbegrensende mobilisering ble møtt av mobilisering for selvstendighet og rettighetsutvidelse. Fra 1920-tallet og framover kom det til et samspill mellom svarte kirkesamfunn, svarte studentforeninger og organisasjoner for fremme av svartes rettigheter.³⁷ I frustrert reaksjon mot *Birth of a Nation* ble NAACP – *National Association for the Advancement of Colored People* – opprettet i 1915. Det oppsto også andre motbevegelser, men først borgerrettsbevegelsen på 1950-tallet påvirket politikken på avgjørende vis.

Rettighetsbegrensende utspill ble ofte legitimert med referanse til eugenikken, en rasehygienisk, kvasivitenskapelig argumentasjon, som sto sterkt i USA på den tiden. Argumentasjonen fra akademikere som Stoddard og Grant påvirket immigrasjonslovgivningen både i USA (1921-4), Storbritannia og andre britiske nybyggerland. Framfor alt inspirerte de Nazi-Tysklands program for å forhindre ekteskap over raseskillet og for å «rendyrke» den ariske rasen gjennom sterilisering av andre folkeslag.³⁸

Den russiske revolusjonen i 1917 styrket bekymringen om at USA ga for generøse rettigheter til innvandrere. Konfliktnivået i arbeidslivet var fortsatt høyt. Frykten for anarkister, syndikalister og sosialister skapte offentlig panikk (Red Scarce, Palmer raids). De som krevde rettighetsbegrensning sikret støtte fra næringslivet ved å utpeke sosialister og kommunister i arbeidsstokken som overløpere.

ASLs kampanje toppet seg under og etter verdenskrigen, da det også var opportunt å gå til angrep på ølbryggeriene, ofte eid av tyske familier. ASL framstilte alkoholforbud som løsningen på alle USAs sosiale problemer: alkoholisme, fattigdom, barnearbeid, prostitusjon, kriminalitet og slumbebyggelse. Da saken kom opp i Kongressen var folket og partiene splittet mellom *dry* og *wet*. Lov om alkoholforbud ble vedtatt og trådte i kraft i 1920, omtrent samtidig med vedtaket om kvinnelig stemmerett.

The dry coalition var svært heterogen. Suffragetter, delvis i WCTU, kjempet mot «brennevinsdemonen». KKK så brennevinsforbud som et ledd i forsvaret mot «alkoholiserte svarte». De støttet kvinners stemmerett fordi de visste at kvinnene ville støtte alkoholforbud.³⁹ Anglosaksiske pietistiske grupper i utkantstrøk så barer som en trussel mot sosiale orden, og fryktet immigranter som grunnla dem. Også deler av den industrielle eliten støttet

kampen for å eliminere barenes inntektsgrunnlag. Uten saloons ble det vanskeligere for aktivister å spre informasjon om arbeidernes sak og kreve sosiale reformer. Dessuten ville arbeiderne ikke være i bakrus på jobb.

Det partiet som hadde drevet kampen mot slaveriet – Republikanerne – var under press fra de rettighetsbegrensende kreftene som dominerte mobiliseringen for alkoholforbud. Men periodens tre republikanske presidenter støttet den progressive bevegelsen for administrativ reform og gikk ikke så langt som den høyreorienterte mobiliseringen krevde.

Alkoholforbudet fikk raskt utilsiktede virkninger. Illegale serveringssteder bestakk lokale politifolk eller dommere. Ærlige næringsdrivende mistet respekt for loven og ble lovbrøtere. Medisinutsalg som solgte alkohol for medisinsk bruk ble spritsjapper. Loven ble håndhevet på en måte som økte kategoriulikheten. «Respektable» serveringssteder ble ikke like ofte kontrollert som steder der arbeiderklassen møttes. Illegale serveringssteder med salg av alkohol, såkalte speakeasies, var for overklassen, en flaske vodka kostet 600 dollar. Folk flest hadde under forbudstiden enten ikke råd til å drikke eller drakk farlig, billig alkohol. Alkoholforbudets kritikere påpekte koblingen til rase og klasse: «ikke alle ASL-tilhengere er KKK-medlemmer, men alle KKK-medlemmer er tilhengere av ASL».⁴⁰

Det var også mobilisering for innvandringsstopp. Immigrasjonslovene – påvirket av KKK og rasehygienikerne – begrenset og kvoterte innvandringen etter rasekategorier. I praksis fikk nesten bare hvite protestanter anledning til å etablere seg i USA. Dessuten inneholdt amerikansk lovverk fortsatt, både på føderalt og statlig nivå, bestemmelser som ga svarte, filippinere, kinesere og andre ikke-hvite folkeslag annenrangs statsborgerskap. USA var det eneste land i verden med systematisk lovgivning for å hindre raseblanding. Det forelå i tretti delstater, mange av dem utenfor sørstatene.⁴¹

Den store interne migrasjonen av svarte fra sørstatene til de store industribyene i nord og vest fra ca 1900 og framover, lærte hvite nordstatspolitikere at afroamerikanerne ikke bare var sørstatenes problem. Innvandringsstoppen lærte dem videre at innvandringsstopp fra en region (Europa), førte til at de egenrådige kapitalistene rekrutterte flere innvandrere fra Mexico og andre deler av hemisfæren. Meksikanske barrios vokste fram i Los Angeles og Chicago, som også i dag har USAs største meksikanske befolkningskonsentrasjoner. Politikerne reagerte raskt. I 1924 ble US Border Patrol dannet for å overvåke grensen til Mexico. Betegnelsen «illegal innvandrer» ble tatt i bruk.

Sammenlikner man med Norden er det klart at omfanget av rettighetsbegrensende mobilisering var større i USA. Men ikke alle land i Europa fulgte de etnisk homogene nordiske landenes relativt rettlinjede, om enn konfliktfylte konsolidering av rettigheter. I Vest-Europa fikk man i mellomkrigstiden fascisme (Tyskland, Østerrike, Spania, Portugal) og autoritære regimer varte ved i Spania og Portugal (med Hellas i tillegg) etter krigen. Her

var det framfor alt sentralstaten som begrenset borgernes politiske rettigheter. Tyskland var viktigst. Bare USA og Tyskland var Storbritannia rangen stridig som ledende industrialisert stormakt. I begge utfordrerlandene sto rasistiske grupperinger sterkt. Globalt finanskrakk 1929-33 forverret situasjonen.

Tyskland ble fascistisk. USA ble det ikke, men hadde sosiale strukturer og mobilisering som kunne ført i den retningen. For KKKs vedkommende ble organisasjonen sterkt svekket av den progressive periodens gravejournalister, som kunne rapportere om at KKKs ledelse både drakk sprit på speakeasies og holdt seg med prostituerte. Det bredere prosjektet om spesielle privilegier til raserene anglosaksere brøt sammen fra 1933 av, avbrutt av F. D. Roosevelts valgseier samme år som Hitler tok makten i Tyskland. På den tiden hadde de forskjelligste sider i europeisk politikk beundret USA i flere tiår. Den politiske venstresiden merket seg radikaliseringsprosessen innenfor en økonomi med sterk industrialisering. Den politiske høyresiden – ikke minst i Tyskland – var opptatt av raselæren og naturaliseringslovene.

Da jurister etter maktovertakelsen i 1933 skulle etablere lover for å begrense rettighetene til Tysklands jødiske befolkning (ca en halv million, mindre enn 1 % av samlet befolkning), hentet de primært inspirasjon fra USA. Nazistene interesserte seg ikke primært for Jim Crow-systemet, men snarere for USAs lovgivning om immigrasjon og naturalisering, om borgerskap og mot raseblanding. De skrev tilsvarende lover. Whitman viser at viktige deler av Nürnberglovene fra 1935 var direkte inspirert av amerikansk lovgivning om statsborgerskap og raseblanding.⁴² De fratok tyske jøder borgerrettigheter, og nedla forbud mot ekteskap mellom jøder og individer fra andre etniske grupper. På noen punkter skilte de seg fra de amerikanske forbildene, siden nazistene fant at amerikanerne gikk for langt.

Nazistene fulgte linjen til amerikanske sørstatseliter tidlig på 1800-tallet: integrere medlemmene av en snevert definert hvit rase gjennom å institusjonalisere avstand til «andre» både i politikk og hverdagsholdninger. USAs jøder, derimot, ble gjennom andre verdenskrig i stigende grad integrert.

I sin geopolitiske tenkning brukte Hitler også USA som forbilde. I de stenograferte enetale fra førerhovedkvarteret under felttoget mot Russland fra 1941 av, sammenlikner han naziregimets forsøk på å kolonisere de mest fruktbare områdene i Ukraina og Russland med de hvite anglosaksernes kolonisering av Nord-Amerika. De slaviske folkene var som indianerne, de ville bli raskt glemt.⁴³ Også det britiske imperiet var forbilde: et hvitt imperium som behersket 25 % av klodens territorium omkring første verdenskrig. Hitler ville skape et tilsvarende tysk imperium med slaviske områder som kornkammer. Han ville egentlig ha fred med Storbritannia, bare de holdt seg unna det euroasiatiske territoriet.

USA var på denne tiden inne på New Deal sporet, som innebar rettighetsutvidelse heller enn begrensning. Men tenker man bort New Deal i et tankeeksperiment, ender man i dystre dystopier. Philip Roth forestiller seg i

romanen *The Plot Against America* fra 2004 at Hitlersympatisøren Charles Lindbergh vinner over F. D. Roosevelt i 1940-valget. Partiet «America First» danner regjering med rasisten Henry Ford som innenriksminister. Utenrikspolitisk signerte den ikkeangrepsavtaler med Tyskland og Japan. Innenrikspolitisk ble USA et «illiberal demokrati», preget av jødeforfølgelser.

Det gikk ikke den veien for USA. Den eksklusivt anglosaksiske rasismen slapp taket. Innsikten i hva Hitler lærte av og begrunnet med referanse til USA understreker kontrasten mellom New Deal og 1920-tallets rettighetsbegrensende tendenser. Heller enn en hvit anglosaksisk nasjonsidé dannet det seg i løpet av New Deal en euroamerikansk nasjonsidé som ble dominerende fram til 1976-tallet.

Sammenlikning – 1920-tallet og Trumps periode

I etterkrigstiden beskjeftiget samfunnsforskere seg mye med moderniserings-teorier som generaliserte trendene i perioden 1934-1969. De hevdet at vestlige industrisamfunn konvergente mot en kombinasjon av liberalt demokrati og velferdsstat. Mange politikere delte visjonen om at USA ville bli et vanlig vestlig land, hvis særtrekk ville høre fortiden til. De historisk mangfoldige innvandrergруппene ville bli forlikte, arbeidskraften ville stå som en organisert og samlet helhet mot kapitalistene som ikke ville ha annet valg enn å respektere deres rettigheter. Den staten som var blitt den vestlige verdens leder ville ikke lenger bare være sterk utad, den ville også ha styr på delstater og domstoler, fungere omfordelende og effektivt forsvare de rettighetsutvidelsene som startet under New Deal.

Få kunne forestille seg at 1960-tallets framskritt i retning the Great Society ville slå over i noe som minnet om perioden fram til 1920-tallet. Men det var det som skjedd. USA ble fra tidlig på 1970-tallet hjem søkt av en rekke skift – reaksjoner mot den foregående periodens rettighetsutvidelser – som var sterkere enn i andre vestlige land.

1920-tallet var sluttpunktet på en lang periode med innvandring og økende ulikhet. 2010-tallet er tilsvarende et stadium i en sekvens med voksende ulikhet. Mellom de to fasene ligger den store utjevningen 1934-1969. I løpet av New Deal/Great Society hadde det moderne USA sin laveste inntektsulikhet, høyeste fagorganiseringsgrad, lav og bare lett stigende partipolitisk polarisering og høyeste valgdeltakelse siden kvinnene fikk stemmerett. Men denne utjevningen ble snudd. På 2000-tallet var USA tilbake på 1920-tallets nivåer: 0,1%-andelen er nær 25%, fagorganiseringsgraden er ned mot 10%. Valgdeltakelsen var riktignok noe lavere tidlig på 1920-tallet, mens den partipolitiske polariseringen nå er ennå høyere.⁴⁴

Den store utjevningen skapte onde sirkler: synkende fagorganiseringsgrad, lavt valgoppmøte, økende ulikhet og eksplosiv politisk polarisering. Andre del av denne artikkelen analyserer i større historisk detalj både New

Deal/Great Society-perioden 1934-69 og de reaksjonene som fulgte, først under Nixon på 1970-tallet, under Reagan på 1980-tallet, ved slutten av den kalde krigen på 1990-tallet, og til slutt under republikaneren Bush jr og demokraten Obama fram til 2016.

Utjevningen skapte spenning mellom to politiske grunnposisjoner. En inklusiv nasjonsidé bygget på prinsipper om menneskerettigheter, sto mot et forsøk på å inkludere referanser til «jødisk-kristen» kultur i den anglosaksiske nasjonsidéen gjennom rettighetsbegrensende politikk og mobilisering som stempler svarte og latinos som «andre» eller «aliens».

I Trumps presidentperiode kom USA lenger i den sistnevnte retningen enn noen gang siden 1920-tallet. Derfor sammenlikner vi til slutt situasjonen under Trump og tendensene på 1920-tallet. Var Trump for 2010-tallets USA den presidenten Roth mente Lindbergh ville vært for 1930-tallets USA?

En viktig likhet er nedtoningen av hvit/hvit-ulikhet gjennom definisjon av en gruppe «andre» som ikke er verdige de hvites fulle rettigheter. Rettighetsbegrensende mobilisering på 1920-tallet betonte anglosaksisk identitet mot svarte og *alle* ikke-angloprotestantiske europeiske innvandrere (katolikker og jøder). Trump og hans alt-right rådgivere betoner derimot – gjennom hentydninger heller enn åpent rasistiske utsagn – hele den «jødisk-kristne» kultur *mot* svarte og illegalt innvandrede latinos.⁴⁵

Trump gjør Teapartybevegelsens støttegrupper fra Obamaperioden til en grasrot i Det republikanske partiet. Han omgjør selve partiet til en bevegelse. Han overtar ikke partiets (relativt svake) organisasjon, men samler sin bevegelse gjennom budskap i media, på nettet og i de sosiale media der han ennå kommer til. Slik blir hans bevegelse både kunstgress (formet av ham selv som representant for en ny type elite) og grasrot. Trump er KKK med smarttelefon. Hans kanskje viktigste maktmiddel er en motoffentlighet. Hittil har han klart å holde den i live, selv om han er ekspresident, og selv om hans hovedargument er «den store løggen» om at 2020-valget ble stjålet fra ham.

1920-tallets KKK var en mer klassisk og velorganisert sosial bevegelse. Men de hadde ingen øverste leder i Det hvite hus. Trump er imidlertid slett ikke del av den Washington-baserte eliten der også de fleste republikanske lederne følte seg vel hjemme før han utmanøvrerte alle i 2016-valgkampen. Trump har uavhengig rikdom og driver forretning selv med sitt ekspresident-skap. I tillegg er det åpenbart også andre rikfolk på ytterste høyre fløy som støtter ham, selv om Kochbrødrenes organisasjoner er tvetydige.

Det er et større innslag av hvit arbeiderklasse blant Trumps tilhengere enn det var bak 1920-tallets rettighetsbegrensende bevegelser. Den hvite arbeiderklassen i Trumps USA har ennå et minne om landets gullalder, om Great Society ved inngangen til 1970-tallet. Den har deretter erfart avindustrialisering av rustbeltet, stagnerende reallønn og opioidkrise. På 1920-tallet var hvit arbeider- og middelklasse på vei inn i en lovende framtid, selv om det ikke var lett å se det slik i kriseårene etter 1929. De møtte riktignok allerede da

svarte interne migranter og latinos fra Mexico i storbyene, men først fra 1990-tallet begynte mange storforetak å lokalisere sin virksomhet til småbyer, særlig i sørvest. Der ansatte de latinos som jobbet til betydelig lavere lønn enn hva lokalbefolkningen kunne akseptere.⁴⁶

KKKs høyrepopulistiske mobilisering betonte hvit overmakt og var åpent antisemittisk. Antisemittisme er definert ut på 2000-tallet. Derimot gjorde Trump mye for å vinne de evangelikale kristne, som nå var blitt Israelvenner. Trump kom dem i møte med nye konsesjoner til Israel i utenrikspolitikken, og innenriks satte han inn høyesterettsdommere som bidro til å oppheve Roe v Wade, slik at spørsmålet om selvbestemt abort ble en sak for delstatene.

I Trumps bevegelse er voldelige smågrupper som krever hvit makt bare en ytterfløy. Siden 1920-tallet er våpeneie blitt politisert, og anses av Trumps bevegelse som en rettighet man må kjempe for. USA ligger som en ubestridt førsteplass på lista over våpen pr innbygger med 1,2. De to neste på lista ligger langt under: Falklandsøyene med 0,62 og Jemen med 0,53. Canada har 0,35 og Norge 0,28.⁴⁷

Trump sto i en makrohistorisk kontekst. La oss igjen sammenlikne med 1920-tallet. Vi dekker de tre viktigste dimensjonene ved en stormakts posisjon i verdensøkonomien: realøkonomisk, militær og finansiell styrke.

På 1920-tallet modnet ledelsesrevolusjonen og USA var på vei til å ta posisjonen som verdensøkonomiens ledende produsent. De amerikanske storforetakenes rutine om å reinvestere overskudd i forbedrede produkter og prosesser er modifisert av organiserte aksjeeiere (i hedgefond) som krever maksimering av aksjeverdi.⁴⁸ Ledelsen kutter ofte ned på f&u-investeringer, og ignorerer dermed bedriftens innovasjons- og omstillingskraft, for i stedet å kjøpe opp egne aksjer og dermed holde egen aksjekurs høy. De lønnes nemlig delvis av aksjeopsjoner. Dette er en viktig prosess bak økningen i de superrikes (0,1%) andel av total inntekt.

De fleste egenrådige storforetak har videre tilpasset seg en internasjonal arbeidsdeling, der administrasjon og planlegging er igjen i USA, mens produksjonen skjer i lavkostland, ikke minst i Kina. Som president hadde ikke Trump noe imot kapitalister, men han fikk dem ikke til å flytte all produksjon hjem. Trumps proteksjonisme brøt med en hovedlinje hos tidens amerikanske kapitalister. Dermed kom han på kant selv med noen av de mest høyreorienterte næringslivsaktivistene, som Kochbrødrenes organisasjoner.

Den russiske revolusjon (1917) skjerpet den innenrikspolitiske problemstillingen om «ro og orden», men 1920-tallets geopolitiske og militærteknologiske utvikling ga liten grunn til å se USA som truet utenfra. Roths dystopi var kanskje mest relevant for 1920/30-tallet. Da hadde ikke USA vært gjennom mange tiår med kald krig, og hadde altså ikke noe militært kompleks engasjert over hele verden. Det fantes ikke noe stort og selvstendig Pentagon som bidro til å holde fokus på ytre trusler mot landets sikkerhet.⁴⁹

Ingen president i etterkrigstiden var nærmere 1920-/1950-tallets isolasjonisme enn Trump. Pentagoneliten fryktet at han skulle trekke USA ut av Nato. Kompromisset ble at han betonte «burden sharing» sterkere enn tidligere. Han var åpen om sin sans for diktatorer som Putin, Xi og Kim. Han kunne virkelig tenkt seg USA som en sterk stat under sin ledelse. For USAs forsvarselite var trusselen fra internasjonal terror (som hadde erstattet den kalde krigens trusselbilde) på den tiden svekket. Trump så all utenrikspolitikk i lys av nasjonale fordeler: Midtøstenpolitikken skulle vinne evangelikale velgere, og forholdet til andre stormakter skulle han takle ved sitt personlige diplomati. Han var tilbake til 1920-tallets vekt på en indre trussel i form av «de andre». Disse andre fikk støtte fra alle bevegelser i sentrum og til venstre som betonte den inklusive nasjonsidéen, som også omfattet fargede og innvandrede latinos.⁵⁰ Trump nørte opp under frykten for at disse mindretallene skulle gjøre hvite bærerne av den «jødisk-kristne kultur» til et mindretall. Muren mot Mexico ble et symbol på politikken for å demme opp for et nytt flertall.

På 1920-tallet nølte USA med å omsette sin industrielle kraft i verdensøkonomisk hegemoni. Men under og etter andre verdenskrig ble isolasjonismen nøytralisert og USA ble hegemonimakt. I perioden 1990-2014 var USA sågar ledende i en fullt ut globalisert verdensøkonomi. I løpet av den perioden mistet USA samtidig posisjonen som «workshop of the world» til Kina.⁵¹ Responsen var i tråd med USAs linje siden 1970-tallet: landets relative militære overlegenhet og privilegerte stilling i verdens finanssystem ble satt inn for å hemme denne ujevne utviklingen.

På 1920-tallet trakk USA seg ut av nesten alt internasjonalt engasjement, unntatt Filippinene og noen karibiske bufferstater. Roths dystopi forutsetter at isolasjonistene holdt USA utenfor en krig Europa var skyld i. USA hadde på den tiden godt med sivil våpenproduksjon, men ikke noe militærindustrielt kompleks. På 2000-tallet derimot, var USA som ledende vestlig stormakt involvert i all geopolitikk. Landet hadde verdens største militære arsenal og Pentagons sikkerhetsbyråkrati. Ikke noe av det fantes i 1865-1933.

Det store skiftet i styringen av verdens pengesystem kom med Nixons avvikling av guldollarsystemet i 1971. Etter dette har USAs Federal Reserve vært verdens sentralbank. De som fører økonomisk politikk behøver ikke bry seg med betalingsbalanseunderskudd, og har også andre store fordeler av at landets nasjonale valuta er den internasjonale valuta. På dette punkt gjorde Trumpadministrasjonen ingen forskjell.

Trump grep tilbake til 1920-tallets forsøk på å fastholde en eksklusiv nasjonsidé. Han fokuserte på USAs realøkonomiske svekkelse i sine slogans om å gjøre USA «great again», men de egenrådige kapitalistene ville i liten grad relokalisere til USA. Siden 1920-tallet har USA etablert seg som verdensmakt: verdensledende industri i masseproduksjons- og IKT-periodene, internasjonal monetær makt gjennom Federal Reserve og Wall Street, og

militær dominans gjennom Pentagon og det militærindustrielle komplekset. Trump inntok det hvite hus med en strategi om å svekke føderalstaten, men de to store nye kompleksene – det militærindustrielle og det finansielle – kunne han ikke gjøre noe med.

Trumps periode endte med at en spraglete gjeng våpenglade utgrupper stormet Capitol Hill den 6 januar 2021. Han hadde ikke mye våpenmakt på sin side. Forsøkte han på statskupp? En slik offensiv var dødfødt så lenge han ikke klarte å alliere seg effektivt med fraksjoner i det militære establishment. Noen av hans medarbeidere under presidenttiden kom fra det militære, men det var åpenbart enkeltpersoner. Amerikanere kan engste seg over voksende oppslutning om høyreorienterte militsgrupper som i noen tilfelle samarbeider med lokale politistyrker. Men uten dypere feste i USAs enorme sikkerhetspolitiske kompleks, har Trump ingen sjanser til å gjøre USA til en sterk stat.

Hans aksjoner virker snarere til å svekke staten. Men forsøket på å få administratorene av valgsystemet i de enkelte delstatene til å gå med på den store løggen mislyktes. I skrivende stund er således Trumps eneste tunge politiske ressurs er at han tilsynelatende har tilranet seg full kontroll over Det republikanske partiet. Han har gjort det til sin egen bevegelse ved å etablere den kunstgress/grasrot-konstellasjonen som ble analysert ovenfor.

Hvilke utsikter Det demokratiske partiet har under Biden analyseres i andre del av denne artikkelen. Dette partiet står i forlengelsen av programmet om New Deal/Great Society. Vi skal se at mens Republikanerne har kommet under stadig sterkere innflytelse fra høyre-radikale, rettighetsbegrensende aktivister, har Demokratene trukket inn mot sentrum. Venstrefløyens program om å realisere den inklusive nasjonsidéen gjennom en *ny New Deal* svekkes derfor av at de moderate alltid fastholder ledelsen og således opprettholder nære bånd til både Wall Streets finansfirmaer, sentrale storforetak, og kultureliten i høyere inntektssjikt.

NOTER

- 1) Artikkelen andre del, «Fra New Deal til i dag», publiseres i et senere *Vardøger*. Kristen Nordhaug, Rune Skarstein og Andrew Bennett takkes for kommentarer. Grunnet tidsnød er artikkelen ikke fagfellevurdert.
- 2) For det følgende, Charles Tilly, *Democracy*, Cambridge, UP 2007, s. 16.
- 3) Paul Pierson & Eric Schickler, «Madison's Constitution Under Stress», *Annual Review of Political Science*, 23, 2020, s. 37-58.
- 4) Om Tillys begrep stridbar politikk (*conscientious politics*) og rutinepolitikk, se Lars Mjøset, «Nordisk klimabevegelse ved inngangen til en fragmenteringsperiode», i Ivar Frønes & Lise Kjølrsrød, red. *Det norske samfunn*, bd 1, kap. 8, Oslo, Gyldendal 2022.
- 5) Karen E. Fields & Barbara J. Fields, *Racecraft*, London, Verso 2014, definerer afroamerikanere som slavenes etterkommere i USA, og afrikansk amerikanere som afrikanere innflyttet til USA. Vi bruker også termene hvite og svarte.

- 6) J. David Hacker, «The Growth of the Slave Population in the US», *Slavery & Abolition*, 41:4, 2020, s. 840.
- 7) Anders Stephanson, *Manifest Destiny. American Expansionism and the Empire of Right*. New York, Hill and Wang 1995.
- 8) James Q. Whitman, *Hitler's American Model*, Princeton, UP 2017.
- 9) https://en.wikipedia.org/wiki/Slavery_in_the_United_States
- 10) Peter Temin, *The Vanishing Middle Class*, Cambridge, MIT Press 2017, s. 54.
- 11) Beregnet fra Roger Daniels, *Coming to America: A History of Immigration and Ethnicity in American Life*, New York, Harper 2002.
- 12) Martin Shefter, *Political Parties and the State*, Princeton, UP, 1994, kap 3.
- 13) Seymour M. Lipset & Gary Marks, *It didn't happen here. Why Socialism failed in the US*, New York, Norton 2000, s. 83.
- 14) Thomas Ferguson, *Golden Rule*, Chicago, Chicago UP 1995, s. 72.
- 15) Walter Dean Burnham, «Voter Turnout and the Path to Plutocracy», i William Crotty, ed., *Polarized Politics*, Boulder, Lynne Rienner 2015.
- 16) Ferguson, *Golden Rule*, (note 14), s. 78.
- 17) Lipset & Marks, *It didn't happen here*, (note 13), s. 122f.
- 18) Barry Eidlin, *Labour and the Class Idea in the United States and Canada*, Cambridge, UP 2018. Tilsvarende sammenlikning av USA og Australia: Robin Archer, *Why is there no Labor Party in the United States?* Princeton, UP 2007.
- 19) Douglas S. Massey, *Categorically Unequal. The American Stratification System*, New York, Russell Sage 2007.
- 20) Perry Anderson, «Homeland», *New Left Review* 81, May June 2013.
- 21) David A. Hounshell, *From the American System to Mass Production, 1800-1932*, Baltimore, Johns Hopkins UP 1985.
- 22) Barrington Moore, *The Social Origins of Democracy and Dictatorship*, Boston, Beacon 1966.
- 23) Leo Huberman, *The Labor Spy Racket*, New York, Modern Age Books 1937.
- 24) John Logan, «The Union Avoidance Industry in the United States», *British Journal of Industrial Relations*, 44:4, 2006.
- 25) Thomas Ferguson, «Big Money, Mass Media, and Polarized Politics», i Crotty, red. *Polarized Politics*.
- 26) Adam Jentleson, *Kill Switch*, New York, Liveright 2021.
- 27) Charles Tilly, «War Making and State Making as Organized Crime», i Tilly, *Roads from Past to Future*, Lanham, Rowman & Littlefield 1997.
- 28) Jfr. f. eks. Theda Skocpol, *Obama and America's Political Future*, Cambridge, Mass., Harvard UP 2012.
- 29) For det følgende Shefter, *Political Parties and the State*, s. 78ff, s. 272.
- 30) Ferguson, *Golden Rule*, (note 14), s. 81.
- 31) Richard Hofstadter, *The Age of Reform*, New York, Vintage 1955, s. 90.
- 32) https://military-history.fandom.com/wiki/Military_history_of_the_United_States#cite_note-2
- 33) William Lazonick & Jang-Sup Shin, *Predatory Value Extraction*, Oxford, UP 2020, 46f.

- 34) https://depts.washington.edu/moving1/black_migration.shtml
- 35) Christine Sismondo, *America walks into a Bar*, New York, OUP 2014, s. 134.
- 36) Linda Gordon, *The Second Coming of the KKK*, New York, Liveright 2017.
- 37) Doug McAdam, *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970*, Chicago UP, 1982.
- 38) Stefan Kühl, *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism*, New York, Oxford UP 1994.
- 39) Daniel Okrent, *Last Call*, New York, Schribner 2011.
- 40) Sismondo, *America walks into a Bar*, (note 35), s. 227.
- 41) Whitman, *Hitler's American Model*, (note 8), s. 12.
- 42) Whitman, *Hitler's American Model*, (note 8), kap 1.
- 43) Øystein Sørensen, Verdibørsen, NRK P2, 21.5.2022. <https://radio.nrk.no/serie/verdiboersen/MKAK01002122>
- 44) Fagorganiseringsprosent: Bureau of Labour Statistics. Inntektsulikhet (andelen inntekt til topp 0,1%) fra Thomas Piketty, *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge, Mass, Belknap 2014. Valgdeltakelse fra <https://thesocietypages.org/socimages/2010/11/05/historical-trends-in-voter-turnout>. Politisk polarisering er Poole & Rosenthals data, slått sammen for Representantenes hus og Senatet, fra D. McAdam & K. Kloos, *Deeply divided: Racial Politics and Social Movements in Post-war America*, New York, Oxford UP 2014, s 5. Sammenstillingen av de to første seriene finnes også i https://en.wikipedia.org/wiki/Labor_unions_in_the_United_States
- 45) Gwynn Guilford & Nikhil Sonnad, «What Steve Bannon really wants», <https://qz.com/898134>
- 46) Douglas S. Massey, «Assimilation in a new geography», i Massey, red. *New Faces in New Places*, New York, Russell Sage 2008.
- 47) https://en.wikipedia.org/wiki/Estimated_number_of_civilian_guns_per_capita_by_country. Mark R. Joslyn, *The Gun Gap*, New York, Oxford UP 2020.
- 48) William Lazonick, «Profits Without Prosperity», *Harvard Business Review*, 9/2014, <https://hbr.org/2014/09/profits-without-prosperity>
- 49) Charles P. Kindleberger, *The World in Depression*, Berkeley, University of California Press 1973, er den klassiske analysen av hvordan USA i mellomkrigstiden vegret seg for å ta hegemonisk ansvar i verdensøkonomien.
- 50) Theda Skocpol, Caroline Tervo & Kirsten Walters. «Citizen Organizing and Partisan Polarization from the Tea Party to the Anti-Trump Resistance», kap 15 i Robert C. Lieberman et. al., red, *Democratic Resilience: Can the United States Withstand Rising Polarization?* Cambridge, UP 2021. Charles Tilly, Ernesto Castaneda & Lesley Wood, red. *Social Movements 1786-2018*, 4 utg, London, Routledge 2020.
- 51) Jfr øvrige artikler i dette *Vardøger*.

Rune Skarstein

USA: ØKONOMISKE OG SOSIALE ENDRINGAR I EI HEGEMONIMAKT I TRENGSEL¹

Sidan slutten av 1990-åra har det vore ein brå nedgang i sysselsettinga i USAs industri. Eg prøver å vise at det er ein nær samanheng mellom denne nedgangen og den grassate auken i økonomisk ulikskap, med lønnsstagnasjon, deklassering særleg av den kvite arbeidarklassen, større ulikskap i befolkninga si helse, auka ulikskap når det gjeld tilgang til bustadar og auka ulikskap innan utdanning som i jamt større grad privilegerer den rikaste delen av befolkninga. Industrien har vore ein høglønnssektor som sette målestokk for løningane i resten av økonomien. Den brå nedgangen i industrisysselsettinga, dermed også i fagrørsla, sidan slutten av 1990-åra, innebar generell svekking og splitting av den amerikanske arbeidarklassen og opna for raskt aukande økonomiske og sosiale forskjellar.

Globalisering og industrinedgang

I heile perioden etter den andre verdskrigen og fram til ganske nyleg har dei amerikanske elitane øvd påtrykk for (meir) liberalisering av internasjonal handel, investeringar og finanstransaksjonar. Denne politikken har vore basert på ideen om at ingen andre land kan utfordre USA når det gjeld teknologisk utvikling, industriell produktivitet og profitabilitet. Derfor har dei politiske elitane spelt på lag med storkapitalen, nemleg å søkje dit kostnadene, først og fremst arbeidskostnadene, er lågast og profittane høgst. Gjennom økonomisk liberalisering skulle den amerikanske kapitalen erobre stadig nye reservar av disiplinert og billeg arbeidskraft og stadig nye marknader. Globaliseringa var i hovudsak driven fram av USA, både gjennom WTO og gjennom USAs rundt 20 bilaterale investerings- og handelsavtaler. Gjennom denne prosessen har amerikanske industri- og finansselskap hausta enorme profittar, og teknologiselskapa har skaffa seg stadig større rikdom og makt. Det har skjedd ikkje berre gjennom utflytting av produksjon, men kanskje endå meir gjennom flytting av profittmassen til såkalla skatteparadis. Ein stadig større del av amerikanske selskap sine samla profittar utanlands er blitt bokført i skatteparadis, i hovudsak i Irland og Bermuda. Denne delen auka frå rundt 5% i 1970 til 60% i 2019.²

Særleg etter tusenårsskiftet har globaliseringa av amerikansk industri teke to former. For det første ekspansjon av globale såkalla teknologiselskap, som heller burde bli kalla kommunikasjonsselskap. For det andre oppbygging av kompliserte verdikjeder der komponentar til ferdige produkt blir produserte i

forskjellige verksemdar i ulike land. Til dømes General Motors si verdikjede inkluderer rundt 20.000 bedrifter globalt. Ingen amerikansk bilprodusent importerer mindre enn 20% av komponentane frå utlandet. Boeing importerer ca. 30% av delane i flyproduksjonen. Andre amerikanske selskap som Nike og Apple har flytta ut («offshored») heile produksjonen, til land som Vietnam, Kina og Indonesia.³ (For ein analyse av dei internasjonale verdikjedene sitt omfang og dynamikk, sjå Olav Fagerlids artikkel i dette Vardøger.)

UNCTAD estimerer at i 2019 var ca. 27% av verdshandelen knytt til verdikjeder.⁴ I ein studie av 40 land har forskarar i ILO funne at i 2013 jobba over 450 millionar arbeidarar i bedrifter knytte til internasjonale verdikjeder. Det representerte vel 20% av den samla sysselsettinga i desse landa. Kina hadde hovuddelen av denne sysselsettinga, med 39% av alle arbeidarar globalt som jobba i verksemdar knytte til verdikjeder. 29 millionar (16%) av desse arbeidarane jobba i verksemdar med USA som den viktigaste eksportdestinasjonen.⁵ Fleire studiar viser at Kina med sine massar av billeg, disiplinert og tilstrekkeleg utdanna arbeidskraft er navet i eit komplekst system av verdikjeder. Verksemdar i Kina importerer råvarer og komponentar særleg frå Japan, Sør-Korea, Taiwan, Brasil, Indonesia, Australia, ja også frå USA og Tyskland. Desse komponentane og råvarene går inn i produksjonen av meir gjennomarbeidde varer eller ferdigvarer som i hovudsak blir eksporterte til USA og Europa.⁶ Til dømes hadde USA i 2014 eit underskot med Kina på 141 milliardar dollar i handelen med informasjons- og kommunikasjonsteknologi og optiske instrument. Men berre 41% av den totale bearbeidingsverdien i dette underskotet var kinesisk, medan nær 60% skreiv seg frå importerte komponentar og råvarer som hadde gått inn i Kinas produksjon for eksport til USA.⁷

WTO understrekar at ein stor del av verksemdene i Kina knytte til verdikjeder er amerikanske og delvis japanske: «Handelsstatistikken etter eigarskap frå *China Customs* stadfestar at Kinas handelsoverskot med USA for industrivarer i hovudsak var skapt av utanlandsk eigde verksemdar og *joint venture* selskap.... [I] dei seinare åra har meir enn halvparten av Kinas eksport av informasjons- og kommunikasjonsteknologi vore produsert av utanlandsk eigde bedrifter.»⁸

Dette bildet viser at amerikansk kapital har utvikla ein heilt ny og svært aggressiv akkumulasjonsmodell: På den eine sida etablering av «teknologiselskap» som er sterkt eksportorienterte og utbyttar både arbeidskraft og konsumentar over store delar av kloden. På den andre sida industriar vevde inn i internasjonale verdikjeder som er baserte på utbytting av billeg arbeidskraft og lettare tilgang til marknader.

Det er eit felles trekk ved utviklinga i «modne» kapitalistiske økonomiar at industriens del av BNP og industrisysselsettinga som del av samla sysselsetting går ned over tid. Det har også skjedd i USA. Men spørsmålet er om

globaliseringa, spesielt opninga mot Kina, har akselerert denne prosessen. Fram til slutten av 1970-åra auka den absolutte sysselsettinga i industrien og var deretter stabil på litt under 18 millionar arbeidsplassar fram til år 2000. Etter år 2000 har det skjedd ein rask reduksjon til 12,8 millionar sysselsette i 2019. Samtidig har også industriens del av samla sysselsetting blitt halvert, frå 15,2% i 1997 til 7,9% i 2019 (jf. tabell 1).

Fleire studiar konkluderer med at globaliseringa, spesielt konkurransen med kinesiske industrivarer, har ført til redusert industrisysselsetting i USA. Desse studiane er svært ulike når det gjeld metode, periodisering og resultat. Men sjølv om dei spriker veldig, konkluderer alle med at USA i større eller mindre grad har tapt industriarbeidsplassar gjennom aukande import frå Kina.⁹ Det som i alle fall står fast, er at i den korte perioden 1997–2019 vart sysselsettinga i USAs industri redusert med 4,8 millionar (27%), og at industriens del av samla sysselsetting vart nær halvert i denne perioden. (Jf. tabell 1.)

Tabell 1. Relativ storleik på industrisektoren og industrisysselsettinga i USA

År	Industriens del av BNP.	Sysselsetting i industrien		Industriens del av BNP minus del av sysselsetting
	Prosent	Millionar	Prosent av total	
1957	26,9	15,7	33,0	-6,1
1967	25,2	18,0	27,0	-1,8
1977	21,6	18,5	22,7	-1,1
1987	17,1	17,8	17,3	-0,2
1997	16,1	17,6	15,2	+0,9
2007	12,8	13,8	11,2	+1,6
2019	11,0	12,8	7,9	+3,1

Kjelder: US Bureau of Economic Analysis (BEA), april 2020; US Bureau of Labor Statistics (BLS), 2021; Robert E. Yuskavage og Mahnaz Fahim-Nader, *Gross Domestic Product by Industry for 1947–86*, US Bureau of Economic Analysis, desember 2005.

Ein stor del av anna verksemd er avhengig av industrien, spesielt i lokalsamfunna der bedriftene ligg. Til dømes for 2013 er det blitt estimert at i tillegg til jobbane i industrien var over 17 millionar arbeidsplassar avhengige av industrien.¹⁰ Nedgangen i industrisysselsettinga har hatt store konsekvensar for mange lokalsamfunn ved at sysselsettinga i næringer i omlandet, som verkstader, handel, tenesteyting og utdanningsinstitusjonar er blitt trekte med i dragsuget.

Industrinedgang og sosioøkonomisk deklassering

Tradisjonelt har amerikansk industri vore ein sektor med relativ høge lønningar, spesielt for ufaglærte arbeidarar. Tidleg på 1900-talet var det framleis tilgang på billeg eller gratis land i USA. Immigrantar med litt kunnskap om jordbruk trengde ikkje melde seg for dårleg betalte jobbar i den raskt veksande industrien. Der var det mangel på arbeidskraft, også ufaglært. Industripioneren Henry Ford løyste dette problemet på to måtar. For det første standardiserte han produksjonen og innførte samleband. (Dei første samlebanda vart installerte i Fords bilfabrikk i Highland Park i 1913.) I 1914 innførte han for det andre 8 timars arbeidsdag og dobla samtidig lønna for ufaglært arbeid til 5 dollar dagen. Med desse tiltaka fekk han ufaglærte innvandrarar frå Aust- og Sør-Europa til å orke å stå ved samlebanda. Fords tiltak skapte ein flaum av profitt til han og medeigarane. Dessutan resulterte dei i ein produktivitetvekst som ga amerikansk bilindustri eit stort forsprang. I 1935 var arbeidsproduktiviteten i dei amerikanske bilfabrikkane nær tre gongar større enn i dei britiske.¹¹

Det høyrer med til historia at seinare, då det ikkje lenger var mangel på arbeidskraft, gjekk Ford bort frå den rause lønnspolitikken. Han tok dessutan i bruk brutale metodar for å hindre at arbeidarane organiserte seg. Men høg-lønnspolitikken vart ført vidare gjennom Rooseveltts New Deal. I 1935 vedtok Kongressen *The National Labor Relations Act* (NLRA), ofte kalla Wagner-lova, som av mange blir betrakta som den viktigaste arbeidslivslova i amerikansk historie.¹² Utan tvil representerte NLRA høgdepunktet i den amerikanske arbeidarklassens styrke i forhold til kapitalen. NLRA stadfesta arbeidarane sine rettar, inklusive retten til fri fagorganisering, kollektive forhandlingar og streik. Arbeidarane fekk vern mot usaklege oppseiingar. Arbeidsgivarane måtte godta at fagorganisasjonar forhandla på vegne av sine medlemmer, og dei kunne ikkje diskriminere fagorganiserte ved tilsettingar. Dette innebar at dei måtte akseptere såkalla «closed shop», dvs. å tilsette berre fagorganiserte arbeidarar.

Under NLRA vart det ein veldig vekst i fagorganisasjonane som hadde brei folkeleg støtte.¹³ I krigsåra protesterte arbeidarane mot at dei ikkje fekk del i det økonomiske oppsvinget. Dei kortvarige streikane i 1943-44 førte til avbrot i krigsproduksjonen. Det gjorde at den folkelege støtta til fagorganisasjonane vart svekka. Dessutan betrakta militærvesenet arbeidarane si organisering som skadeleg for krigsinnsatsen og tok fleire initiativ for å undergrave fagorganisasjonane si makt.¹⁴

I åra 1945-47 var det ei rekkje store streikar med krav om lønnsauke i takt med veksten i profittane under det økonomiske oppsvinget. I februar 1946 var nær to millionar arbeidarar i streik eller andre arbeidskonfliktar. Dette ga Kongressen, kontrollert av det republikanske partiet, eit påskot til å stramme kraftig inn på arbeidarane sine rettar. I juni 1947 vedtok

Kongressen, med veto frå president Truman, ein drastisk revidert versjon av NLRA, den såkalla Taft-Hartley-lova. 28 demokratiske kongressmedlemmer karakteriserte denne lova som «ein ny garanti for industrielt slaveri». Taft-Hartley påla ein «nedkjølingsperiode» på 80 dagar før ein arbeidskonflikt kunne gå over i streik etter godkjenning i ein føderal rett. Dessutan forbaud lova mellom anna «samfunnsskadelege» streikar, solidaritetsstreikar, boikottstreikar og politiske streikar, «closed shops» og pengegåver frå fagorganisasjonar til politiske kampanjar. Alle tillitspersonar og tilsette i fagforeiningar måtte legge fram ei skriftleg fråsegn og dessutan forsikre ved eid at dei ikkje var kommunistar.¹⁵

Med den såkalla Detroit-avtalen (*Treaty of Detroit*) av 1950 vart det innført ei slags våpenkvile mellom arbeid og kapital. The United Auto Workers (UAW) signerte ein avtale med bilindustrien som ga dei helseforsikring, pensjonar, lønnsvekst og eit visst sysselsettingsvern under økonomisk nedgang. Lønnsveksten skulle vere knytt til produktivitetsveksten, som innebar uendra lønns- og profittandel. Til gjengjeld lova UAW å ikkje blande seg inn i interne forhold i produksjonen og avskaffe bruk av streikevåpenet i fem år frå avtaledato. Denne avtalen bidrog sannsynlegvis til at kollektive forhandlingar vart meir vanlege, at streikeaktiviteten gjekk sterkt ned i dei følgjande åra, og at ufaglærte industriarbeidarar inntil vidare vart sikra sysselsetting med relativt gode lønningar.¹⁶

Som Robert Scott har påpeika: «Industriektoren sysselset ein større del arbeidarar utan ein college-grad enn resten av økonomien totalt. ... Han er spesielt viktig når det gjeld å skaffe jobbar med gode lønningar til arbeidarar utan ein collegegrad.»¹⁷ I 2012–2013 var den gjennomsnittlege «lønnspremien» for industriarbeidarar utan college-grad 1,78 dollar per time, som var 11% over den nasjonale gjennomsnittslønna for alle arbeidarar utan collegegrad.¹⁸ Så lenge industrisysselsettinga var høg, iallfall ikkje fallande, representerte den industrielle lønnspremien ei effektiv bremse på lønnsreduksjonar i andre sektorar.

Ein effekt av nedgangen i industrisysselsettinga var ein sterk relativ reduksjon i lønningane til dei ca. 100 millionar arbeidarane med mindre utdanning enn college. Lønnsgapet mellom industriarbeidarar med og utan collegegrad auka frå 41% i 1989 til 51% i 2011 og har sannsynlegvis halde fram å vekse. Økonometriske studiar tyder på at over 90% av veksten i dette lønnsgapet skuldast press på lønningane som følgje av aukande vareimport frå låglønnsland, medan vel halvparten av desse 90% skuldast den aukande importen av industrivarer frå Kina. For 2011 vart det berekna at globaliseringa innebar eit gjennomsnittleg lønnstap for ein fulltids arbeidar utan collegeutdanning på 1760 dollar per år, og at 560 dollar av dette beløpet skuldast auka handel med Kina.¹⁹ Arbeidarar utan collegegrad som miste industrijobbar, men fekk arbeid innan såkalla skjjerma («nontraded») sektorar som handel og anna tenesteyting, fekk i gjennomsnitt ein lønnsreduksjon på

over 20%.²⁰ Det har skjedd ei degradering der relativt høgtlønna arbeidarar i industrien blir «overflødige» og tvinga over i lågt lønna og usikre jobbar. Ein stor del av den gamle industriarbeidarklassen og endå meir etterkomarane deira må ta til takke med usikre jobbar som «arbeidande fattige» i til dømes Walmart, Amazon eller Uber.²¹

Tabell 2. Prosent registrerte arbeidslause og prosent heilt ute av arbeidslivet («heilt utanfor») etter etnisitet og grad av utdanning

År	Kvite		Svarte		Mindre enn high school		High school Ingen college		Bacehlor grad eller høgere	
	Arb- løyse	Heilt utanfor	Arb- løyse	Heilt utanfor	Arb- løyse	Heilt utanfor	Arb- løyse	Heilt utanfor	Arb- løyse	Heilt utanfor
2000	3,5	32,7	7,6	34,2	6,3	56,5	3,4	35,6	1,7	20,6
2007	4,1	33,6	8,3	36,3	7,1	53,4	4,4	37,2	2,0	22,2
2018	3,5	37,2	6,5	37,7	5,6	53,8	4,1	42,5	2,1	26,2

Kjelde: Prosent heilt ute av arbeid er rekna ut som 100% minus yrkesfrekvens i %. Yrkesfrekvensen, også kalla graden av yrkesdeltaking, er etter BLS sin definisjon den delen av befolkninga innafør ei aldersgruppe/sosial gruppe som er i arbeid/utdanning eller som aktivt søker arbeid/utdanning. Yrkesfrekvens etter utdanning gjeld personar som er 25 år eller eldre.

Kjelde: «Labor force participation: what has happened since the peak?», *Monthly Labor Review*, U.S. Bureau of Labor Statistics (BLS), september 2016; «Labor force characteristics by race and ethnicity, 2019», BLS Report 1088, desember 2020; og «Labor force participation by level of education», BLS 2021. Med «svarte» meiner BLS den etniske gruppa som også går under nemninga afro-amerikanarar.

Men fleirtalet av arbeidarane som vart støytt ut frå industrien, gjekk ikkje til ein annan jobb. Ein studie frå NBER finn at to tredjedelar av arbeidarane utan college som miste jobbar i industrien grunna importkonkurranse frå Kina, enda opp utanfor arbeidslivet. Heile 84% av arbeidarane i den eldste gruppa (50–64 år) forsvann frå arbeidslivet.²² Sidan sysselsettinga i industrien har vore dominert av kvite arbeidarar, kan dette iallfall delvis forklare kvifor delen kvite arbeidarar heilt utanfor arbeid har auka spesielt mykje, frå 32,7% i år 2000 til 37,2% i 2018. Dermed har delen kvite arbeidarar utanfor arbeidslivet blitt praktisk talt lik den tilsvarande delen svarte arbeidarar i 2018 (tabell 2). I gruppa med mindre enn high school var over 50% heilt utanfor arbeid i perioden 2000–2018. Viktig er det også å merke seg at i gruppa med mindre enn college auka delen heilt utanfor arbeid frå 35,6% i år 2000 til 42,5% i 2018 (jf. tabell 2).

I tillegg til arbeidsløysetrygd er det i USA spesielt to offentlege støtteordningar til dei som av ulike grunnar blir arbeidslause eller hamnar utanfor arbeidslivet: SSDI (Social Security Disability Insurance) og TAA (Trade Adjustment Assistance). TAA skal gi støtte til arbeidarar som forbigåande har mist jobben på grunn av importkonkurranse. SSDI er sikta inn mot

arbeidarar som blir kronisk sjuke eller arbeidsuføre. Etter europeisk målestokk er begge desse ordningane for knappe til å sikre stønadsmottakarane eit verdig liv.²³ Ein samanfattande rapport frå NBER presiserer at, «For regionane som er mest påverka av kinesisk import, er den estimerte auken i SSDI-betalingar per capita meir enn 30 gongar større enn den estimerte auken i TAA-betalingar..»²⁴

Dette betyr også at dei fleste industriarbeidarar som har mist jobben i importkonkurransen, sannsynlegvis blir verande heilt utanfor arbeid resten av livet. At 37% av den kvite befolkninga i såkalla arbeidsfør alder er heilt ute av arbeidslivet, er eit nytt fenomen i USA (jf. tabell 2). Dette bildet blir ikkje mykje endra om vi tek med befolkninga i fengsla som blir rekna som ute av arbeidslivet i statistikken og der dei svarte framleis er sterkt overrepresenterte.²⁵

Det er vel muleg at globaliseringa og importkonkurransen har vore ei hovuddrivkraft bak redusert sysselsetting, lønnsfall og ekskludering frå arbeidslivet for industriarbeidarar med mindre utdanning enn college. Men svake fagforbund og fallande organiseringsgrad har svekka arbeidarane sin motstand i denne prosessen. For økonomien totalt har organiseringsgraden gått ned frå ein historisk topp på 34% i 1954, til 20% i 1983, 13,4% i år 2000 og 10,5% i 2018. Berre i perioden frå år 2000 til 2019 gjekk organiseringsgraden i industrien ned frå 14,9% til 8,6%. Organiseringsgraden har gått mest ned i privat sektor, frå nær 40% i 1955 til 6,2% i 2019. I offentleg sektor er det derimot framleis relativt høg organiseringsgrad, med gjennomsnittleg 33,6% i 2019.²⁶

I takt med lågare organiseringsgrad er også den føderalt fastsette minimumslønna blitt redusert. I perioden 1968–1970 var minimumslønna i 2019-prisar 10 dollar per time. Etter 1980 var det ein jamn reduksjon av minimumslønna i realtermar til 7,20 dollar i 2019, med andre ord ein reduksjon på 30% i løpet av 50 år. Thomas Piketty kommenterer at «dette er påfallande for ein økonomi i fred og økonomisk vekst», og han legg til:

«Mange studiar har vist at nedgangen i minimumslønna i USA har bidrege sterkt til den svekka stillinga til låglønna arbeidarar sidan 1980-åra i eit generelt klima med nedgang i arbeidarane si forhandlingsmakt.»²⁷

Nedgangen i organiseringsgrad er eit resultat av kapitalens auka makt. Denne maktforskyvinga heng delvis saman med strukturendringar i økonomien der sysselsetting i tenesteytande næringar veks, medan industrisysselsettinga går ned. Det er talande for tilstanden at arbeidsgivarane hyrer konsulentfirma som har spesialisert seg på knusing av fagorganisasjonar. Ein annan grunn til den låge organiseringsgraden i industrien kan vere at nedgangen i sysselsettinga har ført til sterk svekking eller direkte oppløysing av arbeidar-kollektivet, som i sin tur har ført til at dei gjenverande fagorganiserte ikkje lenger oppnår høgere lønningar enn dei uorganiserte. I 2019 hadde dei organiserte i privat sektor i gjennomsnitt 16% høgere lønn enn dei uorgani-

serte. I transportsektoren var denne differansen på heile 38%, medan dei organiserte i industrien i gjennomsnitt hadde berre 3% høgre lønn enn dei uorganiserte.²⁸ Ein tredje grunn kan vere dei mange indre etniske, politiske og organisasjonsmessige konfliktane, i tillegg til korrupsjon og kriminalitet i fagorganisasjonane (jf. Jimmy Hoffa-syndromet).²⁹ Men nedgangen i organisasjonsgrad ser i hovudsak ut til å vere ein refleks av nedgangen i industrien, ved at nettopp store delar dei gruppene som har hatt størst interesse av organisering, har forsvunne.

Nedgangen i industrien har som nemnt negative ringverknader i lokalsamfunnet. Når industribedrifter blir lagde ned, forsvinn også dei sekundære verksemdene, og det oppstår spøkelsesbyar som Flint, Gary og store delar av Detroit. I si klargjerande bok om «død av håpløyse» skildrar Case og Deaton denne prosessen slik:

«I den amerikanske økonomien har mange jobbar forsvunne sidan 1970. Mange av dei var godt betalte, som jobbane i General Motors eller Bethlehem Steel. Yngre menn følgde fedrane sine, og iblant til og med bestefedrane inn i godt betalte jobbar i industrien og tente nok til å skaffe seg eit middelklasseliv med eige hus, born som gjekk på gode skular og ordna feriar. (...) Fagforeiningane hadde ein plass ved bordet. Dei fekk opp medlemmene sine lønningar (til ein viss grad også lønningane til dei uorganiserte), og dei kjempa for helsetiltak og tryggleik på arbeidsplassen. ... Fagforeiningane ga arbeidarane ein viss demokratisk kontroll på arbeidsplassen og i samfunnet meir generelt, og dei var ofte ein nøkkelinstitusjon i det lokale sosiale livet. (...) Fagforeiningane sin tilbakegang har forverra arbeidslivet og det sosiale livet til kvite med mindre utdanning. Denne gruppa er også blitt stadig mindre knytt til den støtta og fellesskapen som religionen kan gi.»³⁰

Produktivitetsgap og auka ulikskap

Den femte kolonnen i tabell 1 viser at industriens del av BNP minus del av sysselsettinga har auka jamt frå –6 prosentpoeng i 1953 til +3 prosentpoeng i 2019. Dette tyder på at veksten i arbeidsproduktiviteten i industrien jamt over har vore større enn produktivetsveksten i økonomien totalt i denne perioden. Frå eit rett nok høgre nivå har samtidig lønningane i industrien stagnert minst like mykje som lønningane i resten av økonomien. Det var ingen grunn til feiring då BLS i juni 2019 presenterte data som viste at amerikanske arbeidarar utan leiarstillingar i produksjonssektorane hadde fått ei gjennomsnittleg reallønn i mai som overskreid den historiske topplønna frå februar 1973 med 5 cent (i 2019-dollars).

I 25-årsperioden 1948–1973 auka reallønningane i økonomien totalt i takt med arbeidsproduktiviteten. Produktivetsveksten over denne perioden var på 96%, medan reallønningane auka med 91%. Etter 1973 vart det derimot eit

stadig større gap mellom veksten i reallønningane og produktivitsveksten. I 44-årsperioden 1973–2017 steig arbeidsproduktiviteten med 77%, medan gjennomsnittleg reallønn auka med berre 12%. Produktiviteten steig med andre ord over seks gongar meir enn lønningane, samtidig som produktivitsveksten stagnerte.³¹ Dette innebar sjølvsagt ein reduksjon av lønnsdelen av BNP, frå ca. 62% i perioden 1965-82 til eit historisk lågpunkt på 55,9% i 2014, som betyr ei enorm omfordeling av inntekter frå lønn til profitt.³² Samtidig har det skjedd ei intern omfordeling av lønningane, nedanfrå og opp. I perioden 1979–2019 auka gjennomsnittleg reallønn til den høgst lønna prosenten med 160%, medan dei 90% med lågast lønn hadde ein reallønnsauke på berre 26%. Dette innebar at dei 90% med lågast lønn fekk redusert sin del av det samla lønsvolumet med 8,9 prosentpoeng, medan den rikaste prosenten fekk nær dobla sin del frå 7,3% i 1979 til 13,2% i 2019.³³

Her er det av betydning at samanlikna med Europas historie er stor ulikskap eit ganske nytt fenomen i USA. Thomas Piketty viser at før verdskrigane var USA eit langt meir egalitært samfunn enn gjennomsnittet i vest-europeiske land. I år 1900 tok dei 10% rikaste i USA 42% av nasjonalinntekta, medan dei 10% rikaste i Europa tok 50%. Under den andre verdskrigen fekk dei 10% rikaste både i USA og Europa redusert sin del av nasjonalinntekta til rundt 35%. I dei dei første åra etter den siste verdskrigen tok dei 10 prosent rikaste i USA ein jamt større del av nasjonalinntekta enn dei 10 % rikaste i Europa. Men i heile perioden 1932–1980 var både inntektskatten og arveavgifta langt meir progressive i USA enn i dei fleste europeiske land.

Så seint som i 1950 var den økonomiske ulikskapen i USA omtrent den same eller litt lågare enn i eit land som Frankrike. Samtidig var arbeidsproduktiviteten og derfor også levestandarden i USA dobbelt så høg som i Europa. I 1980 tok dei 10% rikaste i Europa litt under 30% av nasjonalinntekta, medan dei 10% rikaste i USA tok 35%. I åra 1980–2015 steig graden av ulikskap både i USA og Europa, men enormt meir i USA. I 2020 tok dei 10% rikaste i USA 48% av nasjonalinntekta, medan dei 10% rikaste i Europa måtte nøye seg med vel 35%.³⁴

Tabell 3. Inntektsdelane til dei 1% rikaste og dei 50% fattigaste i USA og Europa

År	USA		Europa	
	Rikaste 1%	Fattigaste 50 %	Rikaste 1%	Fattigaste 50%
1980	11%	20%	7%	26%
1995	15%	15%	8%	24%
2015	20%	12%	10%	22%

Kjelde: Thomas Piketty, *Capital and Ideology*, Cambridge, London/Mass. 2020, fig. 11.5 og 11.6, s. 524–525.

Den raskt aukande ulikskapen i USA er ein refleks av den eksplosive veksten i inntektene til dei aller rikaste. Dette sjiktet sin astronomiske inntektsvekst har samanheng med finanssektorens aukande dominans og dei såkalla teknologiselskapa sin raske ekspansjon.³⁵ Den rikaste prosenten av befolkninga nær dobla sin del av samla inntekt frå 11% i 1980 til 20% i 2015. I den same perioden fekk dei fattigaste 50% nær halvert sin del av total inntekt frå 20% til 12%. Til samanlikning fekk den rikaste prosenten i Europa auka sin del av nasjonalinntekta frå 7% i 1980 til 10% i 2015, medan halvparten av befolkninga med dei lågaste inntektene fekk redusert sin del av den samla nasjonalinntekta frå 26% i 1980 til ca. 22% i 2015 (jf. tabell 3). Thomas Piketty karakteriserer den veldige omfordelinga av inntekter i USA etter 1980 som «ein kollaps i dei lågare klassane i USA sin relative posisjon». Han understrekar at hans «bruk av ordet 'kollaps' slett ikkje er ei overdriving».³⁶

Inne i denne omfordelinga er det endå ei omfordeling som Case og Deaton meiner har spesielt alvorlege følgjer for dei sosiale forholda:

«For alle kvite arbeidarar i alderen tjuufem til sekstifire år steig medianen av realtimelønna med 11% frå 1979 til 2017. Dette inneber ein gjennomsnittleg vekstrate på 0,4% per år i ein økonomi som voks med 2,5% per år. Medianlønningane for menn i USA har vore flate i femti år. For kvite menn utan ein bachelorgrad var den gjennomsnittlege veksten i medianlønningane mellom 1979 og 2017 på *minus* 0,2% per år.»³⁷

Dette betyr at kvite arbeidarar med mindre utdanning enn bachelorgrad både har mist gode «blue collar»-jobbar og falle nedover på lønnsstigen, dermed også på den sosiale rangstigen. Den delvise utjamninga mellom svarte og kvite har ikkje skjedd ved at dei svarte er blitt hjelpte opp, men ved at dei kvite er blitt trykte ned. Denne degraderinga av kvite arbeidarar gir næring til auka rasisme i eit samfunn der kulturen har vore prega av rasisme heilt sidan slaveriet. Case og Deaton: «Det samtidige tapet av ei verd av arbeid, av familielivet som denne verda skapte og støtta, og i det minste oppfatninga av tap av rasemessig privileg, eller til og med omvendt diskriminering, er ein giftig kombinasjon som er meir kraftfull enn eit reelt, men potensielt overkommeleg fall i inntektene.»³⁸

Økonomisk ulikskap ikkje er eit heilt nytt fenomen i det amerikanske samfunnet. Det nye er den ekstreme graden av ulikskap og at dei deklasserte arbeidarane ikkje lenger har håp om ei betre framtid. Den konservative forskaren Edward Luttwak sette søkjelyset på denne tilstanden i sin analyse av dei «arbeidande fattige» i 1993. Han peika på at dei yttarst fattige «som allereie lever heilt og halde under forhold som i den tredje verda», utgjorde maksimalt tre prosent av USAs befolkning. Og han våga seg på ein nær profetisk spådom:

«Dei *arbeidande fattige* av alle rasar er derimot talrike, og deira verknad på Amerikas framtid vil nødvendigvis bli mykje større. Likevel blir endåtil deira eksistens ofte ignorert av sosiale kommentatorar og

politikarar som fokuserer på dei høgst synlege såkalla 'inner city'-fattige. (...) Den aukande delen av lågt lønna arbeidarar representerer ei yttarst uheldig reversering av ein historisk trend som i lang tid var eksempelet på 'den amerikanske draumen', jamvel for dei dårlegast betalte arbeidarane i økonomien. (...) Så når vil USA bli eit tredje verdens-land? Det er avhengig av korleis vi definerer denne triste tilstanden. Men ifølgje nokre estimat kan han vere så nær som år 2020.»³⁹

Ulikskap i helse

Ein ofte brukt indikator på utviklinga i befolkninga sin helsetilstand er endringar i forventa levealder. I 2018 var forventa levealder ved fødsel i USA 86,3 år for den asiatiske befolkninga, 82 år for den latinske, 78,6 år for dei kvite, 77,4 år for den indianske (ur)befolkninga, og 75 år for dei svarte.⁴⁰ For befolkninga totalt gjekk forventa levealder ned fire år på rad, frå 78,9 år i 2014 til 78,7 år i 2018. Det hadde ikkje skjedd sidan den første verdskrigen og spanskesykja (i 1918) at forventa levealder gjekk ned fire år på rad. Dette var også ein av dei få periodane i USAs historie at endring i forventa levealder var «kopla av» frå veksten i BNP.⁴¹ Fram til 1980 auka forventa levealder i USA raskare enn gjennomsnittet i G7-landa. Men seinare har USA sakka jamt akterut, og i 2018 var forventa levealder i USA betydeleg lågare enn i alle dei andre G7-landa. Då toppa Japan lista, med 84,2 år, med dei fem andre G7-landa hakk i hæl.

Forventa levealder i USAs befolkning er ulik langs tre dimensjonar, nemleg etnisitet (som vi alt har sett), personleg inntektsnivå og utdanning. Sjølvstøtt overlappar desse dimensjonane kvarandre: Dei kvite har jamt over høgre både inntekt og utdanning enn dei svarte. Men inntektsforskjellar spelar ein avgjerande rolle på tvers av dei to andre indikatorane. Ein studie viser at i gjennomsnitt over perioden 2001-2014 hadde dei 20% rikaste 7 år lenger forventa levealder enn dei 20% fattigaste. Mellom den rikaste og den fattigaste prosenten var dette gapet 15 år for menn og 10 år for kvinner, og levealdersgapet mellom dei rikaste og dei fattigaste auka betydeleg over perioden: «Mellom 2001 og 2014 vann dei 5% på toppen av inntektsfordelinga 3 år i forventa levealder, medan dei 5% på botnen ikkje erfarte noka endring.»⁴²

Ein annan studie som dekkjer perioden 1989–2015, viser at forventa levealder både for kvinner og menn stig kraftig med hushalda si inntekt opp til ca. 60.000 dollar per år. Ved stigande hushaldsinntekt over 70.000 dollar er det ingen signifikant korrelasjon mellom inntekt og forventa levealder.⁴³ Statistikken viser at for personar fødte i 1930 var forventa levealder for dei 20% fattigaste 77 år, og for dei 20% med høgst inntekt 82 år. Ein kombinasjon av statistikk og modellbruk viser at dei 20% fattigaste fødte i 1960 har ein forventa levealder på 76 år, medan dei 20% rikaste har ein forventa levealder

på 89 år.⁴⁴ Med andre ord: forskjellen i forventede levealder mellom dei 20% rikaste og dei 20% fattigaste har auka frå 5 år for dei som vart fødde i 1930 til 13 år for dei som vart fødde i 1960. Fleire studiar konkluderer med at det i USA er ein stadig sterkare samanheng mellom låg inntekt og dårleg helse.⁴⁵

Forklaringa på dette er, som vi alt har sett, at også inntektsforskjellane mellom dei 20% rikaste og dei 20% fattigaste har auka dramatisk frå kohorten av dei som vart fødde i 1930 til kohorten av dei som vart fødde i 1960. Årgangen av dei 20% fattigaste fødde i 1930 hadde i det minste ein vekst i realinntekta og håp om materiell betring gjennom sin yrkeskarriere, medan årgangen fødde i 1960 praktisk talt ikkje har hatt vekst i realinntekta.

Ei anna påfallande trekk er den store skilnaden mellom ulike delstatar når det gjeld forventede levealder i den fattigaste fjerdedelen av befolkninga: «Nevada, Indiana og Oklahoma hadde den lågaste forventede levealderen (mindre enn 77,9 år) i fjerdedelen av befolkninga med lågast inntekt. Åtte av dei ti statane med den lågaste forventede levealderen i den fattigaste fjerdedelen av befolkninga dannar eit geografisk belte frå Michigan til Kansas (Michigan, Ohio, Indiana, Kentucky, Tennessee, Arkansas, Oklahoma, Kansas).»⁴⁶ Fire av desse statane (Michigan, Ohio, Kentucky, Indiana) høyrer til det såkalla Rustbeltet ramma av industrinedgang, og dei er alle prega av store sosiale problem.

Påverka av farmaindustriens reklame har stadig fleire menneske begynt å bruke opioid for å døyve smerter og sorg. Det blir estimert at ca. 2 millionar menneske no er avhengige av opioid. Særleg dei fattigaste er ramma. I 2018 sto 314.000 opioidavhengige utan hjelp til avvenning eller anna medisinsk hjelp fordi dei mangla helseforsikring.⁴⁷

I studien av «død av håpløse» meiner Case og Deaton at deklasserte og fortvile kvite arbeidarfamiliar sin stadig meir utbreidde bruk av opioid er ein viktig grunn til nedgangen i forventede levealder i den samla befolkninga. Dei peikar på at ein aukande del av opioidbrukarane og dødsfalla grunna opioid er i aldersgruppa 45–64 år, og dei kallar denne tilstanden ein «opioid-epidemi».⁴⁸

I USA er opioid relaterte til 70% av alle «narkodødsfall». I 2017 førte opioid på resept frå legar til over ein tredjedel av alle dødsfall grunna opioid og over ein fjerdedel av dei 70.237 overdosedødsfalla. Case og Deaton framhevar at dette talet er større enn dei årlege dødsfalla grunna skyting eller bilkollisjonar, og det er større enn det totale talet på døde amerikanarar i Vietnamkrigen. Det kumulative talet for perioden 2000–2017 er større enn det totale talet på amerikanarar som døde i dei to verdskrigane.⁴⁹ I perioden september 2019 til september 2020 auka talet på overdosedødsfall til over 87.000. Det representerte ein auke av epidemisk format, på nær 29% i løpet av eit år.⁵⁰

Case og Deaton peikar på at kvite i arbeidarklassen begynte relativt tidleg å døy av opioidoverdosar. Ein viktig grunn til det var at dei hadde lettare

tilgang til opioid på resept enn den svarte befolkninga. Dei viser også at mortaliteten i den svarte og den kvite befolkninga i alderen 45–54 år har konvertert betydeleg sidan 1970 grunna nedgang i mortaliteten blant dei svarte. Samtidig har mortaliteten grunna narkotika, alkohol og sjølv mord blant kvite med mindre utdanning enn bachelorgrad auka kraftig og er no langt høgare enn mortaliteten blant svarte utan bachelorgrad.⁵¹ Men no aukar dødsfalla grunna overdosar av opioid mest blant svarte menn, særleg i byane. The Lancet Commissions noterer at «sjølv om media og mange politikarar har fokusert på epidemisk håpløyse blant kvite i arbeidarklassen, er ikkje håpløysa eit eksklusivt eller i hovudsak eit problem blant kvite. Den endemiske overmortaliteten blant svarte og urfolk er etter vår meining også eit resultat av håpløyse».⁵²

USAs Food and Drug Administration (FDA) opplyser at i 2020 døde meir enn 16.000 menneske av overdosar av opioid utskrivne av legar. Medan folk dør i hopetal, håvar farmaindustrien inn enorme profittar. Sidan OxyContin vart tillate (av FDA!), har produsenten Purdue Pharma hatt ei omsetning av dette medikamentet på 35 milliardar dollar, og familien Sackler som eig selskapet, har håva inn ein gevinst på rundt 10 milliardar dollar. Bortsett frå nokre rettsakar om falsk reklame får industrien halde fram å spreie sine giftige produkt. Det kan iallfall delvis bli forklart med at to tredjedelar av kongressmedlemmene fekk store beløp i valkampstøtte frå farmaindustrien før presidentvalet i 2020.⁵³

Tabell 4. Helsekostnader som prosentdel av BNP i utvalde land, 2018

Land	Prosent
USA	17,7
Sveits	11,9
Tyskland	11,5
Frankrike	11,3
Sverige	10,9
Danmark	10,1
Norge	10,1
Nederland	10,0
EU-gjennomsnitt	9,9

Kjelder: Centers for Disease Control and Prevention, *National Health Expenditure 1960-2018*. www.cdc.gov/nchs/hs/content/2019 Eurostat, *Current healthcare expenditure (% of GDP), 2018*. www.ec.europa.eu/eurostat

Ingen tvilar på at det er ein samanheng mellom fattigdom og forventa levealder. Men dei økonomiske og sosiale strukturane og institusjonane spelar ein minst like viktig rolle. På Cuba, som USA i årevis har prøvd å kvele økonomisk, er nær heile befolkninga like fattig som dei fattigaste i USA. Men i 2018 var forventa levealder på Cuba nøyaktig lik den amerikanske,

nemleg 78,7 år.⁵⁴ Det må bety at helsevesenet på Cuba tener befolkninga langt betre enn det amerikanske.

Skandalen i denne situasjonen er at USA har verdas dyraste helsevesen. Helseutgiftene per innbyggjar auka med ein faktor på nær fire, frå 2.800 dollar i år 2000 til over 11.000 dollar i 2018. Som del av BNP auka USAs helseutgifter frå 13,4% i år 2000 til 17,7 prosent (3.649 milliardar dollar) i 2018, berre overgått av minostatøya Tuvalu i Stillehavet. (Jf. tabell 4.)

Det amerikanske helsevesenet er ei komplisert blanding av privat og offentleg finansiering med privat drift av det utførande helsevesenet. Dei to viktigaste delvis offentleg finansierte institusjonane er Medicare og Medicaid. Medicare er eit føderalt forsikringsprogram, sett i verk i 1965 under president Johnson. Det yter medisinsk støtte til amerikanske borgarar som er 65 år eller eldre og til yngre personar som er uføre under bestemte kriteria. I 2018 hadde Medicare vel 52 millionar medlemmer på 65 år eller eldre og ca. 8 millionar yngre medlemmer. Størstedelen av inntektene til Medicare blir dekkja av ei arbeidsgivaravgift der dei tilsette og bedriftene betalar halvparten kvar. Også sjølvstendige næringsdrivande kan bli medlemmer ved å betale heile utgifta sjølve. Medicare dekker ca. halvparten av helseutgiftene til sine medlemmer. Medlemmene sjølve dekker resten av kostnadene gjennom private forsikringar eller kontante betalningar. Dette er kostnader som ikkje blir dekkja av forsikringa i Medicare, som eigendelar, forskjellige medisinar osv. Kort sagt er føresetnaden for medlemskap i Medicare at personen er knytt til arbeidslivet på ein eller annan måte. Dei som blir arbeidslause, mister bedrifta sitt bidrag til Medicare.

Medicaid er eit program som blir delt mellom føderalstaten og delstatane. I 2017 dekkja føderalstaten to tredjedelar av utgiftene til Medicaid og delstatane resten. Etter behovsprøving (*means-testing*) dekker det helsekostnadene til personar med så låge inntekter at dei ikkje har råd til noka form for privat helseforsikring. Kravet har vore ei inntekt under 138% av den føderale fattigdomsgrensa (som p.t. er på 12.700 dollar per år). I 2017 ga Medicaid fri helseforsikring til 74 millionar menneske med låg inntekt eller som er arbeidsuføre.

Tabell 5 viser fordelinga av USAs samla helseutgifter. Nær halvparten av *privat* helseforsikring fell på personar/hushald, og over ein fjerdedel av dei samla helseutgiftene fell på personar/hushald. Dei store vinnarane i dette systemet er legane med skyhøge inntekter, alle forsikringsselskapa og praktisk talt alle sjukehusa og pleieheimane som er private profittsøkjande selskap. Helseforsikring er blitt ein stor business med stadig større konsentrasjon av marknadsmakt.

Tabell 5. Prosentvis fordeling av USAs samla helseutgifter i 2018

Privat kontant betaling, personar/hushald	10,3
Privat helseforsikring, personar/hushald	16,2
Privat helseforsikring, verksemder	17,9
Medicare	20,6
Medicaid føderal	10,2
Medicaid delstater	6,2
Andre program for helseforsikring *	3,7
Andre aktørar of offentlge helsetiltak	10,1
Investeringar	4,8

*Inkluderer helserelaterte utgifter til Children's Health Insurance Program (CHIP).

Kjelder Sean P. Kehan m.fl., «National Health Expenditure Projections», 2019-28, *Health Affairs*, bd, 39, nr. 4, 2020, s. 705 og 707.

Dei fem største helseforsikringsselskapa (Anthem, Centene, United Health, Humana og HCSC) har no 44% av marknaden. Dei åtte største forsikringsselskapa målt etter inntekt hadde i 2020 ei samla inntekt 675 milliardar dollar som svarte til over ein femtedel av samla forsikringspremiar det året.⁵⁵ Også dei kapitalistiske sjukehusa og pleieheimane har veldige inntekter og tilsvarende økonomisk makt. Det største sjukeshusselskapet er Hospital Corporation of America (HCA). I 2014 vart HCA av økonomitidsskriftet *Forbes* rangert som verdas 301. største børsnoterte selskap med ei omsetning på over 47 milliardar dollar og 253.000 tilsette. HCA driv 166 sjukehus og 113 frittståande kirurgiske klinikkar i 20 delstatar. Det er blitt påvist at dei to tredjedelar av pleieheimane i USA som er eigde og drivne av store kjeder av helseselskap, er dyrare og gir dårlegare tenester enn «ideelle» pleieheimar.⁵⁶ Neppe i noko anna land er helsevesenet så integrert i kapitalkretsløpet som i USA.

Helsevesenet i USA er eit byråkratisk villnis av vilkår, reglar, behovsprøving, kontroll og rapportering. Det gjeld både forsikringsselskapa, sjukehusa, pleieheimane og dei privatpraktiserande legane som i alle ledd må vere godt utstyrte med juristar og sakshandsamarar for å halde greie på pasientane sine ulike forsikringsvilkår. Ein samanliknande studie i 2017 viste at i USA utgjorde administrasjonskostnadene heile 34,2% av samla helseutgifter. I det kanadiske helsevesenet, som er meir likt Europa, representerte derimot administrasjonskostnadene 17,0% av totale helseutgifter.⁵⁷ Som del av BNP (6%) utgjer administrasjonsutgiftene i USAs helsevesen langt meir enn militærutgiftene (3,7%). Saman med profittjakta i alle ledd gjer dette at det amerikanske helsevesenet er verdas overlegent dyraste både per innbyggjar og som del av BNP (jf. også tabell 4).

I USA er det inga enkel sak å teikne ei helseforsikring. For det første er forsikringa så dyr at ein stor del av befolkninga ikkje ser seg råd til det. I

2019 var 35 millionar personar, dvs. 11% av befolkninga, utan noka form for helseforsikring. Blant menn i aldersintervallet 18–64 år var 16,3% prosent utan forsikring, blant kvinner 13,1%. Det er store etniske forskjellar. I 2018 var 9% av dei kvite, 15,2% av dei svarte og 26,7% av latinosa i aldersintervallet 18–64 år utan helseforsikring.⁵⁸

For det andre finst det eit hopetal av forsikringsalternativ der ulike sjukdomar eller skadar er inkluderte eller utelatne. Forsikringane med lågast premie har sjølvsagt færrest sjukdomar eller skadar inkluderte. Dei fattige sitt val er ofte å ikkje kjøpe forsikring eller kjøpe ei forsikring med smal sjukdomsdekning og dermed låg premie, men ofte med høg eigendel.⁵⁹ Eit anna problem er at USA har verdas dyraste medisinar på resept, og dei er ikkje inkluderte i forsikringane. Det er blitt estimert at helseutgiftene til ein familie på fire auka frå 10% av årsinntekta i 2001 til over 30% i 2019.⁶⁰

Ein studie frå 2020 viser at 18% av befolkninga hadde «medisinsk gjeld». Dei ti prosent med lågast inntekt hadde ei gjennomsnittleg medisinsk gjeld på 677 dollar per person, medan den gjennomsnittlege gjelda til dei ti prosent rikaste var 126 dollar. Dessutan viste det seg at gjennomsnittleg medisinsk gjeld på 429 dollar per person var høgere enn gjennomsnittet av all forbruksgjeld, dvs. gjeld på kredittkort, personlege lån, elektrisitet, vatn, avløp, telefon og bilhald.⁶¹

Ein annan studie viser at i 2016 levde 16% (43,9 millionar) av befolkninga i familiar som hadde problem med å betale helserekningar. To tredjedelar av dei meir enn 500.000 personlege konkursane i 2019 var ei følge av sjukdom og/eller ubetalte medisinske rekningar.⁶² Ein studie med data frå perioden 2013–2016 viser at heile 37 prosent av dei bankerotte personane/familiane svarte at helseutgifter var ein svært viktig grunn til deira personlege konkurs, medan 58,5% svarte at helsegjeld var ein meir eller mindre viktig grunn. Vidare viste 28% til tap av arbeid som følge av medisinske problem som svært viktig grunn til konkurs. Den same studien av perioden 2013–2016 peikar på at «medisinske kostnader held fram å auke meir enn inntektene. 29 millionar er utan helseforsikring, og mange av dei som har forsikring, står overfor uventa kostnader og eigendelar som dei ikkje har råd til.»⁶³

Obamas *Affordable Care Act* (ACA) utvida og oppgraderte dekninga av helseforsikring og forbaud ekskludering frå forsikring grunna bestemte sjukdomar. Dessutan sette lova ei øvre, men for mange svært høg grense på kontant betaling for medisinsk hjelp og kravde at forsikringa skulle dekke «essensielle tenester». Lova kravde at alle borgarar skulle teikne helseforsikring, men det hadde jo ikkje alle råd til. Den nemnde rapporten konkluderer dessutan med at «stigande medisinske kostnader og stagnerande inntekter» i stor grad motverka ACA. Delen av gjeldsoftra som viste til medisinske kostnader som svært viktige etter innføring av ACA, var den same som før ACA.⁶⁴

Ulikskap i bustader

I USA har dårlege bustadstilhøve hos ein stor del av befolkninga ei lang historie, med forverring av både kostnader og kvalitet sidan slutten av 1970-åra. Ein indikator på denne langsiktige utviklinga er at delen av alle leigetakarar som måtte bruke meir enn 30% av inntekta til å betale husleige, vart dobla frå under 24% i 1960-åra til 47,5% i 2016.⁶⁵ Størstedelen av leigetakarane høyrer til den fattigaste delen av USAs befolkning. Her må vi likevel nøye oss med å gå tilbake til begynnelsen av 2000-talet.

Med Alan Greenspan som sjef for sentralbanken førte regjeringa til George W. Bush ein politikk for rask bustadsbygging og sjølveige av bustadar for flest muleg amerikanarar. Mellom 2002 og 2006 auka massen av bustadslån i USA med 15% per år. Det var for ein stor del høgrisikable lån som vart pakka saman med mindre risikable i såkalla CDO-ar.⁶⁶ Dei som tok opp slike lån, såkalla «*subprimes*», blir i amerikansk banksjargong kalla *Ninja* («*No income, no job, no asset*»). Einaste garantien for låna var bustaden eller eigedommen som vart brukte til å fullfinansiere. Så lenge det generelle rentenivået var relativt lågt og eigedomsprisene steig, rulla og gjekk denne butikken utan større problem. Det er blitt estimert at delen av *subprime*-lån auka frå 5% av tilveksten i samla bustadskredittar i USA i 2001 til ca. 20% i 2006. Ifølgje nyhendebulletinen til amerikanske pantelånarar, *Innside Mortgage Finance*, var den totale utbetalinga av *subprime*-lån i perioden 2000–2007 på 2500 milliardar dollar.⁶⁷

Då krisa kom, miste rundt 10 millionar familiar husa sine og vart kasta på gata fordi dei ikkje greidde å betene låna. Desse familieane fekk ingen ting av hjelpepakkane. Hjelpa gjekk eine og åleine til bankane som hadde drive den vanvitige utlånsværksemda. I mars 2009 melde *Bloomberg News* at den amerikanske regjeringa og sentralbanken hadde brukt, lånt ut eller lova 12.800 milliardar dollar til finanssektoren. Det svarte til 42.100 dollar (ca. 265.000 kroner) pr. hushald i USA.⁶⁸

I neste omgang selde bankane bustadane i hovudsak til eigedomsselskap og personar som leiger dei ut, i mange tilfelle til dei same familieane som vart kasta på gata under finanskrisa. I åra 2006–2016 vart 3,9 millionar familie-eigde einebustader konverterte til utleigebustader.⁶⁹ Dette gjorde at i 2015 var 19 millionar einebustadar i hendene på utleigarar. Totalt er i dag nær ein tredjedel av USAs befolkning leigetakarar av einebustader eller husvære i blokker.⁷⁰

Husprisane i USA nådde ein historisk topp i 2006. Så kom finanskrisa, og bustadsprisane stupte med over 30% frå 2006 til 2009. Då kom eigedomsinvestorane på banen med massive oppkjøp. Dei har profittert på ei nær dobling av både bustadsprisar og leiger i perioden 2009–2021. I juli 2021 var bustadsprisane ifølgje Case-Shiller indeksen over 30% høgre enn det historiske toppnivået i 2006.⁷¹

«Institusjonelle» (45%) og «individuelle» (48%) eideomsføretak hadde i 2015 til saman hand om 93% av dei 47,5 millionar utleigebustadane, inkludert bustadblokker, i USA.⁷² Særleg når det gjeld større bustadblokker, har dei institusjonelle eideomsføretaka styrka sin posisjon. I 2015 hadde institusjonelle føretak hand om vel 92% av eideomane med 50 husvære eller meir.⁷³

Eit spesielt amerikansk fenomen er såkalla «*manufactured homes*», også kalla «mobile heimar», som blir plasserte ut ferdigproduserte på bestemte areal («husparkar»). I nokre tilfelle eig innbuarane sjølve husa, men må leige grunn av dei store selskapa, derav termane «*corporate landlords*» eller «*park landlords*». Særleg oppkjøpsfond (*private equity funds*), akronym PE-fond, som per definisjon ikkje er børsnoterte, har kasta seg over dette segmentet.⁷⁴

Fattige familiar lever i konstant fare for å bli kasta på gata ved det minste misleghald av leiga, enten eigaren er institusjonell eller individuell. Som ein rapport frå Harvard University påpeikar: «Bruttoproduktet per capita auka med ca. 52% i perioden 1988–2017. Dersom inntektene hadde auka i takt med den økonomiske veksten i dei siste 30 åra, ville dei ha vore på linje med veksten i bustadskostnader. Dette understrekar korleis ulikskapen i inntekter har fyrt opp under dagens kostnadsproblem blant leigetakarane.»⁷⁵ Dette har sjølvstapt ramma gruppene med dei lågaste inntektene.

Spesielt etter år 2000 har husleigene stige mykje raskare enn leigetakarane sine inntekter. Vi har sett at i 2016 brukte nær halvparten a leigetakarane over 30% av inntekta si til husleige.⁷⁶ Svarte leigetakarar har dessutan langt større «husleigebyrde» enn dei kvite. I 2019 brukte nær 30% av dei svarte, mot 21% av dei kvite, over halvparten av inntekta til husleige. Nær 23% av dei svarte hadde restanse på husleiga, mot under 10% av dei kvite. Rundt 10% av dei svarte, men berre 4% av dei kvite svarte at dei sannsynlegvis ville ble kasta ut i løpet av dei neste to månadene. Desse skilnadene har samanheng med ein kombinasjon av etnisitet og klasse-/inntekt. I 2019 var den årlege medianinntekta til svarte leigetakarar 32.100 dollar, mot 45.000 for kvite. Dessutan: «Trass i at medianleiga til dei svarte og dei kvite var praktisk talt den same, har forskning vist at svarte hushald betalar meir leige for husvære av same kvalitet.»⁷⁷

I januar 2021 hadde 20% av alle leigetakarar, rundt 10 millionar familiar, restanse i husleiga. Desse familiare hadde ein restanse på 57 milliardar dollar, dvs. gjennomsnittleg 5.600 dollar per leigetakar, som svarte til nær fire månaders leige. Kvar fjerde familie med born hadde restanse på husleiga. Dei same familiare svarte i januar 2021 at kvart fjerde barn av og til eller ofte ikkje hadde fått nok mat den siste veka før spørsmålet vart stilt.⁷⁸

Den 3. august 2020 innførte Biden-regjeringa eit «moratorium for utkastningar», «*eviction moratorium*», som i dei fleste delstatane var i kraft til september 2021. I desember 2020 vedtok regjeringa dessutan ein hjelpepakke på 25 milliardar dollar som skulle bli delt mellom leigetakarar og utleigarar.

Det var neppe nok. I mars 2021 hadde framleis 6,3 millionar leigetakarar ein restanse på 33 milliardar dollar. Moratoriet innebar ikkje ei annullering av leiger, men berre ei utsetting. Leiger som vart hopa opp under moratoriet, skal bli betalte etter at det er avvikla.

Ifølgje ein rapport frå mars 2021, hadde USAs eigedomsselskap auka sin formue med 24,4 milliardar dollar sidan mars 2020, og deira totale formue var over 240 milliardar dollar: «Milliardærar i eigedomsbransjen har millionar i profitt, medan millionar blir trua med utkastning.»⁷⁹ Medan eigedomsselskapa håvar inn profitt, hamnar dei som ikkje kan betale leiga blant dei huslause. I januar 2020 vart vel 568.000 menneske registrerte som huslause. Tredjedelen av dei var i familiar med born, 19% vart rubriserte som kronisk huslause, medan krigsveteranar utgjorde 6,5%.⁸⁰ Det er førebels få teikn til at president Biden si regjering kan hamle opp med den såkalla «affordable housing crisis» i USA.

Utdanning som privilegerer dei rike

Samanlikna med Europa var USA tidleg ute både med grunnskuleutdanning og yrkesopplæring. I 1950- og 60-åra var USA det første landet som hadde oppnådd nær universell ungdomsskule/realskule. Det var først i 1980-åra at 80% av ungdomen i Storbritannia, Frankrike og Tyskland gjekk på ungdomsskule.⁸¹

I 1980-åra tapte USA sitt utdanningsmessige leiarskap. Den relative nedgangen i utdanningssystemet gjekk hand i hand med raskt aukande økonomiske forskjellar, ikkje berre mellom sosiale grupper, men også mellom delstatar og regionar. Grunn- og ungdomsskulen er stort sett offentleg. Men i motsetning til europeiske land er finansieringa sterkt desentralisert og i hovudsak avhengig av lokal skattlegging, spesielt lokale eigedomsskattar. Dette i seg sjølv har ført til betydeleg ulikskap mellom skulane grunna ulik formuefordeling mellom ulike lokalsamfunn.

I tillegg til dette kjem at trass i at sjølve skulegangen offisielt er gratis, fell svært mange utgifter på foreldra. Dette gjeld til dømes utgifter til privatimar, musikkimar, sommarleirar, skulereiser, ulike rekvisita, bøker, PC-ar og såkalla «extracurricular activities» (sport, dans, musikkimar, skuleteater etc.). I perioden 1983–2007 auka dei 10% rikaste familiane slike utgifter med 75% i dollar til faste prisar, medan dei 10% fattigaste familiane reduserte sine utgifter med 22%. I 2007 fekk kvart barn i dei 10% rikaste familiane ni gongar meir av slike stønader enn kvart barn i dei 10% fattigaste familiane. I 2018 sto hushalda for over åtte prosent av dei samla utgiftene i grunnskule og ungdomsskule.⁸²

Robert D. Putnam skriv at den såkalla «pay-play»-politikken, som no har sneke seg inn i over halvparten av USAs high schools, er ein hovudgrunn til dei skjerpja sosiale klasseskilja blant skuleborn. Så langt finst det ikkje

nasjonale tal for dette fenomenet. Putnam sitt «rimelege estimat» er at deltaking i «extracurricular activities» kostar rundt 400 dollar per elev per aktivitet per år, eller ca. 1600 dollar for familiar med to born som deltek i to aktivitetar kvart år. For dei 20% rikaste hushalda representerer dette berre 1–2% av årsinntekta; for dei 20% fattigaste hushalda utgjer det rundt 10%. Han kommenterer at «med desse tala er det overraskande at det i det heile tatt finst fattige born som deltek i extracurricular activities».⁸³

Etnisk segregering, spesielt med diskriminering av dei svarte, har ein lang og brutal tradisjon i USA. Studiar viser at i perioden 1960–1980 minka denne typen segregering. Sortering av elevar mellom skulane etter etnisitet endra seg lite i 1990-åra og minka litt igjen etter år 2000. Segregering av kvite og svarte mellom *nabolag/distrikt* minka i perioden 1990–2010. I den same perioden auka segregering etter inntekt både blant dei kvite, dei svarte og latineros. Rike kvite, rike svarte og rike latineros bur i aukande grad i dei same nabolaga/distrikta, medan fattige svarte og kvite lever i andre distrikt.⁸⁴ Sidan 1990 har skuledistrikta begynt å skifte elevopptaka frå fokus på etniske forskjellar til vekt på inntektsforskjellar. Opptakspolitikken i skulane skjer innafør skuledistrikta, slik at denne politikken berre kan endre segregering mellom skular i det same distriktet.

Det viser seg også at velstående foreldre som framleis bur i distrikt med eit fleirtal av fattige familiar, sender borna sine til «private skular, charter-skular eller magnetskular, medan dei mest vanskelegstilte borna blir igjen i dei lokale offentlege skulane med mindre ressursar. (...) Aukande inntektsforskjellar er hovudfaktoren bak veksten i inntektssegregering mellom nabolag.»⁸⁵ Dei veksande inntektsforskjellane fører til segregering av bustadar og segregering av skulane: Det aukande sosiale klasseskiljet inneber fattige skular for fattige born og rike skular for relativt rikare born.

Ikkje nok med at born frå familiar med låge inntekter går på fattige skular. Robert Putnam framhevar at «fattige born oppnår langt betre resultat når dei går på skular der det også er born frå rike familiar». Med andre ord: «Blanda skular» er til stor fordel for dei fattige borna. Han sluttar seg til konklusjonen om at dette «er eit av dei mest konsistente funna innan utdanningsforskninga».⁸⁶ Ann Owens samanfatar segregeringsprosessane slik:

«Den distriktsmessige segregeringa av familiar med born i offentlege skular auka med over 15% i perioden 1990–2010. Innafor store distrikt auka segregeringa av skulane målt med delen born som hadde og ikkje hadde krav på fri lunsj, med over 40% i perioden 1991–2012. ... Auken mellom 1990 og 2010 vart ikkje driven fram av større segregering av dei fattigaste familiane frå alle andre, men av at den lågare middelklassen vart meir segregert frå den øvre middelklassen og dei velstående. (...) Skulane for folk med låge inntekter, har som regel mindre ressursar til vegleiing, mindre krevjande undervisningsplanar og lærarar med lågare formell kvalifikasjon.»⁸⁷

Nesten alle born begynner på high school, men slett ikkje alle fullfører med ordinært avgangsvitnemål. Det store fleirtalet av dei som droppar ut, kjem frå familiar med låg inntekt. For desse elevane finst det ei naudløysing, nemleg ein attest for *General Educational Development* (GED). I 2011 utgjorde GED 12% av alle avgangsvitnemål frå high schools. Tanken med GED er at han skal vere til hjelp for ungdomane når dei søker vidare studium eller arbeid. Men forskning viser at GED er til lite hjelp for opptak på college og «av minimal verdi når det gjeld resultat på arbeidsmarknaden».⁸⁸

Avgangseksamen frå fire års studium på college er blitt eit stadig vanlegare krav i arbeidslivet. Også her er det store klasseforskjellar. I 2018 fekk under 30% av dei 10% fattigaste opptak på høgre utdanning (college eller høgre), medan over 90% av dei 10% rikaste kom inn på slik utdanning.⁸⁹ Men skiljet mellom dei rike og dei fattige er større enn desse tala tyder på. Det store fleirtalet av ungdomar frå den rikaste delen av befolkninga begynner på dei såkalla «selective colleges», med godt renommé, mange søkjarar, strenge opptakskrav og store kostnader for elevane i form av studieavgifter, «extracurricular activities» osv. Delen av ungdomane frå den rikaste femtedelen av befolkninga som gjekk på selective colleges, auka frå 26% i 1972 til 36% i 2004. Delen av ungdomane frå den fattigaste femtedelen av befolkninga var nesten uendra, frå 4% i 1972 til 5% i 2004.⁹⁰

Fleirtalet av ungdomane frå den fattigaste femtedelen av befolkninga søker derimot til såkalla «community colleges», som er eit to års studium. Delen av ungdomane frå familiar med låg inntekt som gjekk på community college, auka frå 14% i 1972 til 32% i 2004.⁹¹ Desse institusjonane har låg studieavgift. I mange delstatar blir elevane fritekne for avgifta etter behovsprøving. Dårlig betaling og mangel på fast tilsetjing fører til stor gjennomstrøyming av lærarar og dårlig undervisningskvalitet. Rundt 80% av elevane ved community colleges har jobbar ved sida av studiet, og ca. 40% jobbar heiltid.⁹²

Når det gjeld fullføring av fireårig college, har det vore eit aukande gap mellom dei rikaste og dei fattigaste dei siste 50 åra. I 1970 fullførte 40% av den rikaste fjerdedelen av ungdomane college, mot 10% av fjerdedelen med dei lågaste inntektene. I 2011 fullførte 80% av ungdomane frå den rikaste fjerdedelen, mot framleis berre 10% av fjerdedelen med dei lågaste inntektene.⁹³

I presidentvalkampen lova Joe Biden at all utdanning til og med college skulle bli gratis. No ser det ut til at han må bryte den lovnaden på grunn av motstand frå høgresida i sitt eige parti (dominert av Joe Manchin og Kyrsten Sinema). Det betyr at kostnadene for college framleis blir for høge for 90% av ungdomane frå fjerdedelen av familiarne med dei lågaste inntektene. Men verre er det at det ikkje finst noko alternativ for desse ungdomane. Som Robert Putnam skriv: «Ein gong hadde Amerika eit solid og effektivt system

for yrkesutdanning, lærlingplassar og etterutdanning både i og utanfor skulane.» Han noterer at gjennom dei siste tiåra er slike program blitt forsømte eller avvikla: «Dette skuldast delvis det stadig meir utbreidde mantraet om ‘college for alle’, som reflekterer trua på at ein collegegrad er nøkkelen til suksess i den noverande økonomien. (...) Mottoet ‘college for alle’ har bidradd til å undergrave offentleg og privat støtte til yrkesutdanning på ungdomsskulenivået og vidare.»⁹⁴ Eit resultat av denne politikken er at USA i dag manglar faglærde arbeidarar innan fleire bransjar; eit velkjent problem også i mange land i Europa.

Det viser seg at til høgre utdanninga er, til færre ungdomar frå den fattigaste delen av befolkninga er det som fullfører. Dette kjem tydeleg fram i studiet av ein årgangskohort. I 2004 tok over 90% av ungdomane med høgst sosioøkonomisk status (SES) avgangseksamen frå high school, mot 64% av ungdomane med lågast SES. I 2012 hadde 58% av ungdomane med høgst SES avslutta college med bachelorgrad, mot berre 12% av dei med lågast SES. Robert Putnam kommenterer: «Det var som om dei fattige ungdomane hadde klampar om føtene som vart stadig tyngre ved kvart trinn opp utdanningsstigen.» Han minner om at dei låge inntektene fører til familiekonflikkar, forsømming av borna, vanskeleg barndom, spesielle kameratgjengar, snevre «extracurricular opportunities», og «alt dette har bidrege til det aukande gapet i fullføring av college dei siste tiåra». For Putnam er det «endå meir sjokkerande» at ein lågare prosentdel fattige elevar med toppkarakterar (29%) fullfører college enn rike elevar med svake karakterar (30%). «Dette faktumet er spesielt vanskeleg å sameine med ideen i hjartet til Den amerikanske draumen om at alle har like moglegheiter.»⁹⁵

Alt dette betyr at dei fleste ungdomar frå femtedelen av befolkninga med lågast inntekt er ekskluderte før det er tale om universitetsutdanning. Berre kostnadene for eit universitetsstudium representerer ei effektiv hindring for folk med låge inntekter. I 2018 vart i gjennomsnitt berre 35,6% av utgiftene til amerikanske universitetet dekkja av føderal- eller delstat, 44,7% vart dekkja av hushalda og 19,7% av andre private kjelder, inklusive universiteta sine fond.⁹⁶ Kor vidt ungdomar får tilgang til universitetsstudium er sterkare avhengig av foreldra si inntekt enn i noko anna høgt utvikla land. I 2015 var sannsynet for at born frå familiar med dei lågaste inntektene skulle få tilgang til eit universitetsstudium ca. 25%, medan sannsynet for born frå dei rikaste familiane var over 90%.⁹⁷

Ungdomar frå den fattigaste femtedelen av befolkninga får studieplass ved universitet berre dersom dei er spesielt skuleflinke, eller dei merker seg ut i ein eller annan sport, og av slike grunnar oppnår eit stipend. Eller dei lykkast med å finansiere studiet med lån, ofte ved at foreldra stiller alle sine aktiva som pant. Spesielt dei siste 15 åra har det vore ein sterk vekst i studentane si lånegjeld, som auka med ein faktor på 3,4 frå 500 milliardar

dollar i 2006 til nær 1700 milliardar fordelt på 43 millionar låntakarar i 2020. Denne gjelda er nesten dobbelt så stor som total kredittkortgjeld i USA.⁹⁸ Den store betydninga av privat finansiering av amerikanske universitet har to viktige konsekvensar. For det første er universiteta i gjennomsnitt ganske rike. For det andre er universitetssystemet sterkt lagdelt, med nokre få styrtrike og mange andre relativt ressursfattige institusjonar. Det gjer at dei rikaste universiteta kan rekruttere førsteklasse forskarar og studentar frå utlandet. Thomas Piketty peikar på at ressursgapet mellom dei beste universiteta og dei mindre velståande offentlege universiteta «har vakse til avgrunnsdjupe forskjellar dei siste tiåra. (...) I internasjonale rangeringar, så unøyaktige dei enn er, er det slåande at amerikanske universitet er ultradominante blant topp-tjuve i verda, men fell langt under europeiske og asiatiske universitet dersom ein ser på topp-hundre eller topp-fem hundre.»⁹⁹

Ungdomar frå dei rikaste familiane søker seg sjølvsagt inn på dei mest framstående universiteta. Dette reiser spørsmålet om dei rike kan kjøpe seg plass ved universiteta. Opptaksprosedyrane inkluderer ofte «legacy preferences», også kalla «legacy admission». Det betyr at rike tidlegare studentar kan kjøpe studieplass for sitt avkom gjennom sjenerøse donasjonar til universitetet der dei sjølve har studert. Kriteria for opptak av studentar på grunnlag av «legacy preferences» blir stort sett haldne hemmelege. Universitetsleiingane hevdar at dette ikkje dreier seg om store gåver, og at det gjeld få studentar. Men denne forskrudde forma for kvotering er neppe så marginal som universitetsleiingane hevdar.

Ein studie av dette obskure fenomenet organisert av Richard D. Kahlenberg, forskar ved The Century Foundation, fann at 90% av «topp-universiteta» praktiserer «legacy preferences». Ved desse universiteta utgjør born av tidlegare studentar mellom 10 og 25% av studentane. Til dømes ved Princeton University fekk 42% av «legacy»-søklarane studieplass i 2009, mot berre vel 9% av andre søklarar. Ifølgje estimat presentert i denne studien fekk topp-universiteta «legacy»-gåver på nær 9 milliardar dollar i 2008. Det representerte 28% av totale private donasjonar og vel 5% av desse universiteta sine totale utgifter. Så få som 1% av givarane yter 70% av «legacy»-gåvene. I tillegg kjem at mange rike familiar kjøper studieplass til sitt avkom ved topp-universiteta sjølv om dette ikkje er basert på «legacy».¹⁰⁰ Som Thomas Piketty skriv: «Det er slåande at amerikanske universitet er tilbøyelege til å rettferdiggjere denne praksisen og hemmelegghaldet som omgir han, fordi han er effektiv når det gjeld å reise pengar frå sjenerøse milliardærar som finansierer deira forskning og undervising.»¹⁰¹

Gjennom sin finansieringsmåte og gjennom «legacy preferences» fremjar amerikanske universitet eit meritokrati av milliardærar. Hemmelegghaldet rundt «legacy preferences» opnar dessutan for omfattande korrupsjon og smørjing med millionar av dollar, som rapportert i *New York Times* i 2020–2021.¹⁰²

Sluttord

Amerikansk industri har tradisjonelt vore lønnsleiande og sett standarden for lønningar i resten av økonomien. Sysselsettingsnedgangen og lønnsstagnasjonen i denne sektoren ser ut til å ha hatt ein sterk smitteeffekt på resten av økonomien. Veksten i ulikskap beveger seg i vonde og sjølvforsterkande sirkular. Ulikskapen i inntekter og formue fører til ulikskap i helse, bustader og utdanning, som igjen kvar for seg fører til endå større ulikskap i inntekter og formue, osv. Samtidig har dei geografiske forskjellane auka. I delstatane i Rustbeltet ser det ut til at fattigdom avlar fattigdom langt meir enn i USA i gjennomsnitt. Ein stor del av befolkninga er fanga i desse vonde sirklane som fører til ei stadig større kløft mellom dei 50% fattigaste og dei 10% rikaste. Desse veksende forskjellane har dessutan skapt svimlande kulturelle gap mellom store delar av arbeidarklassen og det liberale borgarskapet.

Eit lysglimt i dette bildet er dei mange streikane særleg i 2021. I følgje Cornell University Strike Tracker var det 391 streikar i 2021.¹⁰³ Desse streikane ser ut til å henge saman med ein «strammare» marknad for arbeidskraft. Nokre få av dei vart avslutta etter fleire års kamp, men dei fleste var kortvarige, avslutta i løpet av nokre månader. Streikane gjaldt særleg høgge lønn, at nyttilsette skulle ha lik lønn med resten av arbeidsstokken, betre pensjonsvilkår, betre helseforsikring. Stort sett var streikane avgrensa til einskilde bedrifter. Amazon sysselset nær ein million arbeidarar, men streiken for organiseringsrett i Amazon sitt lageranlegg i Bessemer, Alabama, fekk inga aktiv støtte frå arbeidarar i dei andre Amazon-anlegga. Arbeidarane i Bessemer vann ein delvis siger takka vere det føderalstatlege arbeidstilsynet NLRB. Streiken i Bessemer viser kor svak fagrørsla er blitt. Dersom streiken hadde hatt støtte i ein nasjonal fagorganisasjon som kunne organisere solidaritetsstreikar, ville ein full siger ha vore langt meir sannsynleg. Men som vi har sett: Trass i at fleirtalet av befolkninga stiller seg positiv til fagorganisering, er fagrørsla svakare enn nokon gong før, og organiseringsgraden i privat sektor er berre så vidt over 6%.¹⁰⁴

Også politisk synest situasjonen å vere fastlåst. På den eine sida er overklassen og kapitalen godt organisert, rett nok der ulike fraksjonar rivaliserer om kontroll over staten. På den andre sida manglar arbeidarklassen organisasjon og reell representasjon, ein mangel som venstresida i Det demokratiske partiet ikkje har makta å bøte på. Makthavarane i Det demokratiske partiet appellerer til og har støtte frå dei høgt utdanna, dei liberale og kulturradikale intellektuelle, det globaliseringsivrige borgarskapet, miljøaktivistane og toppane i dei multinasjonale selskapa. Men berre rundt 40% av alle amerikanarar har vore innom eit college eller universitet. Ved presidentvalet i 2012 stemte 18,9% av den «demokratisk orienterte» arbeidarklassen på Mitt Romney, og ved valet i 2016 stemte 24,2% av denne gruppa på Donald

Trump.¹⁰⁵ Bernie Sanders konstaterer at Det demokratiske partiet «har snudd ryggen til arbeidarklassen».¹⁰⁶ Det republikanske partiet har for lengst teke konsekvensen av denne situasjonen og får stadig større støtte frå gamle demokratiske veljarar uavhengig av etnisitet.

Det republikanske partiet sankar stemmer ved å fri til delar av arbeidarklassen med antielitistiske parolar, samtidig som det støttar og får støtte av dei mest høgreorienterte kapitalfraksjonane som kjempar mot all fagorganisering. Den fattigaste delen av befolkninga har for lengst tapt illusjonen om Den amerikanske draumen, som er avløyst av håpløyse, angst og forvirring, uttrykt i vekslande sinne og resignasjon. Krysselden av økonomiske, sosiale og politiske konflikhtar skapar i dag ein kritisk ustabilitet i det amerikanske samfunnet.

(Januar 2022)

NOTER

- 1) Takk for kommentarar til utkast av denne artikkelen til Ida Bull, Hans Ebbing, Olav Fagerlid, Lars Mjøset, Kristen Nordhaug, Anders Skonhoft og Knut H. Sørensen, forutan to fagfellar.
- 2) Emmanuel Saez og Gabriel Zucman, *The Triumph of Injustice*, W.W. Norton & Company, New York 2019, s. 76–82.
- 3) Nick Vyas, «Four Compass Points for Global Chain Management», *Supply Chain Management Review*, september 2015.
- 4) UNCTAD, *World Investment Report 2020*, s. 123.
- 5) Takaaki Kizu m.fl., *Linking jobs in global supply chains to demand*, ILO Research Paper No. 16, august 2016, s. 7 og 15.
- 6) Ibid., s. 14.
- 7) WTO, *Technological innovation, supply chain trade, and workers in a globalized world*, WTO, Geneve 2019, s. 33-34 og 38-39.
- 8) Ibid., s. 29 og 38.
- 9) Sandra Polaski m.fl., *How trade policy failed U.S. workers – and how to fix it*, Boston University Global Development Policy Center og IPS, 2020, s. 17. David H. Autor m.fl., *The China Syndrome: Lokal labor market effects of import competition in the United States*, NBER Working Paper 18054, mai 2012. David Autor & Gordon Hanson, *Labor Market Adjustment to International Trade*, NBER Reporter No. 2, juni 2014. Daron Acemoglu m.fl., *Import Competition and the Great U.S. Employment Sag of the 2000s*, NBER Working Paper No. 20395, august 2014. Robert C. Feenestra og Akira Sasahara, *The «China Shock», exports and U.S. employment: A global input-output analysis*, NBER working paper no. 24022, Cambridge MA, november 2017. Robert E. Scott & Zane Mokhiber, *Growing China trade deficit cost 3,7 million American jobs between 2001 and 2018*, Report no. 18374, Economic Policy Institute, Washington DC, januar 2020.
- 10) Robert E. Scott, *The manufacturing footprint and the importance of U.S. manufacturing jobs*, Briefing paper no. 388, Economic Policy Institute (EPI), Washington DC 2015, s. 4.

- 11) Jf. Steven Watts, *The People's Tycoon: Henry Ford and the American Century*, Knopf/Doubleday, New York 2009. Dessutan: David Landes, *The Unbound Prometheus*, Cambridge U.P. 1972, s. 445.
- 12) Steven Wagner, «How did the Taft-Hartley Act Come About?», *History News Network*, The George Washington University, 2007. <https://historynewsnetwork.org/article/1036>
- 13) Jf. Frank Levy og Peter Temin, *Inequality and institutions in 20th century America*, WP 1306, National Bureau of Economic Research, mai 2007, s. 16.
- 14) Ibid., s. 19.
- 15) Steven Wagner, «How did the Taft-Hartley Act Come About?», op.cit. (note 15).
- 16) Jf. Mike Davis, *Prisoners of the American Dream*, Verso Books, London 1986, s. 52–53. Jf. også Jf. Frank Levy og Peter Temin, *Inequality and institutions ...*, op. cit. (note 16), s. 24–26.
- 17) Robert E. Scott, *The manufacturing footprint ...*, op. cit. (note 10), s.4 og 8.
- 18) Ibid., s. 31-32. Lønnspremien for arbeidrar med mindre enn collegeutdanning blir definert som differansen mellom gjennomsnittslønna til denne gruppa i industrien og gjennomsnittslønna alle andre sektorar. Ibid. s. 8.
- 19) Josh Bivens, *Using standard models to benchmark the costs of globalization for american workers without a college degree*, EPI Briefing paper no. 354, Washington DC, 2013, s. 7-8.
- 20) Robert E. Scott, *The manufacturing footprint and the importance of U.S. manufacturing jobs*, Briefing paper no. 367, Economic Policy Institute (EPI), Washington DC 2013, s. 25-28.
- 21) I 2019 var gjennomsnittslønna innan varehandel 54% av gjennomsnittslønna i industrien, ifølgje *Bureau of Labour Statistics* (BLS) juli 2020. Jf. også David Autor & Gordon Hanson, *Labor Market Adjustment to International Trade*, NBER Report No. 2, juni 2014. Det er blitt rapportert at i 2017 fekk ein tredjedel av Amazons arbeidsstokk i Arizona statleg matstøtte. Jf. intervju med Alec MacGillis i *Klassekampen*, 19.05.2021.
- 22) David H. Autor m.fl., *The China Syndrome*, op. cit. (note 9), s. 24–25.
- 23) SSDI-ytinga var i 2020 i gjennomsnitt 1128 dollar per månad. Jf. Brandy Bauer, «CCI vs. SSDI: the Differences, Benefits, and How to Apply», nov. 2020. <https://www.ncoa.org/article/ssi-vs-ssdi-what-are-these-benefits-how-they-differ>
- 24) Ibid. s. 3, og David H. Autor m.fl., *The China Syndrome*, op.cit., s. 30.
- 25) Pew Research Center, *The gap between the number of blacks and whites in prison is shrinking*. www.pewresearch.org/fact-tank/2019/04/30. Talet på innsette i amerikanske fengsel var rundt 100 per 100.000 i befolkninga i perioden 1930–1975. Deretter sterk stigning til 500 per 100.000 i befolkninga i 2015. Jf. Robert D. Putnam, *Our Kids. The American Dream in Crisis*, Simon & Schuster Paperbacks, New York/London 2016, s. 77.
- 26) Mike Davis, *Prisoners of the American Dream*, op.cit., s. 143–147; BLS, *Union membership news release*, januar 2020; BLS, *TED: The Economics Daily*, 03.02.2020.
- 27) Thomas Piketty, *Capital and Ideology*, Cambridge U.P 2020, s. 530–531.
- 28) BLS, *Union membership news release*, op.cit (note 26).

- 29) AFL var lenge stengd både for svarte arbeidrar og nyinnvandra arbeidrar frå Sør-Europa. CIO var eit resultat av splid i AFL, og IWW har heile tida stått politisk til venstre for det gjensameina AFL-CIO. Jf. Mike Davis, *Prisoners of the American Dream*, Verso Books 1986. Leseverdig er også Dan Clawson og Mary Ann Clawson, «What has Happened to the US Labor Movement? Union Decline and Renewal», *Annual Review of Sociology*, bd. 25, 1999, s. 95–119.
- 30) Anne Case og Angus Deaton, *Death of Despair and the Future of Capitalism*, Princeton U.P. 2020, s. 161, 164 og 185.
- 31) Economic Policy Institute, august 2018. <https://www.epi.org/productivity-pay-gap/>
- 32) Holger Apel, «Inequality in the U.S. from 1950 to 2010 – the neglect of the political», *Real-world economics review*, nr. 72, 2015, s. 5.
- 33) Lawrence Mishel og Jori Kandra, *Wages for the top 1% skyrocketed 160% since 1979 while the share of wages for the bottom 90% shrunk*, Economic Policy Institute 1. desember 2020.
- 34) Thomas Piketty, *Capital and Ideology*, op.cit. (note 27), s. 490 og 523. Dessutan tabell 1.6, s. 30 og tabell 10.1. s. 419.
- 35) Når det gjeld finanssektorens dominans og den finansielle dynamikken bak aukande ulikskap, jf. min artikkel om USAs dollarmakt i dette heftet av Vardøger.
- 36) Piketty, op.cit (note 27). s. 523.
- 37) Case og Deaton, op.cit. (note 30), s. 156.
- 38) Ibid., s. 166.
- 39) Edward Luttwak, *The Endangered American Dream*, Touchstone Edition, Simon & Schuster Inc., New York 1994, s. 118 og 153–155. Ei sterk skildring av einskildskjebnar blant arbeidande fattige, der svarte er sterkt overrepresenterte, er David K. Shipler, *The working poor – Invisible in America*, Vintage Books, New York 2005.
- 40) Wikipedia, *Race and health in the United States*. Nedlasta 09.09.2021.
- 41) *The Lancet Commissions*, «Public policy and health in the Trump era», februar 2021, s. 1–2.
- 42) Raj Chetty m.fl., «The Association between Income and Life Expectancy in the United States, 2001–2014», *JAMA*, bd. 16, nr. 315, 2017, s. 1758 og 1762. (*JAMA* blir gitt ut av American Medical Association.)
- 43) Jacob Bor m.fl., «Population health in an era of rising income inequality: USA, 1980–2017», *The Lancet* bd. 389, april 2017, s. 1483.
- 44) Ibid., s. 1484. Jf. også Raj Chetty m.fl., «The Association between Income and Life Expectancy in the United States, 2001–2014», op.cit (note 42).
- 45) Jf. ibid.
- 46) Raj Chetty m.fl., «The Association between Income and Life Expectancy ...», op.cit. (note 42), s. 1754.
- 47) Jf. «Big Pharma und der Tod», *Der Spiegel* nr. 46, 13.11.2021, s. 112–114.
- 48) Opioid er enten direkte derivat av opium, som før vart kalla opiat. Eller dei er syntetiske eller delvis syntetiske blandingar som har alle dei same eigenskapane, nemleg demping eller fjerning av smerte og lindring av sorg. Desse stoffa blir teknisk omtalte som opioid. Ein syntetisk variant av opioid er det stadig meir brukte og dødelege stoffet fentanyl.

- 49) Case og Deaton, op.cit. (note 30), s. 111–113.
- 50) Meagan Day, «Fentanyl is the genie that won't go back in the bottle», *Jacobin*, 05.04.2021.
- 51) Case og Deaton op. cit. (note 30), s.61–67.
- 52) *The Lancet commissions*, op. cit. (note 41), s. 8.
- 53) «Big Pharma und der Tod», *Der Spiegel* nr. 46, 13.11.2021, s. 113–114.
- 54) WHO, *World Health Rankings*. <https://www.worldlifeexpectancy.com/cuba-life-expectancy#:~:text=>
- 55) Sean P. Keehan m.fl., «National Health Expenditure Projections, 2019-28», *Health Affairs*, bd. 39, nr. 4, 2020, s. 705; og «Largest Health Insurance Companies of 2021», www.valuepenguin.com
- 56) P. Waldman, «For-profit nursing homes lead in overcharging while care suffers», *Bloomberg Business*, 31. desember 2012, s. 1.
- 57) David U. Himmelstein m.fl., «Health Care Administrative Costs in the United States and Canada, 2017», *Annals of Internal Medicine*, bd. 172, nr. 2, 2020, s. 134-142.
- 58) US Department of Health and Human Services/National Center for Health Statistics, *Health Insurance Coverage: Early Release of Estimates*. Released 9/2020, og Release 2019.
- 59) Bernie Sanders skreiv nyleg at når vi inkluderer dei “underforsikra”, dvs. personar som ikkje har råd til full forsikring, blir talet uforsikra og underforsikra 84 millionar. Bernie Sanders, “Our new year’s resolution for 2022: to rise up and fight back”, *The Guardian*, 04.01.2022.
- 60) John Geyman, «COVID-19 Has Revealed America’s Broken Health Care System: What Can We Learn?», *International Journal of Health Services*, bd. 5, nr. 2, 2021, s. 189.
- 61) Raymond Kluender m.fl., «Medical Debt in the US, 2009-2020», *JAMA*, bd. 326, nr. 3, 2021, s. 250–256.
- 62) John Greyman, op.cit. (note 62), s. 189.
- 63) David U. Himmelstein, «Medical bankruptcy: Still common despite the Affordable Care Act», *American Journal of Public Health*, bd. 109, nr. 3, 2019, s. 431–433.
- 64) *Ibid.*, s. 431-432.
- 65) Joint Center for Housing Studies of Harvard University, *The State of the Nation’s Housing 2018*, s. 5.
- 66) Jf. Rune Skarstein, «Akkumulasjon av produktiv kapital eller finanskapital? Om årsakene til den økonomiske krise», *Vardøger* 33, 2012. Amerikanske bankers utlån til kjøp av fast eigedom steig frå vel 35% av deira samla utlån i 1990 til ca. 60% i 2006. Blant landa Bank for International Settlements (BIS) samanliknar, var det berre bankane i Australia og Spania som hadde så høg relativ eksponering i fast eigedom. Jf. BIS, *77th Annual Report*, Basel, juni 2007, s. 125-28.
- 67) D. Evans; «FDIC may need \$ 150 billion bailout as more banks fail», *Bloomberg News*, 25.09.2008. www.bloomberg.com/apps/news.
- 68) D. Kopecki og C. Dodge, «US rescue may reach \$23.3 trillion, Barofsky says», *Bloomberg News*, 20.07.2009. www.bloomberg.com/apps/news/.
- 69) Joint Center for Housing Studies of Harvard University, op. cit. (note 57), s. 4.

- 70) Hoyjung Lee, *Who owns rental properties, and is it changing?*, Harvard Joint Center for Housing Studies, august 2017; og Sara Myklebust m.fl., *Cashing in on Our Homes. Billionaire Landlords Profit as Millions Face Eviction*, Bargaining for the Common Good/Institute for Policy Studies, mars 2021.
- 71) <https://tradingeconomics.com/united-states/case-shiller-home-price-index>
- 72) Hoyjung Lee, *Who owns rental properties, and is it changing?*, op. cit. (note 70). *Institusjonelle føretak* er alle typar private profittsøkjande selskap, som aksjeselskap, oppkjøpsfond, konsortia, osv. *Individuelle føretak* er profittsøkjane verksemdar eigde av einskildpersonar, svarande til norske einpersonføretak.
- 73) Hayong Lee, op.cit. (note 70).
- 74) <https://pestakeholder.org/report/private-equity-giants-converge-on-manufactured-homes/>
- 75) Joint Center for Housing Studies of Harvard University, op.cit. (note 57), s. 2.
- 76) Ibid. s. 5.
- 77) Sophia Wedeen, *Black and Hispanic Renters Face greatest Threat of Eviction in Pandemic*, Harvard Joint Center for Housing Studies, 11.01.2121.
- 78) Diana Olick, *Nearly 20% of renters in America are behind on their payments*, CNBC, 25.01.2021. https://www.cnbc.com/2021/01/25/nearly-20percent-of-renters-in-america-are-behind-on-their-payments.html?fbclid=IwAR3q0IcysDqoWqzDWTvmH571EWHS2AAfIZ3sm44U1VK6HgY_DsWxTDe6w
- 79) *Cashing in on Our Homes. Billionaire Landlords Profit as Millions Face Eviction*, Institute for Policy Studies m.fl., mars 2021.
- 80) National Alliance to End Homelessness, *State of Homelessness: 2021 Edition*.
- 81) Jf. Piketty op.cit. (note 27), s. 518–520 og 534.
- 82) Robert D. Putnam, *Our Kids*, op.cit. (note 25), s. 125–226. Dessutan: OECD, *Education at a Glance 2021*, s. 259.
- 83) Putnam, ibid. (note 25), s. 180–181.
- 84) Putnam, ibid. (note 25), s. 136–137. Dessutan: Ann Owens m.fl., «Income Segregation Between Schools and School Districts», *American Educational Research Journal*, bd. 53, nr. 4, august 2016, s. 1163–164
- 85) Owens m.fl. ibid., s. 1163–1165.
- 86) Putnam, op.cit. (note 25), s. 165.
- 87) Owens, op.cit. (note 84) s. 1159, 1162 og 1181.
- 88) Jf. James J. Heckman m.fl., *The GED*, NBER Working Paper 16064, juni 2010. Dessutan: Putnam, *Our Kids* op.cit. (note 25), s 184. High School tilsvarer omtrent den norske vidaregåande skulen.
- 89) Jf. Thomas Piketty, *A Brief History of Equality*, Harvard U.P., Cambridge, Mass. 2022, s. 177. Piketty viser at det er ein nær perfekt lineær samanheng mellom foreldra si inntekt og tilgang til høgre utdanning (college og oppover).
- 90) Putnam, op.cit. (note 25), s. 186.
- 91) Ibid., s. 185.
- 92) Jf. Josh Beach, «Free Tuition Won't Fix Community Colleges – Or Help Students», *Financial Poise*, 27.07.2021. Jf. også John Beach, *Gateway to Opportunity? A History of the Community College in the United States*, paperback, Stylus Publishing, Sterling, VA, 2011. Beach oppgir at ved eit typisk

«selective college» eller universitet er den årlege studieavgifta 10.500 dollar per år, medan dei fleste community colleges krev mindre enn 1000 dollar per år for studentar som må betale.

- 93) Putnam, op.cit. (note 25), s. 187.
- 94) Ibid., s. 255.
- 95) Ibid., s. 188 og 190. SES er eit kombinert økonomisk og sosialt mål på sosial posisjon. Det inkluderer inntekt, utdanning og yrke.
- 96) OECD, *Education at a Glance 2021*, s. 259.
- 97) Piketty, *Capital and Ideology*, op. cit. (note 27), s. 35 og 535.
- 98) Council on Foreign Relations, *Is Rising Student Debt Harming the U.S. Economy?* 13.04.2021. <https://www.cfr.org/backgrounders/rising-student-debt-harming-us-economy?gclid=>
- 99) Piketty, *Capital and Ideology*, op.cit. (note 27), s. 537-538.
- 100) Jf. særleg «Introduction» og Daniel Golden, «An Analytic Survey of Legacy Preferences», i: Richard D. Kahlenberg (red.), *Affirmative Action for the Rich. Legacy Preferences in College Admissions*, The Century Foundation Press, New York 2010, s. 71-99.
- 101) Jf. Piketty, *Capital and Ideology*, op.cit. (note 27), 538-539.
- 102) Eit blant svært mange eksempel: Douglas Hodge, tidlegare direktør for investeringsfirmaet Pimco, «betalte hundretusenvis av dollar for å få minst fire av sine sju born inn på topp-ti skular». <https://www.nytimes.com/news-event/college-admissions-scandal>
- 103) <https://striketracker.ilr.cornell.edu/> Jfr. også Espen Løken, «En positiv bivirkning», *Klassekampen*, 08.01.2022, s. 38-39.
- 104) Når det gjeld aksept av fagorganisering, jf. <https://news.gallup.com/poll/149279/Approval-Labor-Unions-Holds-Near-Low.aspx?version=print>
- 105) David Winston, *Placing Priority, Part III – The Democratic Party's Splintering Coalition*, Research Report from The Democracy Fund Voter Study Group, september 2018, tabell 2, s. 9.
- 106) Jf. «Partiet har snudd ryggen til arbeiderklassen», *Klassekampen*, 22.01.2022, s. 16.

FRIMODIGHETENS FANEBÆRER

Arnulf Kolstad, en av dem som var med å starte tidsskriftet *Vardøger* i 1969, døde 21. mai 2020 i Trondheim. Han var da 78 år og var aktivt med i redaksjonsarbeidet helt fram til sin død. Som flere av *Vardøgers* tidlige redaksjonsmedlemmer tok han først utdanning som sivilingeniør ved daværende Norges Tekniske Høgskole, for deretter å bevege seg mot samfunnsvitenskap (arbeidslivsforskning) og psykologi. Han flyttet fra Trondheim og arbeidet i lengre perioder ved Universitetet i Bergen og ved Ålborg Universitetscenter. I 1986 ble han professor i sosialpsykologi ved NTNU i Trondheim og arbeidet der fram til pensjonering i 2012. De samfunnsmessige årsakene til psykiske lidelser sto sentralt i Arnulfs faglige innsats, men han arbeidet på et bredt saksområde hvor han gjorde seg gjeldende både faglig og, eksempelvis som kritiker av fenomenet toppidrett, i en mer polemisk sammenheng.

Arnulf leste og skrev veldig fort og veldig mye, og han satte spor etter seg i mange nummer av *Vardøger*. Fire numre redigerte han alene og det var særlig i disse numrene han gjorde seg gjeldende med en rekke bidrag. *Vardøger* 3/1970 hadde tittelen *Arbeiderne og makten*, *Vardøger* 7/1975 *Psykologi* (nytt opplag kom i 1976), *Vardøger* 25/2000 *Kriminalitet* og *Vardøger* 30/2007 *I psykiatriens vold*. Han satte sitt preg på *Vardøger* som redaktør, forfatter og oversetter – og i tillegg som deltaker i *Vardøgerkolektivets* løpende debatter. Kampen mot militarisme og NATO var et politisk tema som opptok Arnulf gjennom alle år. Hans første bidrag i *Vardøger* nr 1 i 1969 hadde tittelen «*Militærforskning ved universitetene*». For ham var tidsskriftet både et teoretisk og et praktisk prosjekt. Han deltok entusiastisk i vårt dugnadsarbeid. I januar i 2020 stilte han opp ved pakkingen av *Vardøger* 38 trass i at han var sterkt plaget av alvorlig sykdom og døde få måneder seinere.

Arnulf søkte stadig nye ideer og nye perspektiv. Etter at han pensjonerte seg, tok han mastergrad i litteraturvitenskap med et tema fra kinesisk litteratur. Han oppholdt seg i lange perioder i Kina, der han hadde professorat ved Hangzhou Normal University og var rådgiver for helsedepartementet. Få år før sin død ga han seg i kast med å studere Chomskys lingvistikk. Han beundret Chomskys teori og delte hans politiske grunnsyn. Likedan som Chomsky hadde han stor sympati med anarkismen og dens syn på politisk praksis. Å sette en politisk etikett på Arnulf er likevel ikke helt lett. Det nærmeste vi kommer er vel å si at han var anti-autoritær i all sin ferd, med en utpreget evne til å møte alle slags mennesker på like fot, forutsatt at de var åpne for å diskutere vesentlige ting. Han trivdes i situasjoner med likeverdige og åpen meningsbrytning. Autoriteter og mennesker med makt hadde han

derimot en egen evne til å utfordre med kritikk. Arnulf bar med stolthet – og sterkere enn de aller fleste – arven fra 1960-åras ungdoms- og studentopprør med seg gjennom livet.

I studietida ble Arnulf en sentral person på venstresida i Trondheims studentmiljø. Han var redaktør av studentavisa *Under Dusken* i to perioder, og fra Studentersamfundets talestol var han ikke minst en uredd og sarkastisk kritiker av imperialisme og kapitalisme. Midt på 1960-tallet ledet han, sammen med kona Rakel Nordseth, Fredskontoret i Trondheim. Han var i 1967 en av initiativtakerne til Aksjonen for politisk militærneking (neking på grunnlag av Norges NATO-medlemskap og krigen i Vietnam) og redigerte i den forbindelse boka *Nei, vi elsker* (Pax forlag, 1967). Han var videre bystyremedlem for SF. Som medlem av SUF reagerte han på den tiltakende stalinismen og de autoritære tendensene i det som den gang ble kalt ml-bevegelsen, og ble da ekskludert fra SUF, angivelig som følge av «anarkistiske avvik». I forhold til venstresidas partilandskap var Arnulf i mange år ganske hjemløs. Men ironisk nok aksepterte han i 2015 å stå nederst på Rødts liste ved kommunevalget det året. Sirkelen var på sett og vis sluttet, uten at vi derved vil si at han noensinne identifiserte seg fullt og helt med et politisk parti. Over femti år etter at han organiserte aksjonen for politisk militærneking, var han i 2019 fortsatt med og organiserte demonstrasjonene mot NATO-øvelsen Trident Juncture, den norske basepolitikken og stasjoneringen av amerikanske soldater på Værnes. Her lå hans politiske grunnsyn fast.

Gjennom sitt liv var Arnulf en konsekvent kritiker av elitisme og makt-ogregrep i alle avskygninger. Han viste ingen respekt for autoriteter og byråkratisk maktspråk, og han kvitte seg aldri for å tale makten midt imot. Med sin opptreden fikk han uvenner, men enda flere venner. Han var søkende og nysgjerrig. Vi vil karakterisere Arnulf som en frimodighetens talsmann.

Ved hans død kunne enda mye mer vært sagt. I tilbakeblikk konstaterer vi et menneskeliv i kontinuerlig aktivitet på mange livsområder. Engasjementet og produktiviteten har vært imponerende, både politisk og innen forskning. Han hadde mye av en eventyrer og livskunstner i seg, og foretok langstrakte seilferder og vandringer som brakte han vidt omkring på kloden. Han var ektemann, kjæreste og far – relasjoner som ikke ofte ble tematisert oss imellom, men som uten tvil betydde mye for ham. For oss i Vardøgerkollektivet var han i alle sammenhenger omgjengelig og liketil. Vi er taknemlige for å ha kjent han og arbeidet sammen med han. Vi savner Arnulf som den gode og alltid inspirerende venn han var.

Redaksjonen i Vardøger

BIDRAGSYTERNE

Arne Overrein: Tidligere dosent i filosofi ved Universitetet i Tromsø og medlem av Vardøgers redaksjon. Har blant annet publisert *Kampen om folkeretten. Krig, makt og rett i verdenssamfunnet*, Abstrakt forlag 2005. Epost: arne.overrein@uit.no

Olav Fagerlid: Tidligere førsteamanuensis ved Institutt for industriell økonomi og teknologiledelse, NTNU. Medlem av Vardøgers redaksjon siden starten av tidsskriftet. Epost: olav.fagerlid@ntnu.no

Rune Skarstein: Tidligere førsteamanuensis i samfunnsøkonomi ved NTNU. Medlem av Vardøgers redaksjon siden starten av tidsskriftet. Siste bokutgivelse: *Økonomi på en annen måte*. Abstrakt forlag, 2. opplag 2009. Epost: rune.skarstein@ntnu.no

Kristen Nordhaug: Professor i utviklingsstudier ved OsloMet og medlem av Vardøgers redaksjon. Publikasjoner: <https://www.oslomet.no/en/about/employee/krino/>. Epost: krino@oslomet.no

Lars Mjøset: Professor i sosiologi ved Universitetet i Oslo og medlem av Vardøgers redaksjon. Oversikt over publikasjoner: <https://www.larsmjaset.com/research>. Epost: lars.mjaset@sosgeo.uio.no